

84(2=411.2)

Г 58538

Н.В.Гоголь

**Қорқышты
өң**

ГОРНО-АЛТАЙСК 1962

PI
Г 58

Н.В.Гоголь

Қоркушту өч

Горно-Алтайская Областная
• БИБЛИОТЕКА •

ТУУЛУ АЛТАЙДЫН
БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
• Горно-Алтайск . 1962

84(2=411.2)

Г 585

ИЗДАТЕЛЬСТВО ДОН

Бу бичикке кирген куучындарды өткөн чакта улу орус писатель Н В Гоголь бичиген. Писатель жаштап ала Малороссияда (эмдиги Украинада) өскөн. Ол, теги улустун ортозында жүрүп, кобзарьлардын (кожончылардын) жайым жүрүм керегинде, украин албатынын жалтанбас уулдары бойунан жайымы учун өштүлөрүлө тартышканы керегинде кожондорун жылбиркеп угатан. Ол анчадала украин албатынын көп чөрчөктөрүн ле легендаларын угарга сүйүтөн. Н В. Гоголь, жарлу писатель болуп алала, украин албатынын көп чөрчөктөрүн бичиген. Бу бичиктен слер украин албатынын «Қоркушту өч», «Ганна» ла өмөк до өскө легендаларын кычырыгар.

КОРКУШТУ ОЧ

Киевтин бир учы куулеп-жиилеп жатты, бугун есаул Горобецьтин уулынын той жыргалы. Тойго келген улустын тоозы да жок. Озогыда улус тойо ажанарын, чоокыр-теекир болгончо аракылап ийерин ле ойноп-жыргап ийерин сурекей сууитен эмей. Бойьгнын кер адын чалый-телий бижелеткен, калапту калагы нскорлорин ээчиткен, запорожец Микитка Перешляй жалагнан жедип келген. Ол анда жети туштин ле жети туннин туркунына королевский шляхтичтерди кызыл аракыла кундулеген. Днепрдин он жанында, эки кырдын ортозында жаткан Данило Бурульбаш жиит уйи Катеринала, бир жашту уулчагыла кожо база жедип келген. Ол есаулдын сут карындажы болгон. Тойго жуулган айылчылар Катеринанын жаражын кайкап коруп турдылар: онын чырайы ак, кабактары дезе герман жеринен экелген кара килинг ошкош, кийген кийими торко, жараш сукно, сопокторынын таказы монун; же улус-

* Шляхтич — Польшада жери коп эмес дворяндар.

тын эн ле тын кайкап турганы онын карган адазы оныла кожо келбегени болды. Катеринанын адазы Заднепровьеге келгенинен бери јук ле бир јыл өткөн. Јирме бир јылдын туркунына дезе кайда да тенип јурген, айылы-јуртына кызы чыдап, кижиге барып, бир уул таап алган кийининде јанган. Ол келген болзо, байла, көп солун неме айдар эди. Оскө јерде андый узак јурген кизи канайып айтпайтан эди! Анда ончо неме кайкамчылу ла солун: улус та бистин улуска түгей эмес, анда христос кудайыстыг церквелери де јок. Је ол келбеген.

Аймалчыларга јузун базын аш-курсак салгандар. Муыкантар, икидилерин, цымбалдарын, тунгурлерин туура салып койоло, өзөгине мөнгүн акча сугуп быжырган пирогты јара кезип, бир кезек ойгө унчугышпай ажан бердилер. Анча-мынча болбой, јит келиндер ле кыстар, кееркеде шабылап койгон колплаттарыла арчыгылап ийеле, ичкери бастылар, јит уулдар, кыстарга удур куйундый шунуурга белетенгилеп, мыкындарын тайангылап, ары-бери аыктагылап турдылар. Бу ок ойдо карган есаул айылду болгон јит улусты алкаарга кудайдын сурлерин тудунганча чыгып келди. Бу сурлерди ого агару, кудайзак карганак Варфоломей берген. Оны алтынла да, мөнгүнле де кеелебеген, ол айга-күнге мызылдабай да, јалтырабай да јат, је оны тудунган кижинин јуртына кандый да кара јыбар јууктабас. Кудайдын сурлерин өрө көдүреле, есаул алкышбийанын айдарга сананды. Кенетийин кыйгы-кышкы чыкты, јерде ойноп отурган балдар тура јүгүрдилер, оморды ээчий јаан да улус тескериледилер, ончолоры сабарларыла күреелей турган улустын ортозында турган кизи јаар уулагылап, кыйгырыжып турдылар. Онын ады-јолын кем де билбес. Ол эди-каны изигенче бијелеген, оны эбире јуулып келген улусты чечен кокурыла каткырткан. Је качан есаул кудайдын сурлерин өрө көдүрип ле ийерде, кенете онын чырайы кубула берген: јузинең узун тыйрык тумчук өзүп келген, кургул көстөринин оңи јажыл боло берген, эриндери көгөрүп, ээги тырлажып, јыда чылап, курчып, чөйнле берген, оозынан азу көрүнип келген, јиткезинен төөннн өркөжи ошкош өркөш өзүп келген, јит козак карган кизи боло берген.

— Ол! Ол! — дежип, улус, жагыс жерге шаалыжып, бой-бойын кыстажып кыйгырыжат.

— Тармачы эдү ойто ло көрүнип келди! — дежип, энелер балдарын кучактап, кыйгырыжат.

Есаул, жалтаныжы жогынан ичкери жаан алтайла, тармачы эдуге удурга кудайдын сүрлерин өрө көдүреле, өткүн униле чокум ла јарт айтты:

— Шайтанның сүнези, сениң ак-јарыкка чыгар учурын јок!

Кайкамчылу карганак, бу сөстөрдү угала, жылан чылап, шыркырап, борү чилеп, тиштерин тарсылдадып ийеле, јоголо берди.

Эл-јонның ортодо эрмек куучын куулей берди, кайкамчылу учуралды калык јон шууже берди.

— Бу кайдаг келген эдү болотон? — дежип, көп неме көрбөгөн јинт улус сурап турдылар.

— Түбек болор! — деп, каргандар, баштарын јайкагылап, айдыжат. Кайкамчылу тармачы керегинде куучын тургуза ла кайнай берди. Улус, башка-башка бблинип, куучынчыларды тыгдап турдылар. Је ончолорының куучындары айры-тејри болуп, тармачы керегинде кем де јарт, чокум неме айдып болбойт.

Турадан ачу мөттү бир бочко тоолодып чыгардылар, канча канча конок греческий аракы база урулды. Ойын-јыргал ойто ло көндүге берди. Музыка јынгырады... јаркынду јараш кийимдер кийген омок уулар, кыстар ла келиндер, куйундый ийиктелижип, бијелей бердилер. Тогузон јашту, јус јашту карган-тижендер де, јинт өйлөрин эске алынгылап, корчондожып, селендежип, бијелей бердилер. Орой тунге јетире јыргалдылар, эмдиги улус анайда јыргал та билбес. Айылчылар тарап-таркап јандылар, је олордын көп сабазы есаулдын айылында артып калды. Омок козачествоның бир кезеги кайда отурган, анда ок јыгылып калган: кем тактаның алдында, кем јерде, кем кажаганда, кем абраның алдында, адының јанында уйуктап јадат. Қалганчы чөбөчөй аракы козактың бажын јаба баскан ла јеринде артып, бастыра Киевке торгулта козырыктап јадат.

Кырдыг ары жанынаг ай араай чыгып келди. Ол бастыра телекейди тымык жарыдат. Днепрдинг кайыр жарадын Дамасоктаг экелген баалу, кар ошкош, ак торколо жаап ийгендий болды; көлөткө жылыып, койу карагайлар ортозына жагына берди.

Днепрдинг тал ортозыла жаан кеме жүзүп браатты. Кемениг учы жаар эки иит уул отурат. (Козацкий) кара бөрүктерин чыткыттарына кыйа кийип ийген эрлер кайыктарла эрчимду эшкилейт. Кайыктар алдынаг суу, чедирген чилеп, жалт эдип чачылат.

Козактар не кожондобой жат? Украинала ксендзтер жүрүп, олор козак калыкты католиктер эдип крестке тужурип турганы керегинде де айдышпайт. Эки күн мыныг алдында тусту көлдө татарларла согушканы керегинде де куучын болбойт. Же олор бу коркушту немелер керсгинде канайып куучындашсын. Олордын жааны, пан Данило, санааркап калган отурды, кармазиннен* көктөгөн чекпенниг жеги кемениг тышты жаар тужуп, сууда кайкалап браатты, пани Катерина, уулчагын араай жайкап, оног көзүн албай отурат, чекпенниг жеги борозымак суу ажыра согот.

Днепрдинг тал ортозынаг бийик кырларды, элбек жалаңдарды ла жажыл агаштарды көрөргө кандый жараш! Кырлары да кырлардый эмес, кайкамчылу, курч баштарлу, олордын үстүнде де, алдында да бийик, чаңкыр теңери. Төндөрдүн бажынаг өскөн агаштар, ол агаштар эмес, олор агаш ээзи карган таадактын төбөзинег өскөн атыраш түктөргө түңей. Онын узун сагалы сууга жүнүлат, сагалынын алдында ла чачынын үстүнде бийик теңери. Ол жалаңдар—жалаңдар эмес: тегерик теңерини тал ортозынаг орой тартып курчап салган жажыл кур, теңеринин үстүгү ла алтыгы болүгинде ай жүзүп жүрөт.

Пан Данило ары бери көрбөй жат, ол иит эжинег көзүн албайт.

— Мениг иит көөркийим, мениг алтын Катеринам, нениг учун кунуктын, эриктин?

— Мен кунугып турган эмезим, мениг паным Дани-

* Кармазин — кызыл сукно.

ло! Мен тармачы эдү керегинде кайкамчылу куучындардан коркыдым. Ол энеден чыгарда андый коркушту кеберлу болгон дежет... жаштан ала балдар оныла кожо ойнобойтон дежет. Уксан да, пан Данило, улус коркушту неме айдыжат: ого оны ончо улус электеп, каткырып тургандый билдиретен дежет. Бүрүңкий эгирде кандый бир кижиле тушташканда, ол кижиле, оны электел, тижин ырсайтып тургандый көрүнөтөн дежет. Эртеинде ол кижининг жагыс ла өлүп калган сөөгү табылатан. Мен, бу куучынды тындап отурала, сүрекей коркыгам, сүрекей кайкагам—деп, койынынаг ак пладын чыгарып, оныла уйуктап жаткан уулчагынын жүзүн арчып, Катерина куучындап турды. Платка кызыл учукла иилектер, жалбырактар шабылап көктөп салган.

Пан Данило, карануй агаштардын ары жанынаг бозорып көрүнип турган эски шибееи айкаптап, бир де сөс айтпай, санааркап калган отурды. Мандайынын чырыштары түрүлө берди, сол колыла азу сагалын сыймай тутты.

— Онын тармачы эдү болгонында кижиле тыг ла корккыр неме жок — деп, ол учында айтты, — ол коомой айылчы болгоны коркушту ине. Ол бери неге жылбиркеп келген? Бистин запорожецтер жаар баратан жолысты кечипе кезерге амадап, Тяхтар мында кандый да шибее тударга турган деп уккам. Онызы чын да болгой, кайдалык... Мен анда серемжилу немелер ле жуулган деп уксам, ол көрмөстин уйазын оодып, чачып саларым. Карган тармачы эдүни өртөп саларым. Каргышту тагманын кускун чокыыр сөөгү де артпас эдип өртөп койорым. Андый да болзо, сананып көрзө, анда алтын да, жүзүн базын жөбжө дө көп болор. Ол эдү шак мында жүрүтөп жат! Ол чындап ла алтынду болгожын... Бис удабас ла кресттердин жаныла өдөрис — ол сөөк салатан жер! Анда тармачынын кирлү өбөкөлөри чирип жат. Олор, акачага болуп, самтар чекпендү бойын да эрликке садынып ийерге белен болгон дежет. Анда чындап ла алтын бар болгожын, калас ой өткүрбөй, эмди ле ого табарар керек: жууда да андый учурал ас болуп жат...

— Сен нени баштап турганынды билерим. Ол бисти жакшыга экелбес. Же сен не уур тынып туруң, мен жаар не соок көрдин, кабактарыңды не түүдин!..

— Унчыкпа, эмсөөн! — деп, Данило ачынып айтты. —

Слерле билишкен кижн учында бойы кадыт ошкош коркынчак болуп калар! Эй, иит, канза камызарга от берзен! — ол кайыкчылардын бирузи жаар бурулды. Онызы, бойынын канзазынан изу кокты кеменин кырына кагып ниеле, ээзинин канзазын камызып берди. — Мени тармачы эдуле коркыдып жат! — деп, пан Данило онон ары калатанды. — Кудайга баш, козак көрмөстөрдөн до, абыстан да коркыбай жат. Эмеендердин эрмегин укса, жаан ла туза болбос эмей. Андый эмес пе, ииттер? Бистин уйлерис — канза ла курч кылыш!

Ургулеп жаткан суу жаар көрүп, Катерина унчукпай барды, салкын десе суунын устун жымырадат, Днепрдин усти монундий жалтырап жатты. Кемс, араай бурып, агашту жаратка жууктап келди. Чирип, жантинып калган кресттер жагыс жерге чогулып калгандый көрунет. Олордын ортозынаг жыраа да, жажыл өлөң до оспой жат, жагыс ла бийик тегериден ай жарыдат.

— Ииттер, кыгы чыгат, угуп тураар ба? Кем де бисти болушка кычырып туру! — деп, пан Данило, кайыкчылар жаар бурылыя, антты.

— Ээ, кыйгы угулат, ол жараттан келип туру ошкош — деп, иит уулдар бир унле айдала, кресттер турган сөөктү тоң жаар колдорын ууладылар.

Же ойто ло тым боло берди. Кеме бурулчык жаратгы жакалай араай жузуп браатты. Кенете кайыкчылар, кайыктарын ычкынтылап, көстөрүн жагыс жердег албай, көрө бердилер. Пан Данило база токтоп берди. Козак тардын өкпө-жүректерине, эди кандарына соок жайыла берди.

Сөөктинг устунде турган крест кенете жайкана берди. Онын алдынан кугара кадып калган сөөк араай кодурилип келди. Сагалы курлаазына једип калган, тырмактары десе сабарларынан узун эмтир. Ол эки колын араай өрө көдурди. Јузи тырлажып, кайыжа берди. Байла, коркушту шыралап, кыналып турган ошкош. «Ой, меге изу, јыду!» — деп, ол кижининг унине туней эмес, коркушту унле онтоп ијди. Онын уни, торт ло курч бычак чылап, жүректн чийе кезип ијди. Олгөн кижининг сөөги кенете јердин алды жаар кире берди. Экинчи крест жайканды, онын алдынан база куу сөөк кижн араай чыгып келди. Ол баштапкызынан да коркушту болды. сагалы тизезине јетирс, сөөк тырмактары ка-

рыштан артык. «Ой, меге изу, жыду!» — деп, оной коркушту унле кыйгырала, жердин алдына кире берди. Учинчи крест ары-бери жайканды, онын алдынан учинчи, оной коркушту куу сөөк кижиге туруп келди. Онын сагалы жерге жедип калган, узун тырмактары жерге калдып калган эмтир. Ол, теңериде айды тудуп аларга турган чылап, узун куу сөөк колын өрө көдүрүп, саргара чирип калган сөөгүн кем де киреелеп турган чылап, коркушту унле ачу-корон кыйгырып ийди...

Энезинин койынында уйуктап жаткан бала, чыгырып ийеле, ойгоноп келди. Энези база араай кыйгырып ийди. Кайыкчылар бөрүктөрүн Днепрдин суузына чыкканын ийдилер, пан бойы атпас этти.

Кенетийин ончозы жоголо берди, же андый да болзо ийиттер, кайыкты тутпай, анча-мынча отурдылар.

Ыйлап турган балазын жайкап, коркыганына бастыра бойы тыркырап турган жаш уйине Бурульбаш карузып эрке көрөлө, оны изу жүрегине жууктада тартып, маңдайынан окшоды.

— Коркыба, Катерина! Көрзөң до, не де жок! — деп, ол, эбиреде көргүзүп, айтты. — Онын кирлү уйазына улус жетпезин деп, жескинчилү тармачы улусты копкычып жат. Ол мыныла жүк ле уй улусты коркыдар! Кайда, уулымды бери бер! — Мынайда эрмектенеле, пан Данило, уулчагын өрө көдүрүп, эриндерине жууктадып, окшоды. — Иван, сен тармачы, илбичи эдүлөрдөн коркыбай туруң ба? «Жок, ајам, мен козак» — деп айт. Же болор, болор, ыйлаба! удабас айылыбыска жедерис! Энең сени кашала азырайла, кабайга салала, мыңайла кожондоор:

Люли, люли, люли!
Люли, уулым, люли!
Чыда, уулым, чыда ырыска,
Козачество магына!
Оштулерди жууларга!

Уксан да, Катерина, мен бодозом, сенин адан бисле кожо эптү-жопту жадар кууни жок. Жанып келерде, чырайы бурункий, будуми казыр, ачынып, кородоп турган кеберлү болгон... Же, кууни жок болзо, бери не келер. Козактардын жайымы учун ичерге кууизебеген! Кару уулчагын колына алып, жайкабаган! Озо баштап мен ого

акту жүрегимдеги ал-санаамды айдып берерге санангам, же эрмектин баштапкы сөзине туктурулып, токтоп калгам. Жок, оның жүреги козак кижининг жүреги эмес! Козак козакла тушташканда, олардын жүректери, көгистен узулип чыгала, бой-бойына удура учарга белен болуп жат!.. Жарат ыраак па, менин сууген шонкорлорым? Слерге мен жаңы бөрүктөр сыйлап берерим. Сеге, Стецько, кара килинг кыпту, алтынла чүмдеп койгон бөрүкти берерим. Мен ол бөрүкти татардын бажыла кожо кезип алгам. Оның бастыра мылтык-жепсели меге жедишкен эди. Жайымга мен оның жаңыс ла сөзезин божотком. Же жаратка турыгар. Бис же дидип келдибис, Иван, сен дезе эмдиге ле ыйлаганчан! Мыны колыга ал, Катерина!

Ончолоры кемеден чыктылар. Кырдын ары жагынан салам жабынчы көрүнди; ол пан Данилонын өбөкөлорининг журты. Журттын ары жагында база бир кыр, ол кырдын ары жагында элбек жалаңдар, бу жалаңдарла жүсте берсте барзан, бир де козак жолукпас.

III

Пан Данилонын хуторы эки кырдын ортозында. Днепр жаар түшкөн чичке өзөктө, туруп жат. Онын туразы бийик те, жаан да эмес: тегин ле козактын туразы ошкош, сок жагыс жаан кыпту. Же мында ого уйи-бойыча да, айылда жүргөн карган эмегенге, он кулук жинттерге де жадарга жер же дер. Стенелерди кыйкалай бийикте бек дуб агаштаг эткен такталар туруп жат. Олордын үстүне кувшиндер, курсак уратан жүзүн-базын көбөштөр, тешилер тургузып салган. Олордын ортозында жууда жүреле экелген ле сыйга алган, алтынла сурлап салган мөнүн чөчөйлөр дө бар. Оног төмөн баалу мылтыктар, үлдүлөр, ыдалар илип салган. Бу ончозы тегин келген эмес, татарлардан, туруктордон, ляхтардан жуулап алган немелер. Олорды аяктып, пан Данило, бичиктен кычырып тургандый, өткөн согуштарды эске алынат. Жабыста дуб агаштаг килейте жандап эткен элбек такталар. Олордын жагында орынга коштой, бел агашка эреп илип койгон кабай араайын жайканат. Туранын полын түзеде тактайла, той балкашла килейте жазап оалган. Тактада Данило уйиле уйуктап жат.

Орында карган эмеген уйуктап жадат. Кабайда кичинек бала эрке жайкалат. Полдо дезе эрлү јинт козактар козырыктап јаткылайт. Је козак ачык тегери алдында, ару кейде уйуктаарын јакшызынатын эмей. Ого јун төжөк, јылу јууркан керек јок. Ол, јараш јытту кургак өлөгінөн јастанып ијеле, чирей тебинип јада берет. Тун ортозында ойгонып келеле, монун јылдысту көк тегерини ајыктап јадарга ого суунчилу! Соок салкын козактыг эди-сөбгине јенил серуун экелет. Ол керилип, уйку аразында кимиренип ијеле, кангазына тапкы азып, јыл тоныла кумунып алат.

Кечеги јыргалдын кийининде Бурульбаш орой ойгонгон. Ойгонып келеле, толукта тактага отурып, кижиден голуп алган турецкий улдузин курчыда берди; пани Катерина дезе алтын учукла коларткыш бости кееде шабылап отурды. Кенетийин Катеринанын адазы ачынган, кородогон, кабагын јемире көргөн, талай ары јанынан экелген кангазын туура тиштенген, уйге кирген ле бойынча, кече ненин учун орой јандын деп, кызын кату шылай берди.

— Ол керегинде, кайын ада, оног сурабай, менен сураар керек! Эмеени эмес, эри каруузын беретен. Бистин јандаган јангыс андый, тарынбагар! — деп, Данило, бойынын ижин туура салбай, айдып отурды. — Оскө, кудайы јок јөрлерде мындый эмес те болордон аябас — онызын мен билбезим.

Кайын адазынын чырайы кызарып, эки көзинде көк оттор чагыла берди.

— Кызынын кийининен адазы көрбөстө, кем көрбөн! — деп, ол кимиренди. — Туниле кайда тенип, шал барып јурдин, айт? Айса мен сенен сурап турум, укгынг ба? — деп, күйүзи јаар бурылды.

— Керек андый болотон, кару кайын ада! Бу сурагаарга мен шак мынајда айдар кууним бар. Чуудаг чыгып, эр кемине јеткенимнен бери удай берди. Канатту атка минерин билерим, курч улдуле чабарын билерим. Оног до башка бор-ботко неме билерим... Эткен керегим учун кемге де каруу бербезим, мыны база јакшы билерим.

— Мен көрүп турум, Данило, мен билип турум, сен мениле өөркөжөргө куунзеп турган эмтиринг! Неме јажырған кижининг бажында кара санаа бар.

— Нени сананатан эдеер, сананыгар — деп, Данило айтты, — мен бойымда база сананып жадым. Кудайга баш, бу жүрүмдө бир де кирлү, жаман керек этпегем; качан да болзо ада-төрөлүм ле крест жаным учун жаша баспай тартышкам; крестү калык бойының жайымы учун өштүлөрле өлгөнчө согужып турарда, жердинг үстүле, кезик улус чылап, тербезен болуп тенип баспагам. албатымды сатпагам. Андый тербезендер уинаттарга* да тунгей эмес: кудайдыг церквезине де изин салгылабас. Андый немелерди кайда тенип жүргени керегинде лаптап шылап көрөр керек ине.

— Э, козак, билерниг бе... Мен коомой адып жадым! Менин огым жүс кулаштыг бажында турган кижининг жүрегин үзе тийер... Мен чабыш жанынан база да тын эмезим, же чапсам, өштүмниг жагыс ла сеги артар, омон жагыс ла каша кайнадарга келижер.

— Мен белен — деп, пан Данило, курчыдын алган үлдузиле кейди крестей кезип, омок униле айтты.

— Данило! — деп, Катерина кыйгырала, оның колына кадала берди: — санан, сагыжы жок тагма, колунды кемге кодурип туруг! Аја, слердинг чачыпар кардый ак, бойыгар десе јинт уулчактый кайнап чыктыгар!

— Уйим! — деп, пан Данило казыр униле кыйгырды, — киришпе, мен андый немени суубей жадым, мен оны билерниг. Бойыгның каат ла керегинди башкар!

Улдулер коркушту јырсылдажа берди. Темир темирди чабат. Чедирген, тоозын чылап, козактардыг үстүне тогулип турды. Катерина ылап, сыктап, јаан кыбы јаар барды, төжөгине көнкөрө жыгылып, үлдулердин шыгкылдашканының коркушту табыжын укпаска, кулагын туй тутты. Је козактар коомой эмес чабышкан. оның учун үлдулердин јырсылдажын тундурар арга жок болды. Катеринаныг жүреги: жарыла бергедий, сыстап турды. «Тук, тук!» деген табыш эди-канына, өкпө-јүрегине тогдолып тургандый болды. «Јок, чыдажып болбозым, чыдажып болбозым. Оның кызыл каны чоройлоп агып јаткан болордог айабас. Көөркийим эмди өлүп брааткан болордог маат жок, а мен десе мында жадып жадым!» Ол тыныш татынып болбой, бастыра бойм, черет чилеп кугарган, эжик кылка чыгып барды.

* Уинаттар — Римский папанын жагына тушкен крестулер.

Козактар тен-тай согужып турган. Бирузи де бирузин жеңип болбойт. Катеринаның адазы ичкерилейт — пан Данило тескерилейт. Пан Данило ичкерилейт — Катеринаның адазы тескерилейт; оңоң ойто ло тен-тай чабыжа берет. Согуш кайнайт! Улдулерин талайгылайт... ух! улдулер шыгырайт, болоттор сынып, туш башка чачылат.

— О кудай, баш болзын сеге! — деп айдала, Катерина ойто ло араай кыйгырып ийди. Козактар, улдулери сыя берерде, мылтыктарын ала койдылар. Отыкташтарың тузеткилеп, мылталарын кайра тарттылар.

Пан Данило адып ийди — тийбеди. Катеринаның адазы мылтыгын шыкады... ол карган, ол јипт кижн чилеп, курч көрүп болбой јат, је оның колы кичинек те тырырабай јат. Мылтык күрс этти... Пан Данило таралјыды. Козактын чекпениниң сол жеңин кызыл кан будып ийди.

— Јок! — деп, Данило кыйгырды: — Мен бойымды мындыј жеңил сатпазым. Сол кол бий эмес, оң кол бий. Стенед мениң турецкий пистоледим туру: ол мени бу јүрүмимде бир де катап түбекке түжүрбеген. Туш стенедег, карган нөкөрим. Најынга јакшыгыды јетир! — Данило колын ичкери сунды.

— Данило! — деп, Катерина, ачу-корон чыгырып, оның колынан ала койып, будына келип тушти. — Бойым учун јайнабай јадым. Мениң салымым јангыс: эриниң кийининде эмегени јүрер учуры јок. Днепрде, соок Днепрде мениң соогим јадар... Је уулыңды көрзөң, Данило, уулыңды көрзөң! Көөркий балаңа кем килеер? Кем оны эркеледер? Аргымак атка минерге, јангыбыс учун, јайымыс учун согузарга, козак чылап јургаарга, ичерге оны кем үредер? Божодың, уулым, божодың! Адаң сени билер кууни јок! Көр, адаң сенен јүзин јажырып туру! О! мен эмди сени билерим! Сен аң, сен кижн эмезиң! Сениң јүрегиң бөрүниң јүреги ошкош, бойың сүмелү јыланга түней. Сениң таш јүрегиңде кижниң кууни бар деп бодогом, сени кичинек те болзо килемјизин јетирер деп санангам. Јастырган эмтирим, коркушту јастырган эмтирим. Сен, байла, бого суунерин. Качан кудайы јок аңдар, ляхтар, сениң уулыңды јалбышка чачып ийзе, качан оның јүрегине канду бычак кадалза, үстүңе изү суу төгүлзе, сениң межикте

жаткан сөөктөрүн суунгенине бижелей берер болор. О, мен сени билерим! Сен межиктең де турала, оның алдында куйуп жаткан отты бөрүгинге де болзо жаанада үрдүрерин!

— Токто, Катерина! бар ары, көөркий уулым Иван, мен сени окшоп салайын! Жок, кару балам, сенин чачыгнаң бир де кыл түшпөс. Сен төрөлингнин магына өзөрүң, килиң бөрүктү, колыңда курч үлдүлү, козакта алдында ичкери куйундуй учуртарын. Адабыс, колыгарды бери беригер! Откөн бонди ундып салалы. Слердин алдаарга жаман керек эткен болзом—буруумды алынып турум. Колыгарды меге не бербей туругар? — деп, Данило Катеринанын адазына айдып турды. Оның кайын адазы жаңыс жерде кыймык жок турды. Чырайынаң ачынып та турганы, жопсинип те турганы билдирбейт.

— Ада! — деп, Катерина кыйгырала, оны кабыра ку чактап, окшоды. — Катурканбаар. Данилоның жаманын таштагар, ол слерге эмди качан да тийбес!

— Сеге ле болуп таштап турум, мениң кызым! — деп айдала, көзинин оды коркушту чагылып, ол кызын окшоды. Катеринанын өзөк-бууры шимирт эдип калды. Оның окшожи да, көзинин оды да кандый да саң башка чагыла бергени ого кайкамчылу да коркымчылу көрүндү. Пани Данило, шыркалу колын танып, эткен бурузы жок то болзо, жаманым ташта деп сураганын бойы жаратпай, козактардыг жаңыла эмес болуп калды деп, сананып отурды.

IV

Бозомтык таң жарыды. Тенерини кара булут туй тартып салган. Күн көрүнбейт. Жыду жаш үзүгү жок жаап, бойының боромтык тамчыларын элбек жалаңдардын, агаштардын, жалбак Днепрдин үстүнө төгүп турды. Пани Катерина ойгонды, же чырайы суунчилу эмес болды. Эки көзи көстин жагына кызарып калган, бойы кунугып ла санааркап калган болды.

— Көөркий өбөөним, кару эжим, бүгүн мен саң башка түш көрдүм!

— Кандый түш, мениң суутен пани Катеринам?

— Чындап та, саң башка, кайкамчылу түш көрдүм.

Туш туш эмес, чек чын ла болгон немедий, ончозы јарт. чокум. Туженип јатсам, менин адам ол есаулдын айылына келип јурген тармачы кижн эмтир. Сени сурап турум, сен бу тужеке бутпе. Кижинин тужине эш ле кереги јок неме кирер ине! Мен онын алдында бастыра бойым тыркырап, коркып турган эмтирим. Онын кажы ла сѳзинег эди-каным сооп, окпо-јурегим шимиреп турды. Ол нени айтканын сен уккан болзон...

— Је ол нени айтты, менин алтын Катеринам?

— Сен мени ајыктап кор, Катерина, мен јараш! Мени јаман, јескинчилу деп, улус тегин јерге айдыжып јат. Мен сеге јакшынак обогон болорым. Корзон, менин кѳстѳрим кандый эмтир — деп айдала, ол мен јаар бойынын от ошкош кѳстѳриле кезе-кезе коргон, мен кыйгырып ийеле, ойгонып келгем.

— Ээ, кижн корѳо до туженип салар. Кырдын ары јанында айалга коомой, сен мыны билерин бе? Ляхтар келип турар боло берген дежет. Тунде уйуктабай турзын деп, меге Горобецьтен јетиру келген. Ол калас чочып турган ошкош. Мен тегин де тунде уйуктабай јадым. Менин кулуктерим бугун тунде он эки јерде темдек эдип салган. Посполитстваны корголжын сливаларла кундулеерис, а шляхтичтерге чыбык та болор.

— Адам бу керекти билер бе?

— Сенин адан менин мойнымда отурып јат! Мен эмдиге јетире оны ондоп болбой јурум! Оско јерлерде, байла, сурекеј коп кинчек эткен ошкош. Чындап та, мынын коомой кылык-јанынын тѳс шылтагы неде? Бисле бир ай кирези кожо јадып јат, је онын, јакшынак козак чылап, бир де катап болзо јыргаганын, суунгенин корбѳдим! Мѳт ичерге куунзебеген! Менин Бресттеги еврейлерден айрып алган мѳдимди ичпеген, уктын ба Катерина? Эй, кулугеш! — деп, пан Данило кыйгырды. — Југур, экем, југур! Погребте еврейдин мѳдинег барып экел! Керек дезе свекланын аракызын да ичпей јат! Кайкамчылу неме! Пани Катерина, мен бодозом, ол Христос кудайга да бутпей турган ошкош. Сен бодозон кандый?

— Сен нени айдазыг, пан Данило! Кудайга баш!

— Кайкамчылу неме, пани — деп, Данило, козактын колынан той балкаштан эткен аякты алып, айтты. — Јескинчилу католиктер де кабак аракыны сууп јадылар.

Оны жаңыс ла туруктор ичпей жат. Подвалга киреле, моттон көп ууртадын ба, Стецько, жартын айт?

— Жук ле амзап коргом, пан!

— Мекелебе, ийттин уулы! Сагалынды чымылдар арадап туру ине! Жарым конюкти жудуп ийген болорунг, мен көзинген танып турум. Эх, козактар! Бу кандый омок, шулмус албаты! Нёкорине нени де карамдабас, же ачу ашты жаңыскан кургада ичип ийерге албаданар. Пани Катерина, бу жуукта мен ууртабаган ошкош эдим. А?

— Канайып турун! Откон ло тунде ичтинг ине.

— Коркыба, коркыба, бир кружкадан көп ичпезим! Турецкий игумен једип келди — деп, эжиктег кирип јаткан кайын адазын көрүп ийеле, Данило тижн өткүре кимиренди.

— А бу кандый жаңг, кызым! — деп, адазы, бөрүгин уштуп, кайкамчылу жараш таштарла сабын кееlep салган кайыш курына илип алган улдузин түзедип айтты:

— Күн өксөп калган, сенин курсагың дезе эмдиге јетире белен эмес.

— Курсак белен, пан адабыс, эмди ле столго тургузып ийерим. Галушкалу көшти чыгарыгар! — деп, пани Катерина агаш аяктар арчып турган жарган эмегенге јакарды. — Акыр, бойым чыгарайын — деп, ол оноң ары айтты, — а слер јииттерди ажанарга кычырып ийегер.

Ончозы јерге тегерийте отурып ийдилер. Төрдө Катеринанын адазы, онын сол јанында пан Данило, он јанында пани Катерина ла чаңкыр ла сары чекпендерлу эн чындык, јалтанбас он јиит.

— Бу галушка деп немени мен суубей јадым — деп айдала, пан ада калбагың туура салып койды: — Кандый да амтан јок!

«Сеге еврейдинг лапшазы артык эмей, билерим» — деп, пан Данило бойында сананды.

— Ненин учун, кайын ада, — деп, ол угуза айтты, — галушкада амтан јок деп айдазаар? Коомой эдилген бе айса кандый? Менин Катеринамнын эткен галушказындый галушканы гетьман да ас јиген болор. Ондо кижн јескинер бир де неме јок. Бу кресту жалыктын курсагы! Ончо агару улус ла кудайдын колтукчылары галушкала азыранган.

Кайын адазы бир де сөс айтпады; Данило база унчукпай барды.

Капуста ла слива кожуп каарган какайдын эдин салдылар.

— Чочконун эдин мен суубейтем! — деп айдала, Катеринанын адазы аяагына капустадан салып алды.

— Чочконун эдин не суубес? — деп, Данило айтты. — Яныс ла туроктор ло ачана еврейлер чочконун эдин жибей жадылар.

Кайын адазынын чырайы там ла карарып, кабактары жемириле берди.

Карган адазы яныс ла теертпекти сутке кожуп жири болды. Кабак аракы ичпес, койнынааг кандый да борбыйакты чыгарып келеле, кара огдү суйук суудан ичип алар.

Ажанып алала, Данило бек уйуктап калды. Ол жүк ле эгиргери туште ойгонып келеле, козацкий черге жетирулер бичип баштады. Пани Катерина оринга отура ла, будыла кабайды жайкап отурды. Пан Данило, бичип отурган чаазын жаар сол көзиле көрүп, онг көзиле көзнөк жаар аяктап отурды. Ыраактагы кырлар да Днепр көзнөк өткүрө жалтыражып көрүнөт. Днепрдинг ол жанында агаштар жарарат. Олордын устунде аяазып келген тегеринин узуги чанкырайт. Же пан Данило чанкыр тегерини де, жажыл агаштарды да жылбиркеп көрүп отурган эмес: ол буктелчикте карарып турган эски шибееден көзин албай отурды. Шибеединг кичинек көзнөгинде кызыл от жалтырт эдин калгандый билдирди. Же бир де табыш жок. Яныс ла жабыста Днепрдинг толкулары, жаратка согулып, атыс шуулаганы угулат. Днепр түймөсөй жат. Ол, карган кичи чилеп, арбанып, кимиренип турат; ого мында не де кару эмес, ончозы өскөрип, кубулып калган; ол жараттай турган кырларла, жалаңдарла, агаштарла араай бөштөжип, бойынын комудалын Кара талайга апарып жадат.

Элбек Днепрде кеме карарып көрунди, шибеединг карангуй көзнөгинде база ла от жалт эдин калды, ошкош. Данило араай сыгырып ийерде, чындык болушчы жипт жүгурип келди.

— Стецько, чечен мылтыгыңды, курч улдунди алала, тургуза ла менин кийинимнег бас!

— Сен барып жадын ба? — деп, пани Катерина сурады.

107279

— Барып жадым, уйым Эбиреде кайып көрөр керек, жеткер болордон айабас.

— Мен жагыскан артарынан коркып турум. Уйку мени торт ло жыга согуп браады. База ла шак андый туш көрзөм, не болор? Ол чын ла туш болды эмеш пе, мени бутпей жадым. Торт ло чын болгон неме ошкош.

— Сениле кожо карган эмеген артып жат. Эжиктеги кыпта ла тышкары козактар уйуктап жадылар!

— Карган эмеген уйуктап калган, козактарга дезе бутпей жадым. Уксаң да, пан Данило, мени комнатамга бөктөп сал, тулкуурди дезе карманыңа сугуп ал. Ол тушта меге сурекей коркымчылу болбос. Козактар дезе эжикти туй жадып алзын.

— Андый болгой! — деп айдала, Данило мылтыгынын тоозынын арчыл, камылдызына тарыган уруп алды.

Чындык Стецько козацкий жуу-жепселин кийип ийген белен турды. Данило, кураган бөркүн кийеле, кознокти бөктөйлө, эжикти сомоктойлө, уйден араай чыкты. Ол, уйуктап жаткан козактардын ортозыла чекчил базып өдөлө, кыр жаар ууланды.

Тегери чаңкырааа айаза берди. Днепрден билдирер-билдирбес серуун салкын согот. Браактаң чайка куштын калактаган табыжы угулбай турган болзо, эбире тынду неме жоктый билдирер эди. Же кемнинг де шылырада басканы угулды... Бурульбаш бойынын чындык жуучылыла кожо тайа ажыра жажына бердилер. Кызыл тонду, эки пистолеттү, курында үлдүлү кижин кырдан түжүп клеетти.

— Бу кайын адам турбай — деп, пан Данило, жыраа ажыра оны айкап, шымыранды. — Мындый орой ол кайдаар барып жадыры не? Стецько! Пан адабыс кайдаар барар эмеш, ошон козин алба. Таппай калдын.

Кызыл тонду кижин сырангай ла жараттын бойына жедин барала, суу жаар ичкери кирген кырган жаар бурыды. — А! анаар ба! — деп, пан Данило унчукты. — Стецько, көрдин бе? Ол тармачы эдунин уйазы жаар барды, ошкош.

— Ээ, чын, шак анаар барды, пан Данило! Ошон башка, ол одоштой жаратка кечип барар эди. Же ол шибенин жанына жедин барала, жылыып калды.

— Акыр, чыгып алала, кийининен ары истежип ба

ралы. Мында не де бар, Ол бери тегиндү ле эмес келген. Сенниг адан жоркушту кижиге деп, мен сего, Катерина, айткам. Ол кресту кижининг жүрүмиле жүрбей жат.

Пан Данило ло онын чындык ноқори суу жаар чойилген кырлагда жылыып калдылар. Шибенин эбире турган кыймыгы жок койу агаштар оморды жагырып ийди. Шибенинг үстундеги көзнөгиге араай жарый берди. Ол өрө канайып чыгар дежип козактар сананып турдылар: каалга да, эжик те көрүнбейт. Киретен жер бар ла болбой кайтсын, же оны канайып табар? Кынжылардын кайрашканы ла ийттердин кынзышканы угулат.

— Бу мен не узак сананып турум — деп, пан Данило, көзнөгиге одожында турган бийик дуб агашты көрүп ийеле, айтты. — Сен мында тур, экем! Мен дуб өрө чыгайын. Бу агаштан одоштой көзнөгө өткүрө кыптыг ичинде ончо неме көрүнөр.

Ол тургуза ла үлдүзин, курын чечип, туура таштап ийеле, дубтыг будактарынан тудунып, өрө чыкты. Көзнөгө жарып турды. Данило, көзнөгиге сырагай ла жанына једип барала, будакты айра мишип, дубтан бек тудунып, комнатаныг ичин ајыктай берди. Комнатада жарыткыш жок, же онын ичи жарык, стенедө кандый да сан башка, кайкамчылу темдектер бичип салган, кайкамчылу мылтыктар илип салган, же андый мылтыктарды, јепселдерди туруктор до, татарлар да, ляхтар да, христиандар да, мактулу швед калык та тудунбай јат. Стенедө ле потолукто кандый да кайкамчылу јарганаттар учыжат. Табыш јогынаг эжик ачыла берди. Кызыл тонду кижиге ак јабынчыла јаап койгон столдын јанына базып келди. «Бу ол, ол турбай! Кайын адам!» — пан Данило, эмеш јабызап, агашка јапшына берди.

Је ол көзнөгө јаар кылчас та эдип көрбөди. Ол ачынып, кородо, чырай-бажы бүркөлип калган турды. Столдынг ак јамынчызын түрө тартып ийерде, комнатаныг ичине суйук чаңкыр жарык јайыла берди. Је азыгы алтынсымак-сары жарык, бу жарыкка кожубай, толкуланып, бирде көрүнүп, бирде көрүнбөй, чаңкыр жарыктын ортозыла јүзүп јурди. Катеринаныг адазы столго јыракы тургузала. оноор кандый да өлөңдөр таштай берди.

Пан Данило оны ширтеп, ајыктап та турза, онын кийими канайда өскөрө бергенин көрбөй калды. Ол

турктардын шалмары ошкош элбек шалмарлу, курында пистолеттер кыстанып алган, орус та эмес, польский де эмес бичикле бичип салган кандый да саң башка, кайкамчылу бөрүк кийип алган турды. Чырайы жаар көрөрдө — чырайы кубулып браатты: тумчугу узундап, эрдинин үстүндө калбаңдай берди; оозы кулактарынын төзине жетире жырыла берди; оозынаң коркушту азу тиш кылайып чыгала, тыйрыйа берди. Данилонын көзинин алдына есаулдын тойына келип жүргөн тармачы эду тура берди. «Сенин түжин чын болуптыр, Катерина!» — деп, Бурульбаш сананды.

Тармачы столды эбиреде базып турды, стенедө сан башка темдектер жылыжа берди. Јарганаттар өрө-төмөн, ары-бери там түргөн учыжа бердилер. Чаңкырзымак жарык, там ла там суйуп, учы-учында жылыа берди. Комнатанын ичи огошкы жарыкла жарый берди. Кайкамчылу жарык толуктар сайын шыңгырап жайылып тургандый болды, је кенете от өчүп, шык караңгуй боло берди. Јаңгыс ла орой энгирде араай салкын, көлдин үстүне учуп, талдарды суунын үстүне там энчейте согуп тургандый табыш угулды. Пан Данилого комнатанын ичинде ай жалтырап, жылдыстар мызылдажып, чаңкыр тегеринин узуги көрүнип тургандый билдирди, керек дөңө түндөги соок кейдин тыныжы онын жүзине удурасокты. Пан Данило түженип турган болорым ба деп, бойынын азу сагалынаң тартып көрди. Мынайып турганча комнатанын ичинде жылдыстар, ай жоголып, Данилонын акту бойынын айылы-журтынын ичи көрүнип келди: стенедө онын татарлардан ла туруктордон жуулап алган үлдүлери, кылыштары турды, стененин жанында такталар, такталарда казан-айактар; столдо калаш ла тус јадат; кабай илип салган турат... Је кудайдын сүрлери турган јерлерден коркушту бүдүштү чырайлар көрүнөт. Тактада дөңө... Је койылып келген туман ошчо немелерди бөктөп ийерде, караңгуй боло берди. Оноң ойто ло кып, сүрекеј јараш шыңгыруушла толуп, ошкы жарыкла жарый берди. Ак чалма кийген тармачы дөңө кыймык јок турды. Табыш там ла тынгып, койылып турды, огошкы жарык дөңө, там ла жаркынду жарып, комнатанын тал ортозына ак туман аайлу неме жайылып, билдирип келди. Је бу булут та, туман да эмес, уй кижии кеберлу неме эмтир. Јаңгыс ла

оны неден эткен? Кейден эткен бе? Ненин учун ол жерге тийбей, кейде илинип калган туруп жат? Оны өткүрө оошкы жарык жарып ла стенедө темдектер көрүнип жат. Ол бойынын өткүрө көрүнип турар бажын кыймыктатты: онын жарык чаңкыр көстөрү бозорып жарыйт, чачы, борозымак туман чылап, толголып, ийинине түжет, эртен турагы бозорып турган тегериден урулып турган аксымак-оошкы талдак чылап, эриндери билдирер-билдирбес кызарат; кара кабактарынын жүк ле сомы көрүнөт... Ах! бу Катерина туру не! Данило эди-каны сооп, кыймыктанып болбой барганын сести: ол эрмек айдарга чырмайды, же уни чыкпай, жаңыс ла эриндери кыймыктанды.

Тармачы эдү дөзө бойынын жеринде кыймык жок турды.

— Сен кайда болдың? — деп сураарда, онын алдында турган Катерина бастыра калтыража берди.

— О! Слер мени бери не алдырдаар — деп, ол араай онтоды. — Меге сүрекей суунчигу болгон. Мен чыккан-эскөн, он беш жашка жетире жүргөн жериме барып жүргөм. О, анда кандый жакшы! Бала тужумда ойногон жалагымнын өлөнги кандый жажыл, кандый жараш: жалагынныг чечеги де, бистинг тура да, огород то, ол ло бойы! О, көөркий энем мени кабыра кучактаган! Ол мени сүрекей сууп жат! Ол мени эркелеткен, эрдимненг окшогон, кургул чачымды тараган... Ада! — Катерина тармачыны бозомтык көзиле кезе көрди: — Слер менинг энемди не өлтүргөнөөр?

Тармачы оны сабарыла кезетти.

— Ол керегинде айт деп, мен сенең сурадым ба? — Кейден, туманнанг эткен жаражай бастыра бойы тырлажа берди — Сенниг панинг эмди кайда?

— Менинг паним Катерина, эмди уйуктап калган. Мен онын сунези суунип, тегериге учуп чыккам. Энемди көрөр кууним келген. Мен бойымды он беш жаштудый бодогом. Мен жеңил, куштый жеңил боло бергем. Слер мени не алдырдаар?

— Менинг кечеги айткан сөстөрим ончозы санаанга кирет пе? — деп, тармачы эдү угулар-угулбас араай сурады.

— Ээ, санаама кирип жат, же жаңыс ла оны ундырга мен нени де болзо берер эдим! Көөркий Катерина!

Онын сүнези билетен неменин көп сабазын ол бойы билбес.

«Бу Катеринанын сүнези эмтир» — деп, Данило санды, же ол эмдиге ле жетире кыймыктанарынаг коркып отурды.

— Жаман жүрүмөөрдү таштагар, ада! Кудайга бажырыгар! Олтурип салган улустарыгар ороларынаг чыгып, калактажып турганы коркушту эмес пе?

— Ойто ло озогызын коскоро бердин бе? — деп, тармачы кезедип чыкты. — Мен жана баспазым. Мен амадуума јединерим. Катерина мени суур!

— О, сен эдунин бойы, сен менин адам эмезин! — деп, Катеринанын сүнези оитоды. — Јок, анайда качан да болбос! Сен кара илби-тармала мени алдыртып, кыйнаар аргалу болдын, онызы чын, же оны жагыс ла кудай башкарып јат. Јок, мен онын эди-канында жүргенчөм, Катерина качан да кудайга каргышту керек этпес. Ада, коркушту јаргы јууктап клееди! Сен менин адам эмес те болгон болзон, мен сеге багынбазым, сууген эжимди таштабазым. Обогоним мени суубей де турган болзо, мен коомой керек этпезим, кудайдын алдына берген чертуумди буспазым.

Ол, кознок јаар ширтеп, эрмек айтпай, кыймык јок тура берди...

— Сен кайдаар көрүп турун? Анда кемди көрүп ийдиг — деп, тармачы кыйгырды.

Кейден эткен Катерина тыркыража берди. Је пан Данило, кажы јерде јерге тужуп, бойынын чындык јалчызы Стецьколо кожо, кырды керий барган орык јолло југурип баратты. «Коркымчылу! Коркымчылу!» — деп, ол бойында шымырачып, козацкий јүрегине кандый да коркымјы јууктап келгенин сезип, айылына једип келди. Тышкары козактар терең уйкуда јаттылар. Сок жагыс каруулда турган козак таңкылап отурды. Тенеринин тоозы јок јылдыстары мызылдажып турды.

v

— Мени уйкудан ойгосконын сүреен јакшы болды! — деп, Катерина јараштыра шабылап койгон чамчазынын јенгиле козин арчып, јанында турган өбөгонин буынаг ала бажына чыгара ајыктап, айтты: «Коркушту

жаман туш тужендим. Тынарга да сурекей уур болгон! Ух!.. Оло берер болорым деп бодогом...

— Кандый туш көрдинг? Айса шак ла бу тушти көрдинг эмежинг бе? — деп сурайла, Бурульбаш уйине көргөнүн, укканын ончозын куучундай берди.

— Сен мыны канайып билдинг, өбөөним? — деп, Катерина алаг-кайкап сурады. — Сенинг айткан немелерингенг көп неме санаама кирбейт. Жок, адам энемди өлтүргени, өлгөн улустарла жолугушканым санаама жетире кирбейт. Алдый туш көрбөгөн ошкош эдим. Жок, Данило, сен жастыра уккан болорың. Ох, мениң адам кандый коркушту кижиги!

— Көп немени көрбөгөнүң де жолду. Мында кижиги кайкаар бир де неме жок. Сүңөг сененг он катап көптү билер. Сениң аданг кудайы жок кижиги, мыны сен билеринг бе? Өткөн жыл крымецтерге табарарга ляхтарла кожо атанарымда, Братский монастырьдын абызы меге мындый неме айткан: кижиги уйуктап калза, оның сүнези, бойынаг айрылып, көк тенериге учуп чыгала, архангелдерле кожо кудайдыг туразынын жаныла жайым учуп жүрер. Кудайы жок кара жанду кижиги андый сүнеги илби-тармала бойына тартып алар аргалу деген. Сениң адангы мен көргөн тарый танып болбогом. Сениң аданг андый кижиги болгонын билген болзом, сени албас эдим. Сени таштап ийер эдим, кара жанду эдүниң балазыла журтабас, кудайдыг алдына кинчөк этпес эдим. }

— Данило! — деп айдала, Катерина, эки алаканыла узин бөктөп, өксөп ыйлай берди: — Мен сеге кандый жаманым жетирдим? Сениң алдында мениң кандый буруум бар? Мен сеге чындык болбодым ба, сууген эжим? Меге не ачындыг, не өөркөдүң? Суунчилу ойын-жыргалдаг калаңы келгенде, бир жаңыс коомой сөс айттым ба? Сеге кара чийик кабакту баатыр уул чыгарып бербедим бе?..

— Ыйлаба, Катерина, мен эмди сени билерим. Мен сени качан да таштабазым. Ончо кинчөк сениң аданга тужуп жат.

— Жок, оны мениң адам деп адаба! Ол меге ада эмес. Кудай керечи болзын, мен онон мойноп турум! Ол кудайы жок кара жанду танма! Ол сууга чоңуп браатса, болужарга колым сунбазым. Ичи-бууры куйуп, каны

кадып браатса, чөбчөй дө суу бербезим. Менин адам сен!

VI

Темир кынжыла кынжылаткан тармачы эдү пан Данилонын терең подвалында, бек сомокту уч кат эжиктин ары жанында отурды. Ыраак жок Днепрдин жарында онын көрмөстү шибеези куйуп туру. Кан ошкош, кызыл толкулар анданышып, шибеенин жалбышту стезинин кырына табарат. Жескимчилу тармачы эдү илби тарма учун, карануй жаман кереги учун терең подвалда отурган эмес. Бу керектери учун оны кудай жаргытагай. Ол крест жанду орус жердин оштулериле жажытту жоптошкони, украинский албатыны католиктерге садарга ла христианский церквелерди өртөөргө белетенгени учун карануй подвалда, темир кынжыда отуруп жат. Тармачынын чырайы бүрүнкий, бажында санаазы, карануй тун ошкош, кара. Карануй жаман жүрүмунин калганчы куну једип келди, эртен ак жарыктан айрылып барарга келижер. Эртен оны кыйынду олумле өлтүрер. Олум јенгил эмес болор. Оны тируге кайнадып эмезе кинчекту терезин сойып та өлтүрзе, оны јенгил олумле өлтүргөн деп айдарга келижер. Чырай-бажы кара јер болуп буркелген тармачы бажы салактап калган отурды. Эткен коркушту керектерин сананып, өлөр алдында кыйналып, јастырганын билип отурган болор бо? Је уур кинчегинен оны кудай качан да айрыбас. Онын эткен кинчеге сүрекеј уур. Онын устунде темирле чарып салган чөйбөк көзнөк. Кызым өдөр болор бо деп, ол, кынжылары шыгыражып, көзнөктин јанына базып келди. Ол јалакај, ондо јаман санаа јок, кууле ошкош јобош, ол адазына килеер болор бо... је бир де кижн көрүнбейт; көзнөктин алдыла кажулай чөйнитген јолло, кем де өтпөс. Төмөн, јабыста јайым Днепр соотоп агат. Ол кемди де керектебей јат: онын толкулары шуулажат, толкулардын эрикчелдү бир аай кожоңын кынжыда отурган кижн тындап отурат.

Јолдо кем де көрүнди, је бу козак эмитир! Кыйында отурган кижн уур тынды. Ојто ло эбире ээн, тымык. Ол ыраакта кем де көрүнди... јажыл кунтужы* јайылат...

* *Кунтуш* — озогы поляк ла украин албатылардын чекпена

бажында алтын керебичек жалтырайт... Катерина! Тармачы көзүңкө жапшынды. Катерина там ла жууктап клеетти...

— Катерина! Кызым! Јүрегинди жымжатсаң, килеминди јетирзең!

Катерина кыгыс та эдип унчукпайт, түрме јаар кылчас та эдип көрбөйт, онын эрмегин тындап та укпайт. Ол көзүңкөни алдыла өдүп, жылыып калды. Телекей ээнзирей берген немедий... Днепр эрикчелдү шуулайт. Јүрекке кунукчылду санаалар толот. Је мындай кунукчылды тармачы эдү билер бе?

Эңир жууктап келди. Кун кырдын бажына отура берди. Оноң кыр ажыра араайын жытыып калды. Эңир кирди. Серуун салкын согот. Кайда да уй мөбройт. Иштен јанып клееткен улустын суунчилу тал-табыжы угулат. Днепрде кичинекем кемечек јайканат... Кыңыда тармачыны кем керектейтен эди база! Тенгериге монун айдын јемтиги жалтырап чыкты. Орук јолло кем де келип јат. Карануйда таныырга куч... је бу јанып брааткан Катерина эңтир.

— Кызым, кудайдын учун сурап турум! Казыр анда балазына килеп јат ине! Кызым, килинчектү адангы ого јук аыктап көрзөң.

Катерина, оны тындап та укпай, басып браадат.

— Балам, ырызы јок энеңди эске алызсан!.. — бу кыйгыны угала, Катерина тура тушти. — Мениң калганчы сөзимди тындап угарга бери келзең!

— Кудайга каргаткан таңма, сен мени не кычырып туруң? Мени кызым деп адаба! Бис туш улус. Ырызы јок энеме болуп, менен нени сураарга туруң?

— Катерина! Олор куним жууктап келди. Сенин обогонинг мени, эңдик беснинг куйругына буулайла. элбек јаланга божодып ийерге турган дежет... Ол мынан да коркушту кыйынду өлүм сананып табардан айабас... Мен мыны ончозын билерим...

— Сен улу кинчек эткен. Сени кандый да кыйынду өлүмле өлтүрзе, оны јаан килемји деп айдар керек! Олүмингди сагы. Сеге кем де килебес.

— Катерина! Мени кыйынду өлүм кичинекем те коркытпай јат, мен алтыгы ороондогы кыйыннан коркып јадым... сенде кичинекем те буру јок. Катерина. Сениң

сүнөң устуги ороондо кудайдын јанында учуп јүрөр, кудайын таштаган аданнын сүнеси дезе алтыгы ороондо ургулјиге очпос отто куйер, ол от качаннын качан да јабызап очпос, ол там ла там јаанап куйер, ол отко чалыннын тамчызы да келип тушпес, салкын да оны јабызада сокпос...

— Ол кыйыннан мен сени айрып болбозым — деп, Катерина туура көрүп айтты.

— Катерина! јук ле бир сөс айдайын, тыгдап уксан! Кууниң бар болзо, сен мениң тынымды аргадап аларын. Кудай кандый јалакай ла килемкей, сен эмдиге јетире билбезинг. Апостол Павел керегинде угуп јүргөн бедиг? Ол сүрекей јаан кинчек эткен кижиге болгон, је учында санаа алынып, бурузы учун кыйналып, кудайга мургул, учында агару кижиге боллоло, тенериге учуп чыккан.

— Сениң тыныңды аргадаарга мен нени эдетем? — деп, Катерина айтты. — Мен чыдал-кучи јок уй кижиге инем, мен нени сананып табарым!

— Мынан ла чыгатан болзом, кара јаман кылыгымды туура таштап ийер эдим. Куй ташка киреле, кудайыска јалынып, кату кыл кийим кийеле, куу өлгөннөң төжөнүп, курсак оозыма салбай, тунду-тушту мургуур эдим. Ак малыстың эдинен болгой, агын суубыстың балыгын да амзап мен јибезим. Јалмажыма төжөк салбазым, јардыма тон кийбезим. Кызыл тыным кыйылганча, каргышту сүнем узулгенче, кайран кудайыска мургуур эдим! Тоозы јок кинчектеримниң јус улүзиниң бир улүзин кудай килейле, сүнемнен јайлатса, суунгенимге чыдашпай, тируге јерге көмүлөр эдим. Эмезе куйда бектенер эдим, анан чыкпай, өлөр эдим. Төртөн тунге ле төртөн тушке, менин учун кудайдын алдына мургузин деп, бастыра јөбжөмди монахтарга берер эдим.

Катерина санана берди.

— Эжикти ачыл та ийзем, сениң колы-будыннан темир кыңыны айрып болбозым.

— Мен кыңылардан коркыбай јадым — деп, тармачы эду айтты. — Сен мениң колы-будымды кыңыла кижендеп койгон деп бодоп туруң ба? Јок, мен олардын көзине тарма, илби божодып ийеле, оларго колымды сунбай, кургак агаш тудуп бергем. Көрсөн дө, менде эмди бир де кыңы јок! — деп айдала, ол ичкери алта-

ды — Мен бу да стенелерден коркыбас эдим, оморды да одуп чыгар эдим, је бу кандый стенелер болгонун сен де, сенин эринг де билбес. Оны агару схимник туткан. Онын учун мени мынаг кандый да кара кучтер чыгарып болбос. Жагыс ла агару кижининг бу эжикти сомоктоп туратан тулкууриле сомокты ачып, чыгар арга бар. Мындый шибееи, айдары јок јаан кинчек эткен мен де јайымга чыксам, тудуп алар эдим.

— Бери ук, мен сени чыгарып ийейин, је сен мени тогундеп тургаң болзог, — деп, Катерина, эжиكتин јанына тура тужуп, айтты, — ол тушта эткен кинчегининг бажына чыкпазын. Буруунды алынбай, кудайга бажырбай, ойто ло көрмөскө карындаш боло береринг!

— Јок, Катерина, менин алын коногым јууктап келди. Олтүрүжи де јогынаг удабай ак-јарыкты таштап барарым. Сен мени, ургүлјиге кыйналарга куунзеп туру деп, бодоп турун ба?

Тулкуурлер шыгыража берди. Эжик ачылды.

— Эзен болзын! Килемкей кудай сени кичеегей, кайран кызым!—деп, тармачы эду айдала, оны окшоп ийди.

— Меге јууктаба, кинчеге бажынаг ашкан тагма, капшай мынаг ыра! — деп, Катерина айтты; је тармачы тургуза ла јоголо берди.

— Мен оны божодып ийдим — деп айдала. Катерина коркыганына көзи алырандап, куру кыпты ајыктап көрди. — Эмди мен өбөгөниме не деп айдарым? Божогоным бу туру. Эмди жагыс тируге комүнерден башка!— ол өксөп, куу тоноштинг устуне јыгылды. — Је мен кижининг сүнезин аргадагам — деп, ол араай айтты. — Мен кудайга јарамыкту керек эткем. Је өбөним. Оны баштапкы ла катап тогундедим. О, онын алдына меке эрмек айдарга меге кандый уур, кандый коркушту болгой не! Кем де келип јат! Бу ол! Обөним! — Катерина ачу кыйгырып ийеле, санаазы энделип, јерге келип түшти.

VII

— Бу мени таныбай турун ба, кайран кару кызым! Бу мен болорым, менин јүрегим — деп обсторди угала, Катерина билинип келди. Онын јанында айылында јүрген карган эмеген турды. Эмеген онын устуне энчейин.

нени де шымыранып туру ошкош. Онон тарыска ошкош арык колын ичкери сунуп, соок суула онын јузине быр-кырадат.

— Мен кайда? — деп, Катерина өрө өнгдөйип, ары-бери ајыктап, сурады. — Төңнүн алдында, жабыста, Днепр шуулайт, кийин јанында кырлар карарат. Слер мени кайдаар јажырғанаар?

— Мен сени јажырбадым, көөркий, јангыс ла јыду подвалдын түбинен кучактанып чыгардым. Пан Данилодон сеге једижер болор деп коркыйла, подвалдын эжигин сомоктоп койдым.

— Тулкуурим кайда? — деп, Катерина, курын ајыктап айтты. — Јылытып салдым эмеш пе?

— Тулкууринди курыннан оббонин чечип алган, ол тармачы эдун корөргө барган, кайран балам.

— Корөргө!.. Јаанак, божогоным мениң бу туру! — деп, Катерина кыйгырды.

— Ол јеткерден кудай бисти аргадагай, кару балам! Јангыс ла унчукпай отур, мениң паняночкам, кем де нени де билбес!

— Каргышту эдү кача берген! Уктың ба, Катерина? Кача берген! — деп, пан Данило уйининг үстүне јуткуп, кыйгырды. Онын эки көзине от чагылган, јалмажында болот үлдүзи шыныраган турды.

Эмегени, кубалдый болуп, кугара берди.

— Оны кем-кем чыгарып ийди эмеш пе, сууген эжим? — деп, Катерина, бастыра бойы тыркырап, сурады.

— Чыгарып ийгени чын, је оны кижн эмес, көрмөс чыгарып ийген. Көрсөн дө, бойынын ордына кыңыла тоормош артырып койгон. Оны чыгарып ийер деп, менин козактарымнын бир бирузи јук ле сананган да болзо, онон мен оны сезип ийген болзом... оны кандый коркушту кыйынла кыйнап өлтүрерин сананып та таппас эдим! Козактын колынан уштулып чыга берер эдип, көрмөсти кудай база јайаган ла туру!

— Ол кижн мен болзом? — деп, Катерина болгобос јанынан айда салала, коркыганына токтой түшти.

— Оны чыгарган кижн сен болгон болсон, ол тушта сен менин уйим болбос эдин. Мен сени тирүте таарга салала, таарды туй коктойлө, Днепрдин сырангай ла тал ортозына чоңурип ийер эдим!

Катеринанын тыныжы буулып, эди-каны сооп, бажынын чачы атырайа берди.

VIII

Граннын жаныла өткөн жолдун жуугында корчмада ляхтар жуулышып, экинчи күн жыргагылап жат. Аскын-тоскын немелер мында ас эмес жуулышкан. Байла, кандый бир табару эдерге белетенгилеп турган болбой кайтсын; кезиктеринде мушкет мылтыктар да бар; шпорлары шыгыражып, үлдүлери жалтыражып, кедендешип турулар. Пандар жыргагылап, кайкамчылу жөнүлери керегинде мактангылап, кресту жонды электегилеп отургылайт. Украин албатыны кулдарыс дешип тынгыгылайт, кедейжишп, канкайыжып, азу сагалдарын толгогылайт, аракыдап мактангылайт. Олорло кожо ксендз-абыс отурат. Олордын абызы да бойлорына туней, оны крест жагдулардын абызы деп эйдарга жарабас. Ол аракыдайт, кирлү-жаман тилиле жескимчил сөстөр айдаг. Балчылары олордон кичинеке те артып калбайт: самтар тондорынын жөндөрип кайра салып ийеле, тардандагылап, чүмеркегилеп тургулайт. Көзөр ойногылайт, көзөрлө тумчуктарына согушкылайт. Бойлорыла кожо өскө улустын үйлөрин экелип алгылаган. Кыйгы, согуш! Пандар калжуургылайт, чечеркешкилейт: еврейди сагалынага тудала, онын ару эмес маңдайына крест журагылайт. Мылтыктарын куру тарыла октогылайла, кейкебизин келиндерди аткылагылайт, уйады жок абызыла кожо краковягын бижелегилейт. Орус жерине татарлардаг да мындый шок, элек болбогон. Кичектерис учун орус жерин мындый уят көзүн деп, кудай жайаган туру! Тал-табыштын, чур-чуманактын ортозында Днепр ол жанында пан Данилонын хуторы керегинде куучын болот. Бу аскын-тоскын немелер мында жакшы керек эдерге жуулышкан эмес!

IX

Бойынын кыбында пан Данило, омок бажы салактап, уур санааларга бастырган отурды. Уйи Катерина, тактага отуруп алала, араай кожондойт.

— Нениг де учун кунугып турганым сүрекей, кару

* Корчма — зракы ичер жер

эжим! — деп, пан Данило айтты. — Бажым да оорыйт. жүрегим де сыстайт. Сыным уур! Байла, кайда да жанымда өлүмим базып жүрген, ошкош.

«О, менин кайран эжим! Менин төжиме бажыңды салзан! Мындый карангуй санааларды сен не таштабайдың?» — деп, сананала, Катерина мыны чыгара айдып болбоды. Бурулу бойына ачу да, уур да болды.

— Уксан да, үйүм! — деп, Данило айтты: — Мен өлүп калсам, уулчагымды таштаба. Оны таштап ийзен, ак-жарыкта да, алтыгы ороондо до сеге кудайдан ырыс болбос. Менин сөөгим чыкту жерде кыйналып жадар, сунем десе анан уур шырада жүрөр

— Калак, бу сен нени айдадың! Сен жакык, чыдалы жок үй улусты шоодып айдып жүрөтөн эмес бедин? Эмди бойың не, чыдалы жок эмеен кижичилеп, эрмектенип отуруң? Сеге эмди де көп жаш жажаарга керек.

— Жок, Катерина, өлүмүм жууктап клееткенин жүрегим сезет. Ак жарыкка жүрөргө эрикчил боло берди. Коркушту өйлөр келип жат. Ох, жүргөн жылдарым, жылдарым, озор эмди качан да ойто кайра бурылбас! Бистин черубистин магы ла ат-нерези, карган Конашевич*, ол тушта тирүү болгон! Көзимнин алдыла козацкий полктор өдүп брааткан немедий билдирет. Ол алтын өй болгон. Катерина! Карган гетьман кара аргымакту учуртатан. Онын колында алтын булава жалтырайтан, оны эбире сердюктар** курчайтан, элбек чөлдө кызыл кийимдүү козацкий черу толкуланып турган талайдык көрүнөтөн. Гетьман куучын айдарда, кара агаштый кал черу кыймык жок турган. Откөн өйлөрдөгү согуштарды ла жыргалдарды эске алынып, карганак ыйлап ийген эди. Эх, Катерина, туюкторло канайда чабышканыбысты сен билген болзон! Бажымда шыркамын сорбузы эмдиге жетире эле арткан. Мени төрт жерден төрт ок өткөн. Ол шыркалардын бирузи де учына жетире жазылбаган. Ол тушта тоозы жок алтын-жөбжөн тапкан ла эдибис! Баалу таштарды козактар бөрүктериле сузуп алган эди. Эх, кандый аттар, кандый, аргымактар бис экелген эдибис, Катерина, сен озорды жангыс ла көргөн

* Конашевич — Петр Конашевич-Сагайдачный — Украинанын гетманы.

** Сердюк — анайда гетманнын каруулчыктары адалатан

болзон! Ох, эмди андый согуштарда турушпас турум. Мен ийде-күчтү, мен жажы жеткен карган эмезим, је козашкий үлдү колыма тудулбайт, эш кереги жок жүрүм жүрүп жадым, не жүрүп турганымды бойым да билбейдим. Украйнада кандый да ээжи жок: полковниктер ле есаулдар бой-бойлорыла, бөрүлөр чилеп, кемиришкилеп жадылар. Ончо эл-жонды башкарып турган кижин жок. Бистинг шляхтар поляктардын жагын жагдай берген, олордын төгүнчизине үренип алган, унияга кирип, кудайын садып ийгилеген. Еврейлер жокту албатыны түредет. О, өйлөр, өйлөр! Кайран өткөн күндөр! Менин кайран жылдарым, кайдаар жылыып калдыгар? Эй, экем, меге подвалдан барып бир туус мот экелип бер! Өткөн жылдар учун, калапту өйлөр учун ичип ийейин!

— Пан, айылчыларды неле уткыйтаныс? Жалан жанынан ляхтар келип жат!— деп, Стецько, эжикти ачып, айтты.

— Олор бери не келгилеп жаткан, билерим — деп айдала, Данило өрбө турды. — Менин чындык жалчыларым, аттарыгарды ээртегер! Жуу-жепселигерди кийигер! Үлдүлеригерди уштугар! Тарыдан эткен талканла күндүлеерин ундыбагар. Айылчыларды жазап уткыыр керек!

Козактар аттарына мингелекте, мушкет мылтыктарын октоорго жеткелекте, ляхтар, күски агаштан түшкөн бурлөр чилеп, кырды эдектей төгүлө бердилер.

— Э, үлдүлегедий баштар мында бар турбай — деп, алтын-моңгун ээр-йгендү аттарынын үстүндө жайканыжып клееткен чербек ичтү. чүмеркек пандарды аыктап, Данило айтты. — База бир катап макалу жыргап алатан турубус! Калганчы катап ойноп-жыргап ал, козак кижинин жүреги! Айылчыларды уткыгар, уулдар, бистин байрам келди!

Днепрдин жаратында кырларда канду жыргал башталды. Үлдүлөр жалкындык жалтылдайт, октор ачу сыгырыжат, аттар карайлап киштешкилейт, жойу улусты тепсегилейт. Тал-табыштан сагыш алысталат; тарынын ыжына көстөр сокоройт. Ончозы алыжа-колыжа булга-лыжа бердилер. Же козактын жүреги, кайда нөкөри, кайда өштүзи, жастыра албай, сезип ийет. Октын сыйт эдип өткөнин, калапту жуучыл аргымак адынан жайылып түшкенин, үлдү жалтырт эдип, кандый да эрмегин учына жетире айтпай, кимиректенип, жерде баш тоолонгонун, козак жастыра албайт.

Je кайнап јаткан улустың ортозында пан Данилонын бөрүгиниң кызыл төбөзи анда мында кызас эдет. көк тонын кезе курчанган алтын куры јалтырт эдет, кара аргымагынын јалы куйундый јайылат. Ол анда мында, куш чылап, шунгуйт, дамасский үлдүзиле жаңыйт. оштулерди олдоп-солдоп бурте чаап турат. Чап, козак! Јырга, козак! Омок жүрегин сүзүзин; је алтын-мөңүн ээр-үйгендер де јаар, килин жупандар да јаар корбө! Алтын јобжони адынла тепсет! Јыдабыла када, козак, жырга, козак! Je кайа кор: уйады јок ляхтар, аайылы-журтынды өртөп, ак-малтынды айдап браады. Пан Данило, адынын оозын бура тартып, айылы јаар, куйун чылап, учуртып ийди, онын кызыл төбөлү бөрүги айылынын јанында анда-мында кызас эдет, оштулердинг тоозы астап, өлбогондөри качып баргылайт.

Козактар ла ляхтардыг соғужып баштаганынаг бери анча-мынча удай берди. Былардыг да, олардыг да тоозы астай берди. Je пан Данилонын арып-чылап турганы јок: узун жыдазыла сайат, аргымак адыла тепседет. Айылдын јаны аруталат, ляхтар качып жүгүргилейт. Козактар аттардын алтын-мөңүн ээр-үйгендерин уштуп, өлтүрткен ляхтардыг килин жупандарын* чечип турдылар. Оштулерди јаба једип, кыралы деп, бойынын калапту јуучылдарына айдарга, пан Данило кайра көрөлө... казырланганына бастыра бойы тырлажа берди: онын көзине Катеринанын адазы көрүнди. Ол кырдыг бажында мушкет мылтыгын шыкап алган турды. Данило ого удур мантатты... Козак, өлүминге удур барыл јадын!. Мылтык күзүрт этти — тармачы шилемир кырдыг ары јанында јоголып калды. Жагыс ла чындык Стецько кызыл тонду, сан башка бөрүктү кижил элес эткенин көрүп калды. Данило, адынын устунде јайканып турала, јерге келип тушти. Чындык Стецько жүгүрип барарда, чокту көстөри јумулып калган пан Данило јерде кыймык јок јатты. Онын төжинен кызыл кан чоройлоп агып, алтын курлу чаңкыр тонын будуп ийди. Je ол, байла, чындык јалчызы јанына једип келгенин сезип ийди ошкош. Ол јук ле арайдан көзин ачып, унчукты: «Эзен болзын. Стецько! Катеринага айт, уулымды таштабазын! Слер оны база таштабай јүригер. ме-

* *Жупан* — чекпен тон.

нин чындык жалчыларым!» — ол тымый берди. Козактын сүнези көк теңериге учуп чыкты, кызыл эриндери көгөрө берди. Козак ойгонбос уйкула уйуктап калды.

Чындык жалчызы, өкөөп ыйлап, Катеринага колыла жаңыды: «Бери кел, пани, бери кел. Сениң паның бойының жыргалын жыргап салды. Ол чыкту жерде эзирик жадыры. Ол эмди качан да серип ойгонбос!»

Катерина, эки колыла жаңып, өлгөн кижининг устуне, кезип ийген кайың чылап, келип тушти. «Кайран эжим, ак-жарыкты көрбөй, сен мында жадын ба? Орө тур, колыңды бери сун, мениң жалтанбас шоңкорум! Орө тур, зан! калганчы катап Катеринаңды көрзөн, ого жүк бир сөс айтсаң!.. Же сен унчукпай жадын, унчукпай жадын, мениң көрүп чөкөбөс паным! Сен, Кара талай чылап, көгөрө бердин! Жүрегинг сениң согулбайт! Сен не соой бердин, мениң паным? Байла, көзимниң жажы изу эмес гуру, ол сени жылыдып-изидип болбос туру! Байла, мениң ыйым араай туру, ол сени ойгозып болбос туру! Эмди сениң черүлерингди кем баштаар? Кара аргымак адыга кем минер? Улдузин жаңып, козактардын алдыла кем жуучыл кыйгылу учуртар? Козактар, козактар! Слердинг ат-нерегер, магыгар кайда? Слердинг магыгар, жалтанбас башчыгар, көзи жумулып, чыкту жерде жадыры. Мени оныла кожо, оныла кожо көмүп салыгар! Көзиме тобрактан уругар, көксиме жостоң салыгар! Ак-жарыкка жүрер күүним жок!»

Катерина сыктайт, калактайт; ыраакта десе тоозун буркурайт, карган есаул Горобець болушка келип јат

X

Агаштар, кырлар ортозыла салкыны жок тымык күнде Днепр јайым ла элбек агып браатканын көрөргө кандый жараш. Ол кыймык та этпес; куркүрей де бербес. Ол агып брааткан ба, айса жаңыс жерде кыймык жок турган ба, бачым ондоп болбозын. Ол элбек ле улу, оны шилден уруп эткен неме ошкош. Кезикте көрзөн, онын тууразы да билдирбес, агып барган учы да билдирбес, жажыл агаштар, јаландар ортозыла, чөйилип барган күскү ошкош, јалтыркай чаңкыр јолдый көрүнөр. Онын соок, терең суузына бийиктең бойының чокторын кадай сайарга изу күнге де суунчилу. Күскүдий суунын јапкы-

ны ла куннин алтын чогы жараттай өскөн жажыл агаштарды жаркынду жарыдат. Быыраш жажыл агаштар! Олор жаркынду чечектерле кожо, суунун сырагай ла жарадына једип келеле, мында бадышпай, кысталыжып, күскүдий суудан бойларынын кеберлерин көргүлөп, каткырыжып, Днепрле јакшылажып, жажыл бүрлерин јайкагылап тургулайт. Днепрдин талортозы јаар олор көрөринен коркыгылайт. Чагкыр тегери ле куннен өскө, оноор кем де көрбөй јат. Каа-јаа ла куштар Днепрдин талортозына јетире учат. Кайкамчылу јараш суу! андый суу телекей үстунде јок. Јайдын тымык ла јылу тунинде де Днепр сүрекей јараш. Ол тушта кижини де, зиг да, куш та амыр уйуктап јат, јангыс ла кудай јерди ле тегерини ајуктап, чингеери тонынун эдегин араайынаг силкип турат. Онын тонынун эдегинен јылдыстар төгүлет. Јылдыстар, чокту күйүп, телекейди јарыдып, күскүдий Днепрге көрүнгилейт. Днепр бойынын караңуу суузынаг олордын бирүзин де божотпос, јангыс ла олордын бир бирүзи өчө берерден башка! Јебрен кырлар ла агаштар узун кара көлөткөлөрле Днепрди туй базарга ченешкилейт. Је бу тегин ле чырмзайыш! Днепрди бөркей јабар неме јер үстунде јок. Тун ортодо ол, туште ок чылап, чап-чагкыр толкуларын араай айдап, табылу агат. Ол тунде де көс једерден јалтырап көрүнип јадат. Ол, туннин серуунин сооксынып, јаратка јажыркап јапшынат. Јаратты јакалай онын мөңүн агыны, дамасский үлдунин мизиндий, јалтырайт, ол дезе көк лө чагкыр бойы ойто ло уйуктап јадат. Ол до тушта Днепрдий кайкалду, улу суу телекей үстунде јок! Качан тегеринин тубине кара-көк булуттар кайнап чыкканда, кара агаш кајыражып, шуулажып турганда, теректер тызырашканда, јалкын, кара булуттарды јара кезип, телекейди јалт эттире јарыдып ийгенде, ол тушта Днепрди көрөргө коркушту! Төңдөрдий толкулар, јараттай турган кырларга табарып, кузурейт, оног онтоп, калактап, кайра ташталат, ыйлап, сыктап, ырайт. Уулын солдатка аткарган карган эне шак мынайда ыйлайтан эди. Уулы, кара аргымагына мыкынданып отурып ийген. бөрүгин чыткыттай кийип ийген кулук бойы омок ло суунчилу барып јат, энези дезе, өксөп ыйлап, онын кийининен јүгүрүп, үзөгизинен ала койып, уйгенинен тудуп, кара јерге јыгылып калат.

Калаптанып турган толкулар ортозында күйүп калган кара төңөштөр лө кара таштар коркушту көрүнөт. Бирде бийиктеп, бирде жабызап, жаратка кеме жууктайт. Карган Днепр калаптанып жаткан тушта, козактардын кемизи жалтанбай жүзүп жүрү? Днепр улусты, чымыл чылап, жудуп туратанын ол, байла, билбес туру.

Кеме жаратка сүсти, оноң тармачы чыгып келди. Оның чырайы бүрүңкий; өлтүрткен панын козактар жаан ыргал эдип, бийик көдүрингилү, ачурканышту жууганы үчүн ого ачу болды. Ляхтарга база көп лө једишкен. Алтын-мөңүн ээр-үйгенду, килиң тонду төртөн төрт пан ла олордың одус уч жалчызы козактардың үлдүлериң мизине јемит болуп калган; арткандарын аттарыла кожо олјолойло, татарларга садарга айдай бергендер.

Карара күйүп калган төңөштөрдүн ортозыла таш тепкиштерди төмөн түжүп, тармачы јердин алдында эткен јуртына јетти. Ол эжикти табыжы јок ачала, јер туразына араай кирип барды. Оноң јамынчылу столго кувшин тургузала, узун сабарлу колдорына анаар кижил билбес кандый да өлөңдөр чача берди. Сан башка агаштан эткен сускула сууны сузала, кувшин јаар үруп, эриндерин кыймыктадып, нени де шыпшап турды. Тураның ичи ошкы жарыкла јарый берди; бу јарыкта тармачының чырайын көрбөргө коркушту болды. Оның чырайы кан ошкош кызыл, јаныс ла терең чырыштары кара, көзи торт ло көрнө кызыл чок ошкош. Килинчекту шилемир! сагалы буурайганча, санаазы аймаганча, эди-сөөгү кургаганча, кудайга каршулу керектерин кара шилти таштабаган. Тураның тал ортозына ак булут ошкош неме көрүнүп келерде, оның чырайында суумји аайлу неме билдире берди. Је недең улам ол, оозын аңкайта ачып, бажының чачы атырайып, кыймык јок тура берди? Булут ортозынан кемниң де кайкамчылу чырайы көрүнүп келди. Оны ол бери алдыпбаган да, кычырбаган да, ол бери бойы ла келген. Оның чырайы там ла јарталган сайын, кыймык јок көрүжи тармачыны там ла брүмдей көрүп турды. Оның кабагы да, көзи де, эрди де тармачыгз таныш эмес болды. Оны бу јүрүминде ол качан да көрбөгөн. Оның чырайында кижиле корккыр неме јок, је тармачы, куды чыгып, аймарый берген турды. Кайкамчылу көстөр дезе булут

ортозынан оны орумдей көрүп турды. Булут жоголо до берерде, айттырбай келген айылчынын чырайы там ла јарт көрүнүп, кыймык јок көстөрүн оноң салбай турды. Тармачынын чырайы кубал чылап кугара берди. Ол коркушту ачу үниле кыйгырып, кувшинди антарып ийди. Кубулгазын жоголо берди.

XI

— Бойыгды токунат, менин сууген сыйыным! — деп, карган есаул Горобець айдып турды. — Кизи кантый ла туш көрүп јат ине.

— Јадып амыра, сыйыным! — деп есаулдын келди айтты. — Мен белгечи эмегенди экелейин. Ого уду ра көрмөстөр чыдажып болбос. Ол сени аргадап алар

— Неден де коркыба! — деп, есаулдын уулы, үлдү зин ала койып, айдат: — Сеге кем де тийбес.

Катерина өчөмүктелип калган көстөриле эбире улусты ајыктап, эрмек айтпай отурды. «Мен бойыма өлүмди бойым белетеп алгам. Мен оны божодып ийгем». Арт учында Катерина мынайда айтты:

— Меге оноң амыр јок! Мен Киевте онынчы кун јадып жадым, је ачу-короным бир де тамчыга астабады. Өч аларына јетире уулымды амыр, тымык јерде чыдадып аларым деп санангам... Туш јеримде оның коркушту, кижининг куйка бажы јимиреер кеберин көргөм. Андый туш көрөриненг слерди кудай корыгай! Јүрегим эмдиге јетире токунабай чарчалат. «Сен меге барбас болзонг, уулынды бычактап саларым, Катерина!» — деп, ол меге кыйгырган.

Көөркнй, өксөп ыйлап ийеле, кабай јаар југурди. Кабайда јаткан бала чочып, багыра берди.

Мындый куучынды угуп, есаулдын уулы, кородогонна чыдап болбой, калаптанып турды. Карган есаул бойы база токтодынып болбой, кайнап чыкты:

— Кудайы јок каргышту тагма бери келип көрзин, ол тушта карган козактын колында ийде бар ба, айса јок по, билип алар эди. Кудай көрүп јат — деп, есаул колын өрө көдүрип айдат. — Данило карындажыма болужарга мен салкындый учуртып барбагам ба? Агару кудай јайаган туру! Мен једип барарымда, ол

соок тожөктө жаткан. Андый тожөккө козак калык-жоннон көп, көп улус жаткан эмей. Же оны мен калганчы жолына коомой үйдөшкөм бө? Күндү-күрө коомой болгон бө? Ого үзеери бир жагыс лях бистен качып барган ба? Бойынды тудун, токуна, жайран балам! Сеге кем де тийбес. Жагыс ла мен бойым ла менин уулым олуп калзабыс, тийерден башка.

Карган есаул, эрмегин божодып, кабайда жаткан уулчактын жанына базып келди. Уулчак дезе, онын курына илип алган мөнтун бооколду кызыл канзазын ла талтыраган темирлү отыгын көрүп ийеле, колычактарын анаар сунуп, каткырып ийди.

— Адазын төздөгөн эмтир — деп, карган есаул курында илип алган канзазын ла отыгын чечеле, ого берип, айтты: «Кабайын таштабай жүрүп, канза тартарга жат».

Катерина араай ушкүреле, кабайды жайкады. Тунди жагыс жерде өткүрөп деп эрмектежип алала, удабай ончолоры уйуктай бердилер. Катерина база уйуктап калды Тышкары да, туранын ичинде де тымык болды. Жагыс ла каруулда турган козактар көс жумбаган. Кенегийин Катерина кыйгырып ийеле, ойгонып келди, оны ээчиде ончолоры ойгондылар. «Оны олтурип салган, оны кезип-керттип салган!» — деп, кыйгырып ийеле, Катерина кабайга чурап барды.

Кабайды курчай алып ийген улус, уулчактын божоп калганын көрлө, коркыгандарына эрмек айдып болбой бардылар. Мындай коркушту жаман керек жанынан нени сананарын билбей, олардын бирүзи де кыгыс эдип эрмек айтпады.

XII

Украинанын жеринен ыраакта, Польшанын ары жанында, тоозы жок калык-жонду Лемберг городтын тууразында курч баштарлу бийик кырлар чөйилип барган. Таш кыңы чылап, колболыжып, улалыжып, бой-бойын жастаныжып алган, калын бек таштан бүткөн кырлар жерге, темир такадый, кадалып калган. Таш кырлар Валахия ла Седмиградский область жаар чөйилип жат. Олор венгерский ле галичский албатыларды эки бөлүккө бөлип салган. Бистин жерлерде андый кырлар жок. Олорды көрүп, көзин жетпес, кезиктеринин баштарына

дезе кижі буды баспаган. Олордың будуми де кайкамчылу: јотконду кунде талай јарадынан ажынып, јелбер толкулар тенери өрө чурап, оной јерге де түшпей, тенериге де чыкпай, таш болуп калган болор бо? Айса бу тенериден узулип тужеле, бой-бойына арсыл-корсыл каталыжып калган булуттар болор бо? Олордың өни де, булуттың өни ошкош, боро ине, јангыс ла ак карлу баштары куннинг чогына јалтыражып јат. Карпаттың кырларының бери јанына јетире орус куучынды угарын. ол кырлардың ары да јанында каа-јаа јерлерде орус эл-јон бар. Анаң ары оскө тилдү албатылар журтап јадылар. Олордың јандаган јангы да башка. Анда калың журтту венгерский албаты журтап јат. Олор атка да минери јанынан, улдуле чабыжары да јанынан, аракы да ичери јанынан козактардан тура калбас. Јараш ээр-уйген ле јакшы ат учун нени де карамдабас. Кырлардың ортозында элбек ле јаан көлдөр бар. Олордың үсти, куску ошкош, јалтырап јадар. Таскыл башту тайгалары да, јажыл ағаштары да ого энчейин көрүнгийейт.

Је тун ортозында, куу булуттар өткүре јылдыстар билдирер-билдирбес суркурап турар тушта, тайга ошкош кара атка минген кандый кижі келип јат. Кырлардың, көлдөрдиги үстүле ол улу бийик сынду, баатыр узун көлөткөзи элбегдеп, тайгадый кара ат минген. көлдөр суузына тандакталган кайдаар маңтадып браадат? Көб-куйагы јалтырайт, јыдазы тенериге сайылат. улду-бычагы шыгкырайт, ол көзин ачпайт, кирбиктерин көдүрбейт. Баатыр терен уйкуда! Је тискинди ол бош салбайт. Учкаштырып алган уулчагы база уйкутап браадат, је баатырдың курынан тудунат. Ол кем? Кайдаар, неге барып јаткан? Оны кем де билбес. Ол кырларды ажып барып јатканынан бери канча өй өткөн, канча кун ашкан, база нени де билбес. Тан јарыза, кун чыкса, ол көрүнбей баратан. Јангыс ла каа-јаада оның узун көлөткөзин кырларда журтаган улус көрөтөн. Оның үстүнде тенери аяс, чанкыр болотон. Оның үстүле булуттар да учпайтан. Караңуй тун једип ле келзе, ол ойто ло көрүнип келетен, оның кийининен ары узун көлөткөзи элбегдеп барып јадатан. Ол көп кырлар ажып, Криванның бажына чыгып келди. Карпат јеринде мынан бийик кыр јок: ол ончо кырлардан бийик көдүрилип, теңкейип калган турат. Бу кырдың ба-

жына уулчак учкаштырган атту кижн тура тушти. Олор мында терең уйкуга бастырдылар, булуттар десе жабы-зап келеле, олорды жажырып ийди.

ХШ

«Ее, араай, араай, наана! Такылдада баспа, менин балам уйуктап калган. Менин уулчагым узак ыйлаган, эмди уйуктап јат. Мен агаш аразына барадым, эмеен! Сен мени не кезе ажыктап турун? Сенин чырайыңнан кижн коркыыр, сенин кӱзиниң кыскаштар чыгып келди... ух, кандый узун! Олор, от чылап, куйуп јадылар! Сен, чындап ла, шайтаннын каты болорын ба! О, сен шайтаннын каты болзон, тургуза ла мынан тайыл! Сен онон башка менин уулчагымды уурдап аларын. Бу эш неме аайлабас кайткан есаул? Ол меге Киевте јадарга суунчилу деп бодойтон ошкош. Менин обогоним де, менин уулым да мында ине, олорды кем кичеейтен, кем коротон? Мен жажынып, араай кача бергем, сенин јит болор куунин бар ба? Анда куч ле неме јок, јангыс ла бијелеер керек. Кӱр, мен канайда бијелеп турум...» — деп, Катерина, бойынын јарты јок куучынын божодола, алаа кӱсториле эбире ажыктап, эки мыкынын тайанып, ийиктелип, бијелей берди. Ол чыгырып, секирип турды. Онын монгул такалары кандый да аайы јок шыгырайт. Обогон, тарабаган кара чачы уймалып, ак мойынына оролот. Ол, эки колыла талбып, бажыла кекип, куштый учуп, айланып турат. Ол, удабай ла кучи чыгып, јерге куч келип тушкедий, эмесе куш болуп, теңериге учуп чыккадый болды.

Карган нааназы ал санаага бастырган, эки кӱзинин жажы чырыш јузин јолдой аккан турды; мыны кӱрүп турган јит уулдардын јуректерин уур кара таш базып салгандый болды. Катерина, бош ло ийде-кучи чыгып, јангыс јерде араай айланыжып турды. «Менде јинји бар, уулдар! — деп, ол арт учында токтој тужуп, айтты, — слерде десе јок!.. Менин обогоним кайда? — ол, кудына кыстап алган турецкий бычагын ала койып, кенете кыйгырды: — О! Меге мындый бычак керек эмес, меге обко бычак керек. — Онын чырайы айдары јок кунукчыл боло берди, кӱзинин јаштары молтурежип агып келди. — Менин адамнын јуреги ыраак, бу бя-

чак ого једип болбос. Онын јүрегин темирден сулапэткен. Онын јүрегин шайтаннын каты көрнө отко кызыдып сулап берген. Менин адам бери не келбей јат? Оны өлтүретен ой јеткен эмес пе? Ол мыны канайып билбей јат? Байла, мени бойы келзин деп, јүрген туру... — Эрмегин учына јетире айтпай, ол саг башка каткызыла каткырды. — Санаама кайкамчылу учурал кирди: өбөөнимнин соогин тутканы. Оны тирүге комуп салгандар... каткым бадышпай арай ла болзо ичим јарылбаган эди. Уксагар да, уксагар да!» — ол эрмек айдар ордына, кожондой берди:

Капду абри минташ јат,
 Авда козак јадып јат,
 Кестирпи салгаи, томуртын салган,
 Ог колында улду туткан,
 Ол уддуден кан ла агат,
 Агын суудый кан ла агат...
 Ауу јаказында агаш турат,
 Агын үстүндө куш айланат, *р. а. а.*
 Козактын өзези ыйлайт!
 Ыйлаба, эне, комудаба!
 Сенни уулын тойлон койгон,
 Эрмеген эдиц панночка алган,
 Ак таланда јер тураны,
 Экик, козлөк авда јок.
 Кожон мында божоп јат...
 Балык ла рак бијелеген
 Мени суубеген кижинин
 Шешине јаман болаш!

Онын кожонгында јүзүн-базын кожондордын соостори булгалыжып калган. Ол бойынын јуртына јанып келгенинен бери эки кун өткөн, је ол Киев керегинде куучын да угар кууни јок. Ол, улустаг качып, эртен турадан ала бүрүнкий энир киргенче, карануй агаштардыг ортозыла базып јурет. Церквеге кирип, кудайга бажырбайт. Агаштын аткак будактары онын ак чырайын тырмайт, јазылып калган тулундарын салкын салмырада согот, будынын алдында кургак јалбырактар шылырайт, је ол нени де ајарбайт. Энирдин кызыл тандагы өчөр тушта, ай да, јылдыстар да чыккалакта, агаш аразыла базып јурерге сүрекей коркымчылу:крестебеген балдардын сүнелери агаштын будактарынан селбектенгилеп, јоадо ло чалканнын ортозында тоолонгылап, бой-бойлорын тырмашкылап, багыргылап, каткыргылап, ыйлагылап

турар. Днепрдин толкуларынаң бойларынын сунелерин кинчекке тужурген корты кыстар ээчий-деечий чыгара жүгүргилеп келер; олардын жажыл чачтарынаң суу чоройлоп агып турар, кыс десе суу өткүре шилидеп өткен чамча кийгендий көрүнөр; эриндери кайкамчылу кулүмзиренер, көстөри жүргеери өртөөр... Ол сууштен күйе берер эди, ол талганча окшоор эди... Же оного качып жүгүр, кресту кижил! Онын эриндери — тош, төжөги — соок суу, ол сени мекелеп, суунунг туби жаар тарта бөрер. Катерина кем де жаар көрбөй жат, суунунг ээзи кыстардан коркыбайт, орой энирде бычагын тудунып алала, адазын бедреп, жүгүрип турат.

Эртен тура эрте кызыл жупанду, коо сынду кандый да таныш эмес айылчы кижил келеле, пан Данило керегинде сурады. Ол керегинде улустын куучынын тындап, көзининг жажын тонынын жеңиле арчып, санааркап калган отурды. Эмди жок Бурульбашла кожо көп согуштарда турушкам, Крымнын татарларын, турукторды көп лөкыргам деп, айдат. Пан Данило мындый өлүмле өлөр деп сананбагам деп, комудайт. Айылчы кижил көп солун немелер керегинде куучындап отурды, арт учында Катеринаны көрөтөм деп айтты.

Катерина озо баштап айылчы кижининг айткан эрмегин тындап та укпады, же учы жаар, санаа-укаазы ордына кирип келгендий, онын куучынын лаптап тындай берди. Ол Данило кожо сүрекей нак жатканы керегинде, эку карындаштардый бой-бойларына кару болгону керегинде куучындай берди. Бир катап крымецтерден канайда кемелу качканы керегинде база айтты... Катерина онын эрмегин тындап, оного көзин албай отурды.

«Пани удабас билинип келер! — деп, Данилонын чындык болушчы уулдары, Катеринанын чырайын ажыктап, иженип санандылар. Бу айылчы оны жазатан эмитир! Сагыжы ордында кижил чилеп, топ бүдүмдү тындап отуру!»

Пан Данило бир катап ачык-жарык куучын болор тушта меге мынайда айткан эдил деп, айылчы, өткөн өйдүрди эске алынып, куучындай берди: «Карындажым Копрян, кудайдын берген салымы аайынча, ак-жарыктап эрте жүре берзем, менин үйүмди бойыңа үй кижил эдил ал» — деген.

Катеряна оны коркушту кӱстӱриле брумдей кӱрди. «А! — деп, ол ачу-корон кыйгырды: бу ол, ол! бу адам!» — оной, бычагын ала койып, ого чурап барды.

Онын колынан бычакты айрып аларга, айылчы кижин узак курешти. Арт учунда бычакты онын колынан блаап алала, талайып келди. Кенете коркушту керек боло берди: сагыжы жок жуулгек кызын адазы бычактап ӱлтүрүп ийди.

Коркыгандарына кыймык жок отурган козактар тура жуурдилер, җе тармачы шилемир, адына мине согуп, туман чылап, кайылып калды.

XIV

Киевтин ары жанында кижин кайкаар куулгазынду неме болды. Бу куулгазынды кӱрӱргӱ бастыра пандар, гетьмандар жуулган: кенетийин ак-жарыктын учу-куйузы кӱруне берди. Ыраакта Лиман кӱгӱрүп кӱрунди, Лиманнын ары жанында Кара талай толкуланып жатты. Кӱп жерлер кӱргӱн карган улус Крымды, састу Сивашты танып ийдилер. Сол жаны җаар Галичский жерлер кӱрүнип жатты.

— А ол кӱрүнип турган не кырлар? — дежи, мында жуулышкан калык-жон, ыраакта, ыраакта борорыжып, кажайыжып турган кырлардын баштары җаар сабарларыла уулагылап, каргандардан сурап турдылар.

— Ол Карпаттын кырлары болор! — деп, карган улустар айдыжат. — Олордын ортозында жайы-кыжы кар айрылбас монку карлу, баштары булуттарга кӱмб сайылып калган сүмерлер бар.

Җе кенете базала җаан кайкалду, илбизинду, кубулгазынду неме боло берди. Эң ле бийик кырдын бажынан булуттар уча берерде, ол кырдын бажында бастыра баатыр кийимин кийген, кара аргымак атка минген, кӱзин жумуп алган кижин, чек ле коштой тургандый кӱрүнип келди.

Мында коркыганына кыймыража берген калык-жоннын ортозынан бир кижин адына мине согуп, онын кийиминен кижин сүрүжип клеткен эмеш пе деп, бедреп турган чылап, жуулгексирей берген кӱстӱриле ары-берди алырандап кӱрүп, адын камчылап, ары болуп мантатты. Ол тармачы шилемир болгон. Ол мындын тын недет

моркыган? Кайкамчылу баатырдын чырайын жүреги ширеп аяктап көрөлө, бир катап илбилеп, тармалап турарда, айттырбай, алдыртырбай келген айылчыны танып ийген. Онын кеберинен не сүрекей чочыганын тармачы бойы да жетире оңдоп болбой турды. Ол ары-бери аяктанып, карануй тун киргенче, тегериде жылдыстар койылганча, адынын оозын токтодо тартпай, учуртып браатты. Онон, эмеш санаа алынып, адынын оозун бура тартып, айылы жаар мантатты. Бу кубулгазыннын учуры кандый деп көрмөстөрүнөн сурап угарга сананган ошкош. Ол, чичкечек суучакты кечире калыдып ийерге адын камчылап ийерде, ады сууны ажыра калып, бажын тармачы жаар бурып, карсылдада каткырып ийди. Карануйда онын тиштери ыржайып, коркушту кажас этти Тармачынын чачы атырайа берди. Ол, ачу кыйгырып ийеле, ыйлай берди. Онон адын аайы-бажы жок камчылап, Киев жаар көндүрө мантатты. Оны тударга ончо жанынаг курчап келгендий ого билдирип турды. Кара агаштар, тиру улустый, кабыра тудуп ийгендий болды. Олор, кара сагалдары элбирежип, узун будактарыла оны бакпырлай тударга чырмайгылап турдылар. Тегериде тоозы жок жылдыстар, оны озолой жүгүрүп, ончолорына, бу кинчекту кижин деп көргүзүп тургандый билдирип турды, жол бойы да онын кийининен ары суружип клееткендий. Аймырай берген тармачы Киевтиг агару жерлерин көстөп учуртып браатты.

XV

Бойынын куй тажына кирип алала, успекчин куйдурип, агару бичиктен көзин албай, кудайзак карганак схимник сок жагыскан отурды. Онын бу куй ташка келип киргенинен бери көп жылдар өдө берген. Ол бойына жостоң межик эдип алган, уйуктаарда, межигине жадып, уйуктап турган. Агару карганак, бичигин жаап салала, кудайына мүргүй берди... Кенетийин куй ташка коркушту будүмдү кижин кире жүгүрүп келди. Ол, сууда талдый, бастыра бойы тыркырап турды. Эки көзинен коркушту от чачылып, көстөри ары-бери аңданышып турды. Онын кеберин, чырайы-бажын көргөн агару схимниктин куйка-бажы жымырады.

— Адабыс! Мүргү! Мүргү! — деп, ол ачу-корон

кыйгырды: — кинчекке тушкен сүнен учун мүрги! —
Тармачы жерге күч келип тушти.

Агару карганак крестенеле, бичигин ала койып, ача тартты. Ол коркыганына чачы атырайып, өзөк-бууры сооп, тескерлеп, бичигин ычкынып ийди.

— Жок, кинчеги бажынан ашкан тагма! Сендий не меге килем;и жок! Кедери бар мынан! Сенин сүнен учун мүргүп болбозым!

— Жок дейзинг бе? — деп, сагыжы алыш-колыш боло берген тармачы кыйгырды.

— Көр! Бичиктин агару буквалары канла будыла берди. Мындый жаан кинчектү кижини телекей үстүнде качан да болбогон!

— Адабыс, сен мени электеп каткырып турун ба!

— Кедери бар, улу кинчектү тагма! Сени электеп гурганым жок. Сенин коркып жадым! Сеге кожулган кижиге качан да жакшы болбос!

— Жок, жок! Сен мени электеп каткырып жадын, жажырба... Мен сенин оозың аржайа бергенин көрүп турум. Сенин койчык-мыйчык карган тиштеринг көрүнүп келди!

Калжу тармачы, бөрү чилеп, чурап барала, агару карганакты бычактап ийди.

Кем де уур онтоды, ол онту агаштар, јалангдар ажыра торгулып, алысталып барды. Агаштар ары јанынан узун тырмакту, куу сөөк колдор көдүрилип келеле, тыркыражып турала, јоголып калды.

Тармачынын коркымчылу санаалары ырады. Ончо өткөн керектер түш јеринде болгондой эс-бос ло санаага эбелет. Қалай берген кижини чилеп, кулак-бажы шуулап, куулеп турды. Козинин алдында ончо немелерди јөргөмөштин уйазы ошкош боро чел туй тартып ийди. Ол, адына мине согуп, Киев јаар мантатты. Каневтен Черкас јери ажыра көндүрө ле Крымнын татарлары јаар барар деп сананып алды. Ненин учун анаар барарга турганын бойы да билбес. Ол баштапкы күн, оноң экинчи күн барып јат, је Канев көрүнбейт. Јол ол ло азыйгы јол ошкош, Каневке туку качан једерге керек болгон, је городтың сурузы да жок. Ыраакта церквелердин содон баштары јалтыража берди. Је бу Канев эмес, Шумск эмтир. Чек өскө јер јаар јүрө бергенин көрбөлдө, тармачы кайкай берди. Ол арып-чылап, Киев

жаар кайра мантатты. Бир күн өткөн кийининде город көрүндү, же бу Киев эмес, Галич эмтир. Бу город, Шумска көрө, Киевтег анан ыраак турган город болгон. Галичтег ары венгерлердин де жерине жетире ыраак эмес. Онон ары нени эдерин бойы да аайлабай, тармачы, ойто ло адынын оозын бура тартып, Киев жаар мантатты. Же ол, кайра жортпой, сүре ле ичкери барып жатканын бойы сезип те турза, нени де эдер аргазы жок болды. Тармачынын жүрегинде кандый санаалар кайнаганын ак-жарыкта бир де киж и айдып болбос. Оны көргөн, билген киж и жажына амыр уйуктап болбос. суунип, каткырып билбес болуп калар эди. Онын көксинде кородош то, коркыш та, комудаш та жок болгон. Онын көксинде санаазын чикелеп, жартап айдарга келижер сөс ак-жарыктын үстүндө жок то болор. Онын жүрегин не де өртөп каарып турган, ол бастыра ак-жарыкты адыла тепседип, Киевтег ала Галичке жетире жайылган жерди улүзы-бойыла катый Кара талайдын түбине чөңүрүп ийер күүндү болгон. Жо ол мыны аайы-бажы жок ачынгананан, кара санаа сананганынан улам эдерге сананган эмес. Ненин учун мындый коркушту керек эдерге турганын ол бойы да ондоп болбой турган. Карпаттын кырларына жууктап келеле, боро булуттарла оронгон ак бөрүктү бийик Криван сүмерди көрүп ийеле, тармачы шилемирдин эди-сөбг и жимиреп, бастыра бойы тыркыража берген. Ат десе, ичкери жууктуп, кырды өрө чыгып браатты. Сүмердин бажында булуттар кенете кайыла берерде, тайга ошкош кара атту, улу жаан баатыр кыймык жок турганы көрүнип келди. Тармачы адынын оозын гоктодо тартарга бар-жок күчиле албаданды. Ады десе, ачу-ачу киштеп ийеле, суулугын кезе тиштенип, жалы жайылып, кырдын бажында турган баатырга удур мантап браатты. Атту киж и, араай кыймыктанала, көзүн ачала, ого удур учуртып келеткен тармачыны көрүп ийеле, каткырып ийди. Онын каткызы кырларда күкүрт чилеп күзүрөп, эбире кырларды селендедип, тармачынын жүрегин арай ла болзо үзүп ийбеди. Ичине кандый да жаан ийделү киж и киреле. онын жүрегине, бажына, бастыра тамырларына уур маскала жырсылдада согуп тургандый билдирди... бу каткынын табыжы ого андый коркушту билдирди!

Баатыр, ийделу колыла тармачыны кабыра тудала, кейге көдүрүп чыкты. Тармачы кенетийин өлө берди, өлөлө козин ачып ийди. Олуп калган коркушту көстөриле кылайта көрүп турды. Мындый коркушту көрүшлө тирү де, өлөлө ойто тирилген де кижин көрбөй жат. Тармачыга Киевтен ала Карпатка жетире элбек жерде өлгөн улустун куу сөөктөрүн көдүрүлүп келгени көрүндү. Олор ончозы ого түп-түгөй эмтир.

Олор ончозы куп-куу, бирузи бирузинен бийик, бирузи бирузинен сызак болуптыр. Колында тармачыны тудуп турган баатырды курчап ийдилер. Баатыр, база катап каткырып ийеле, тармачынын сөөгүн алыс тамы жаар таштап ийди. Өлгөн улустардын сөөктөрүн ончозы онын кийининен ары чурап ийдилер. Олор арсак сары тиштериле тармачынын сөөгүнө кадала бердилер. Ончолорунан узун, ончолорунан коркушту база бир куу сөөк кижин өрө турарга ченешти, же өрө туруп болбоду, ненин учун десе, ол жердин алдына жадала, аайы-бажы жок өзүп калган. Ол өрө турган болзо, Карпатты, Седмиградский ле Турецкий жерлерди антара ийдип ийер эди. Ол кичинек ле кыймыктанып ийерде, жердин усти чайкала берген. Көп туралар жемирелген, көп калык-жон кырылган.

Мун теерменнин көлөсөлөрүн бир уула айланып тургандый табыш Карпатта сүрө ле угулып турат. Бу бир де кижин көрбөгөн ай карануй жер тамынын түбинде өлгөн улус бой-бойлорунун куу сөөктөрүн кемиришип турганынын табышы болор. Жер бир учунан ала бир учуна жетире селендеп туратан учурал телекейде ас эмес болгон. Неме билер улус мыны талайдын жанында турган кырдын өзөгүнөн кызыл жалбыш ла оттой суу чыгып турганынан улам болуп турган дешип жартагылайтан. Же Венгрияда да, Галицкий ле жерлерде жаткан каргандар мыны олардон артык билер: жерге кийдире өзүп калган өлгөн кижинин коркушту узун сөөгүн өңдөй-өргө чырмайып турганынан улам, жер силкинип жат деп, олар айдыжат.

XVI

Глухов деп городто кос жок карган топшурчы бандуристтин жанына калык-жон жуулышып, онын ойногонун

тыгдап турдылар. Бир де бандурист мындый жараш кожондор кожондобогон. Озо баштап ол калапту гетьмандар Сагайдачный ла Хмельницкий керегинде кожондоды. Ол тушта ѓскѓ ѓйлѓр болгон: козачествонын ийде-кучи де, магы да бийик болгон, олор жуучыл аттары-ла ѓштулерин тепсейтен, олорды кем де тидинип электеп айтпайтан. Кѓзи јок карганак суунчилу, кокыр кожондор база кожондоды. Онын сабарлары кылдар устуле, чымыл чылап, учуп турды. Кезикте кылдар бойлоры кожондожып тургандый билдирет. Кожончыны эбире отурган эл-јоннын каргандары, баштарын бѓкѓйткилеп, санангылайт, суниттери кожончыдан кѓстѓрин албайт, кем де эрмек айдып шыбыштанбайт.

— Чурче ле — деп, карган айтты, — мен слерге озо туштагы бир кайкамчылу учурал керегинде кожондоп берейин.

Улус карганды ууй тудуп ийдилер, сокор кожончы кожонды баштады:

«Пан Степанда, ляхтардын да бажын билген Седмиградский корольдо, ол князьта, эки козак јаткан: бируйининг ады Иван, экинчизининг ады Петро болгон. Олор, эки карындаштый, эпту јаткандар. «Ундыба, Иван, тапкан-ѓѓгѓн немени теп-тегненг улежип туралы. Бирубиске суунчилу болзо, экинчибиске база суунчилу болзын, бирубиске шыра болзо, экилебиске шыра болзын. Тапканды теп-тег улежер, тубекке тушкенин, бар-јогын сadyп та болзо, айрып алар, нени де карамдабас» Чындапта, козактар нени ле тапса-јѓѓзо, улежип алар болдылар.

* * *

Король Степан турукторло жуулашкан. Уч неде ле жуулажып, турукторды јеринен чыгара суруп болбогон. А туруктордо дезе он янычарыла буткул полкты керттип салатан коркушту калапту паша бар болгон. Ол пашаны тируге де, тиру эмеске де болзо тудуп экелип берер јалганбас кижы табылза, ол кижиге керек буткен кийинде, бастыра черуге берип турган јалдый јал берерим деп, король Степан јар эткен. «Барып пашаны тируге тудалы, карындаш!» — деп, Иван Петрого айтты. Эрмектежип алала, эки карындаш эки башка атанып ийдилер.

Петро пашаны та тудуп алар эди, та тудуп болбос эди, је Иван пашаны мойнынан армакчыла буулайла. корольго јединип келди. «Күлүк ле эмтиринг!» — деп, король Степан айдала, бастыра черү алып турган жалды жалды Иванга берзин деп жакару этти. Ого үзеери канча кирези јер керек, кезип берзин, канча кирези мал керек, айдап берзин деп жакарды. Иван корольдон јалын алган ла күн тургуза ла Петроло экү теп-тегнен элежип алды. Јалдыг талортозын Петро алган да болзо, онын база бир јарымы Иванда артып калганына куйунип, оны коркушту бчлб бштбөр деп терең сананып алды.

Эки карындаш корольдын сыйлаган јерине, Карпагын ары јаны јаар барып јаттылар. Козак Иван кичинек уулчагын адына учкаштырала, бойына јаба тагып алган. Олор бурункиј энир киргенче јортып брааттылар. Уулчак уйуктай берди, Иван база ургүлей берди. Ургүлебе, козак, кырлардын јолы кату, кайыр!.. Је козактын ады сурекеј јакины ат, ол јолды билер, качан да јастыра баспас, бүдүрилбес. Кырлар ортозында сурекеј терең капчал, карагуй тамы бар. Онын түбин кем де көрбөгөн. Онын кырыла атту эки кичи араай өдб берер. Је учинчи кичи бдуп болбос јол өткөн. Чекчил ат чебер алтап, ургүлеп отурган козакты апарып јатты. Оныла коштой јортып отурган Петро, суунгенине тыныш та тынып болбой, бастыра бойы тыркырап браатты. Капа көрлб, карындажын ады-бойыла кайыр каскактап ийде салып ийди.

Козак, будактан ала койып, тудунып артып калды. јакыс ла ады јер тамынын түбине барып түшти. Ол, јүк ле арайдаг кармаданып, уулчагын јуктенгенче тытнактанып чыгып клеетти. Тамынын кырына чыгарга эмеш ле јер артты. Ол өрб көрзб, оны ойто оро јаар антара ийдип ийерге, Петро јыдазын уулап алган турды. «О кайракан кудайым, өрб көрбзбзм, кайдарым, кожо чыккан карындажым јер тамынын түбине ийде салып ийерге

турганын канайып көрөйүн! Көбөркий менин карындажым! Мени жыдаңла сай, салымым андый туру, же уулымды бойыңга ал! мындый кыйыңду олумле өлөргө, жаш балада кандый буру бар?» Петро каткырып ийеле, оны жыдазыла ийде салып ийди. Козак десе, балазын жүктөнгөчө, каскактаң тамының түби жаар уча берди. Бастыра жөөжөнн бойына алып алала, Петро сайрап журтай берди. Петродый көп жылкылу, Петродый көп койлу киж жок болгон. Учунда Петро өлүп калган.

Петро өлөрдө, кудай Петро ло Иванның сүнелерин жаргыга алдырган. «Бу киж и улу кинчектү киж и деп, кудай айткан. — Оны канайып кыйнаарын мен сананып таппадым. Сен оны бойың сананып тап, Иван!» Оны кандый кыйыңла кыйнаары керегинде Иван узак сананып турала, учунда айткан: «Бу киж и меге коркушту жаан жаманын жегирген. Иуда чылап, бойының карындажын садып ийген. Менин ак-жарыкта бала-баркам эртпас эдип салган. Бала-барказы жок киж и, жерге чачып койордо, оноң ары аш болуп кылгаланып өспөй, кургап калган арбага түңей. Аш өзүп чыкпаза, ол жерге үрөң чачылганын кем де билбес.

Оның ач-үрөңн, бала-барказын ак-жарыктың үстүндө качанын качанда ырыс көрбөс эдип сал, кудайым! Учунда журтында арткан калганчызы эдү ши-лемирдинг бойы болзын! Оның эткен кажы ла коркушту көрегинен таадалары, таадаларының таадалары, межиктеринде амыр ждып болбой, коркушту жаан кыйың-шыра көрзин, олардын куу сөөктөрн жердинг үстүне чыгып турзын! Иуда Петро десе өрө туруп болбос болзын, мынаг улам коркушту улу кыйың көрзин! Кара жерди кемирип жип жатсын, кыйыңга чылашпай, корчойып-курулып жатсын!

Петроның ач-үрөңнөң арткан-калган эдүниң кинчеги, бажынаң ажынып, өлөр күни жедип келзе, тамының түбиненг адым-бойымла, уулымла кожо көдүрүп, эң ле бийик сүмердинг бажына чыгар мени, кудайым. Ол каргышту эдү меге келзин, мен оны мойынынаң тудала, ол кырдын бийик бажынаң тамының сыраңай ла терең түбине таштап ийерим. Оның ончо угы-төзининг ага-карындаштарының, эленчек-колончокторының сөөктөрн, ороларынаң чыгып, оларго жегирген кыйың-шыразы үчүн өчин аларга, оның сөөк-тайыгың демирзин, жалган-

Чакка кемирзин, мен оныг шыразын коруп, суунейин! Иуда Петро десе жерден өрө туруп болбозын, төрөөндөрүн кемирерге жүткүзүн, же олорго једип болбой, бойынын сөөгүн кемиринзин, кыйналзын. Сөөк-тайагы десе там ла узундап өссин, оног улам олордыг оору-сызыгам ла тыңызын. Бу ого эн ле коркушту кыйын болзын. Кижиге өч аларга куунзеп, же өчин алып болбой шыралаганынан коркушту кандый кыйын керек».

«Коркушту кыйын сананып таптыг, кижиге — деп, кудай айткан. — Ончозы сениг куушугле болгой, же сен де јажып-чакка адыга минип алала, ол кырдыг бажында турарыг, сен теңериге чыкпазыг. анда сего јер јок». Кудайдыг айтканыла болуп калды. Эмдиге јетире Карпаттыг эн ле бийик кырынын бажында ол баатыр туруп јат. Карагуй тамынын түбинде десе өлгөндөрдиг сөөктөри бой-бойын кемиришкенин көрөт. Јердиг алдында јаткан Иуда Петроныг сөөги там ла там узундап өзөт, ол, кыйынга чыдап болбой, бойынын сөөгүн кемирет, кыймыктапып, јер-јенести селендедет...»

Көс јок карганныг кожоны божоды. Эмди ол Хома ла Ерема керегинде, Сткляр Стокоза керегинде каткымчылу кожондор кожондоп баштады... же јаандар да, јаштар да кыймык јок отурдылар. Озо чакта болгон коркушту керекти санангылап, санааларынан айрылып болбой турдылар.

ЖАЙГЫ ТУН

I

Ганна

Журттын оромдорула откун кожон жыңырап жайылат. Бу кере тужине иштейте, арып-чылап та калган болзо, жайдын ылу эгиринде, жаркынду чаңкыр тегеринин алдына, ойноорго иит уулдар ла кыстар жайгыс жерге жуулыжып, суунчилу ле кунукчылду кожондорун кожондоп баштагылап турган бй болгон. Санааркап калган гымык эгир, бийик тегерини ле элбек жалаңдарды учыкуйузун жон электериле буркей жабып, неле-немени жүк ле сомун көрүнөр эдип бозортып, ырадып турды. Бүрүңкий эгир кирип келди, ле кожон токтобой турды. Журтты башкарып, эл-жонго баш болуп турган карган козактын уулы, иит Левко, ойынду жерден жажытту ка-

чыл ийеле, барып жатты. Козак кеең жараш бөрүктү, ко-
лында бандура-топшуурлу. Ол, бандураның өткүн унду
кылдарын жыгырада согуп, бижелей базат. Бийик эмес
вишня агаштарга курчаткан ак тураның жанына жиит
козак араай тура тушти. Бу кемниң хатазы болотон?
Бу кемниң эжиги болотон? Бир эмеш унчукпай турала,
козак бандуразын ойноп, кожоңдоды:

Кун жабызайт, энгир жууктай!
Чыгыл келзең деп, жүрегим суран!

— Байла, мениң чолмон көстү жаражайым терең
уйуктаган туру—деп, козак кожоңдоп божойло, көзнөк-
тиң жанына жууктап айтты: — Галю! Галю! Сен уйуктап жа-
дын ба айса уйдең чыгар куунниң жок по? Бис экуди
улус коруп ийер болор деп коркып туруң ба айса сут
ошкош ак чырайыңды көргүспеске туруң ба? Бир де
кижи жок. Энгир жылу. Је кижн көруниң те келгежин,
мен сени свиткамның алдына жажырып, курумла ороп
ийерим — ол тушта бисти кем де көрбөс. Соок эзин
соккожын, мен сени жүрегиме жаба кучактап, окшон, жы-
лыдарым, бөрүгимди сениң ак буттарыңа кийдирип бе-
рерим. Мениң кууним, мениң балыгажым, эржем! Ого жүк
көзнөк жаар карап көрзөң. Ак колыңды да болзо көз-
нөктөң чыгарзан... жок, сен уйуктап жаткан эмезиң, сен
ойгу, кедер кыс! — деп, козак, кемзингениң ле бөркөгө-
ниң жажырбай, ачуурканың тың эрмектенди. — Мени
базынып, андып жадың. Јакшы болзың!

Ол, эбире согуп, бөрүгнн чыткыдына кайра кийип,
бандуразының кылдарын араай жыгырадып, омок-се-
дең кебин тартынып ийеле, көзнөктөң туура басты. Бу
ла өйдө эжиктиң агаш тутказы кыймыктанды: эжик
чыкырап, кайра ачылды, би јетничи жажы једин келген
жиит кыс, ары-бери ајыктанып, эжиктиң тутказын сал-
бай, бозогоны араай ажыра алтады. Ол эжиктиң жа-
нында бүрүңкий энгирге ородып салган турды, бозом
карачкыда чокту көстөри жылдыстый суркуражат, мойны-
на кийип алган коралл кызыл јипјипи жылтырайт, ке-
рек дезе кемзингенинен кыстыг эки жаагы кыза-
ра да бергенин јиит уул өткүн көзиле јастыра албай,
көрүп ийди.

— Сен кандый энчикпес кижн эдин — деп, кыс шы-
мыранып айтты. — Чүрче ле ачына бергең! Мыңдый

өйдө не келген: оромдо улус көп ине. Олордын ары-бери чубажып турганын көрбөй туруң ба?.. Мен бастыра бойым тыркырап турум..

— О, калтыраба, тыркыраба, мениң жараш кайыңажым! Меге жуукта! — деп, жинт уул, мойнына илип алган кайыш буулу бандуразын туура салып койоло, кысты кучактап, оныла коштой эжиктин жанына отуруп, айтты: «бир де частың туркунына сени көрбөзөм, меге кандый ачу, кандый эрикчил болуп турганың сен билериг бе, көркүйим».

— Мен нени сананып тургам, билериг бе? — деп, кыс, уул жаар санааркап калган көстөриле көрүп, онын куучынын үсти. — Мынаң ары слер көп тушташпазыгар деп, мениң кулагыма кем де сүрө ле шымыранып тургандый билдирет. Бу жердингу улузы коомой улус. Кыстары мен жаар күйүнип көргүлейт, уулдары дезе... Калганчы өйдө энем де мен жаар соок-соок көрүп турар боло бергенин каранга сезип жүредим. Оскө улуста жүреримде меге айылымдагызынаң сууңчилу болгон, жартын айдып турум.

Калганчы сөстөрдү айдарда, кыстың чырайы кандый да эрикчелдү боло берди.

— Оскөң-чыккан жериге келгениңнен бери жүк ле эки ай өтти, сен дезе эригип жадын! Айдарда, мен де сениң кууниңге тийе берген болорым ба?

— Жок, жок! — деп, кыс күлүмзиренип айтты. — Мен сени сууп жадым, кара кабакту козак! Сениң күргүл кара көстөриңди сууидим. Сен мен жаар көргөңдө, меге сууңчилу боло берет, жүрегим, кууң-санаам кожоңдоп тургандый билдирет. Көзигниңг учыла имдеп ийгениңди, оромло барып жатканыңды, бандураңды согуп, кожоңдогонуңды көрбөргө лө угарга сууидим.

— Кайран мениң Гаяля! — деп, жинт уул, кысты бойына жаба бек кучактап, оның изу эрдинен окшоп, араай кыйгырды.

— Болор! Токто, Левко! Озолодо айт, сен аданла куучындаштың ба айса жок по?

— Неме? — деп, уул, жаңы ла ойгонып келген кижичилеп, сурады. — Мен сени аларга турум, сен меге барарга туруң деп айткам.

Je «айткам» деген сөсти ол кандый да кунукчылду үниле айтты.

— Же не деди?

— Оны же канайдарын? Карган шилемир, кулагы жок тулей кижн болуп араланып, укпаачы болуп, отура берген: нени де укпай жат, ого узеери туниле кей-кебизин немелерле кожо кайда теннп, калчып базып жүргенингни кудай да билбес деп, арбанып жат. Же сен кунукпа, кайран Гаял! Онын кедерлежин сындырарым, сеге козактын кайра алынбас сөзиле кереленип турум.

— Чын, Левко, сен жүк ле бир сөс айдып ийзен, очозы сенинг кууизегенингле боло берер. Мен оны жакшы билерим. Кезикте сенинг айтканынгы укпас эдим, же сенинг сөзингеи кыйыжып болбойдым, сенинг кууингни будурип жүредим. Көрзөн, көрзөн! — деп, Гаял, онын ийинине бажын салып, вишнялардын быжыраш баштарына бөктөдип салган көгөрип турган жылу, учу-куйузы жок бийик тегерини алдынаң өрө аяктап, онон ары айтты. — Көрзөн, туку-туку ыраакта жылдыстар суркуражып корунип келдилер: биру, эку, учу, торту, бежу. Кудайдын ангелдери, бойларынын тегеридеги тураларынын көзнөктөрүн ачып, бис жаар коруп турганы бу ине, чын ба, Левко? Олор бистинг жерибистөөн коруп жадылар ине? Кижн куш ошкош канатту болуп будуп калган болзо — анаар бийик учуп чыккан кижн... Ух, кандый коркушту! Бистинг жерде тегериге жеткедий бир де терек оспой жат. Же кандый да ыраак жерде тегериге бажы туртулип калган сурекей бийик агаш бар деп уккам. Жаан агару байрамдар болор кун тунде кудай ол агашты төмөн жерге түжүп келетен дежет.

— Жок, Гаял; кудайда тегериден жерге једип тушкен сурекей бийик тепкиш бар. Ол тепкишти агару байрамдар алдында кудайдын колтукчылары архангелдер јер ле тегерининг ортозына тургузып жадылар; кудай тепкиштинг баштапкы ла чертүзине базып ийзе, јердинг үстунде ончо көрмөстөр лө эдүлер, ончо кара кучтер јер тамынынг тубинде качан да өчпөс көрпө отко барып тушкилеер, шак ла онынг учун Христос кудайыстын байрамы кундерде јер үстунде быжар немелердинг бирүзи де артпай жат.

— Суу, торт ло кабайда бала чылап, кандый араай јайканып жат! — деп, Гаина, карагуй клөн агаштар эбире өзүп калган тегерик кол жаар коруп, айтты. Ол көлмөк көличекти эбире узун будактары сууга чөп-

гилеп калган талдар база турдылар. Чагы жок карган кижиге чилеп, көлчөк, ыраак ла карануй тегерини соок кучагыла кучактап, кызып калган жылдыстарды бойынын соок эриндериле окшоп, араай шылырап жатты. Жылдыстар десе, эгирдин жылу кейинде бозомтык суркуражып, карануй тунинг кирерин сакуп турдылар. Кырдын эдегинде, агаштардын жаказында каалгалары бөктү агаш тура үргүлөп карарат; онын жабынчызын өлбөн-баргаа, жер-жегес басып салган, эбире быжыраш яблонялар шык өзүп калган; жуукта агаштардын узун ла карануй көлөткөлбори, оны кабыра кучактап, онын тегин де коркушту бүдүмин там ла коркымчылу эдет.

— Мыны мен түш жеримде болгон немедий эске алынадым — деп, Ганна, көлчөктөнгө ле турадаг көзүн албай, айтты. — Мен кичинек тужумда, энемде жүрөримде, бу тура керегинде коркушту немелер куучындагылап туратан. Левко, сен, байла, ол керегинде билеринг, куучындап берзег!

— Оны кайдар, менин жаражайым! Тенек албаты ла калырууш эмеендер нени айтпайтан эди база. Оны уга-ла, сен жагыс ла коркыырынг, амыр уйуктап болбозынг.

— Куучында, куучында, кара кабакту көөркийим! — деп, Ганна жүзүн уулдын жаагына жапшырып, оны кучактап, айтты. — Жок, сен мени, байла, суубей жадынг, сенде өскө кижиге бар болор. Мен коркыбазым, мен амыр уйуктаарым. Эмди, карын, куучындабазаг, уйуктап болбозым. Ол керегинде сананып, шыралаарым. Куучында, Левко!..

— Кыстардын ичинде энчикпес жылбиркек көрмөсө отуруп жат деп, улустыг айдары да чын ошкош. Же, тындап ук, менин жүрегим. Бу турада бир сотник¹ жатканына берн сүрекей удаган. Сотник сүрекей жараш кысту болгон. Ол сүрекей ак чырайлу, кара кабакту, сендий ок, жараш бала болгон. Сотниктин үйүн өлбөннинен бери удай берген. Сотник өскө кижиге алар деп сананып алган. «Өскө кижиге алзат, мени, азыйдагы чылап, эркеледеринге, ада?» — деп, кызы сураган. «Азыйдагызынаг артык кичеерим, эркеледерим, кайран кызым! Жаркынду жараш сыргаларды, жиңилерди онойг артык сыйлап тү-

¹ Сотник — бул эмес черу бөлүктүн (жус кижининг) коомдогу лири.

рарым, көөркий балам» — деп, сотник айткан. Сотник жагы туразына јиит уйин экелген. Экелген јиит уйи кызыл жаакту, жараш чырайлу, эптү кичи болгон; жагыс ла ојой кызы жаар кылайып көрөрдө, кызы, онын көстори-нег коркыганына, араай кыйгырып ийген, соок ојой энези кызына кере тужине кылчас эдил көрбөгөн, кыгыс эдил эрмек айтпаган. Тун кирип келерде, сотник јиит уйиле кожо уйуктайтан кыбына барган, ак чырайлу паянчочка да, бойынын кыбына киреле, бөктөнүп алган. Көөркий кыс, ачузын бадырып болбой, ыйлай берген. Неме шылырт эдерде, жайа көрзө, кара киске өңөлөп клеетти. Онын кара туги чедиргенделип куйуп турды, темир тырмактары полго такылдаганы угулды. Кыс, коркыган бойынча, тактага чыккан, киске тактага чыгара калыган. Кыс тактадан орынга калыган, киске оны эчый орынга калыган. Ол, кенете калып чыгала, кыстын мойнына кадалып, оны тумалай берген. Кыс, ачу кыйгырып ийеле, кискени мойнынан кодоро тартып, полго тужуре мергедеп ийген, је киске, ойто ло өрө турала, ол жаар өңөлөп клееткен. Кыс коркушту коркыган. Арга јокто, кыс, адазынынг стенедө турган үлдүзин ала койоло, полго јырса эттире чапкан — кискенин темир тырмактарлу табажы туура чарчай берген. Киске бойы, ачу багырып ийеле, карануй толукта жылынып калган.

Јиит эмеен бойынын кыбынанг кере тужине чыкпаган. Жагыс ла учинчи күн чыгып келерде, онын колы тагымду болгон. Ојой энези тармачы кадыт болгонын көөркий кыс сезип ийген. Онын оң колын кезе чапканын ол база билдирип алган. Төртинчи күн сотник кызын туранынг ичин жалма, су тажы, је паяннынг кыптарына дезе кирбе деп јакыган. Көөркийге база уур ла болгон, је канайдар база: аданынг јакарузын бүдүрерге келишкен. Бежинчи күн сотник кызын туразынанг жылаган чыгара суруп ийген, јолго азык эдил бир болчок жалаш та бербеген. Ол ло гушта кыс, эки колыла јүзүм туй тудунып, ачу-ачу ийлай берген: «Јагыс кызынгда басканынгу бу туру, ада! Сенин кинчекту сүне-сүлтелеринди тармачы кадыт база базып салды! Кинчектен сени кудаы айрыгай. Мени, ырызы јок немени, ак-јарыктынгу үстүне узак јүрбөс эдил кудаы јайаган туру!..

— Көрзөйг дө, — Левко, Ганна жаар бурулып, карарып турган тура жаар колын уулады, — туку-у, туранын

ары жанында эң ле бийик жарат! Шак ла ол жараттан ол кыс суу жаар калып ийген.

— А тармачы үй кижиле не болгон? — деп, Ганна, уул жаар мелтиреже берген көстөрүлө көрүп, жалтанып сурады.

— Тармачы үй кижиле? Онон ло бери сууга түшкен ончо кыстар, түнде суудан чыккылап келгилейле, ончо-зы, сотниктинг садына жуулып, айдын жарыгына жылыгылап турар болгон деп, эмеендер айдыжат; сотниктинг кызы дезе олордын башчызы боло берген дежет. Ол, бир кун түнде бий энези көблмөк көлдин жанында отурганын көрүп ийеле, ого чурап барала, оны кыйгырта-кышкырта суунунг түби жаар тартып апарган. Же тармачы кадыт сууга түшкен кыстардын бирузи болуп кубулып ийеле, кыстардыг оны чыбыктаарга жазаган жажыл камыштан өргөн камчызынаң айрылып чыга берген. Же, эмеендердинг сөзине кижин бүдөр бе! Сотниктинг кызы, сууга түжүп өлгөн кыстарды кажы ла тун жууп ала-ла, олордыг ончолорун бирден лаптап адыктап, олордынг кажызы тармачы эмеен болгонунг таныырга албаданып турган дежет; же эмдиге жетире тармачы эмеенди танып болбогон. Ол кыска кандый бир кижин учураза ла, тармачы эмеенди таны, онон башка сууга чөйгүрүп ийерим деп, кезедип турар дежет. Карган улустар шак мынайда куучындап жадылар, менин Галюм!.. Бистинг эмдиги жагы паныбыс шак ол тура турган жерге аракы эдетен завод төзөөргө турган дежет. Онынг учун аракы жазайтан кижини бери онөттийин ийип ийген... Же меге улустынг эрмек-куучыны угулат. Бу бистинг уулдар ойынанг жангылап жат. Жакшы болзын. Галю! Амыр уйукта; эмеендер тапкаң эш кереги жок төгүн куучынга бүтпө! Мынайда айдала, кысты кучактап, окшоп, жүре берди.

— Жакшы болзын, Левко! — деп, Ганна карануй агаштардаг көзин албай, пени де санаып, айтты.

Бу ок өйдө жаан кызыл ай жердег талортолой чыгып келди. Онынг бир келтегейи жердин алдында болды; же кандый да болзо, бастыра телекей үстүнө кайкамчылу жарык толо берди. Көблмөк көлчөктинг үсти жылмаарып жалтырайт. Жажыл өлөндү жалаңга агаштардын карануй көлөткөзү чөйбөйө-чөйбөйө жада берди.

— Жакшы болзын, Ганна! — деген ун кыстынг кийин жанында угулды. Жазгынанг кем де окшоп ийди.

— Сен ойто келдин бе! — деп айдала, кыс кайа корзө, онын жанында таныш эмес уул турды, кыс туура көрди.

— Жакшы болзын, Ганна! — деген үн база ла кагап угулды, оны кем де база ла катап окшоды.

— Мынызын кандый шилти экелди! — деп, Ганна өөркөп айтты.

— Жакшы болзын, көөркий Ганна!

— Учунчизи једин келди!

— Жакшы болзын! жакшы болзын! жакшы болзын, Ганна! — Кысты ончо јанынан окшогылай бердилер.

— Бу ал-камык уулар туру ине! — деп, Ганна кыйгырып, оны кучактаарга, окшоорго јуткуп турган ууларды ийде салып, эжик јаар блаашты. — Узуги јок окшошкону куунине канайып тийбейт болбой! Удабас үйден де чыгарга коркушту боло беретен эмтир!

Кыстың кийининен ары эжик калырт эдил јабылды, оны ээний темир курчек шыгырт эдил калды.

II

Баш

Украинада тун кандый јараш, слер билеригер бе? О, јок, слер украинский тунди билбезигер! Оны лаптап көрзөгөр. Тенеринин талортозынан ай ајыктап турат. Учы-куйузы јок тенери јердин устуне там учы-куйузы јок болуп көгкөрө јабылып калган немедий. Ол куйул ле тынып турат. Јердин оги мөнгүн ошкош. Кайкамчылу суйук кей дезе ару ла јылу, ол эрке, ол талайдый элбек ле јараш. Кудай јайаган тун! Јаражы кайкамчылу тун! Тенериге јеткен агаштар кыймыгы јок турат. Олордын карануй койу көлөткөлөри јерде карарып јаткылайт. Көөлмок количек те тымык ла амыр; оны эбире серуун ле карануй садтар стенедий шык тургулайт. Койыла өскөн јодролор ло черешнялар, эгирдинг омок тенибер салкынагы, кенете учуп келеле, олордын окшоп ийерде, салкынга өөркөгилеп тургандый, табышту шылыража бергилейт. Элбек телекей уйкуда. Бийикте кайкамчылу ла улу, кезикте анда суйук мөнгүн ил бизиндер көрүнип келет. Кижининг санаазы да, учы-

куйузы жок элбек болуп, козине тоозы жок мөнгүн агаштар көрүнүп тургандый. Кудай жайаган тун! Кубулгазынду тун! Кенете эбире ончо немелер: агаштар, жаландар, көлчөктер ойгоноп келдилер. Тоорчыктын кожогы жыңырайт, онын кайкамчылу жараш унин тегериде ай да тыгдап тургандый билдирет... Кандый да илбиге тутуруп салгандый бийик жарда деремне ургүлейт. Айдын жарыгында ак черетту хаталар там жараш көрүнөт; олардын жабыс стенилери там жаркынду агарыжат. Кожон токтоды. Тымык. Кудайзак улус амыр уйкуда. Кайда да чичкечек көзноктөрдө от жарыйт. Каа-жаа ла туралардын эжигинде иштен орой жанган улус билелериле ажангылап отургылайт.

— Эе, гопакты мынайда бијелебей жат! Сырагай ла келишпей турган эди ле. Бу куда нени куучындайт?..
Je: гоп, трала! гоп трала! гоп! гоп! гоп! — деп, орто жаштан ажа берген эзирик өбөгөн бијелей согуп, тура тужуп, бойыла куучындажып, барып жатты. — Кудай бу туру, ол керечи, гопакты мынайда бијелебей жат ине! Төгүн немени мен не айдарым! кудай-май, чындап ла! Je база: гоп трала, гоп трала! гоп! гоп! гоп!

— Бу чек ле жууле берген кижини эмтир! Жажы жеткелек уул болзо, кайтсын, карган какай чочконун бойы, бала-барканы каткыртып, оромло тунде бијелеп жүрөрдө уйаттузын! — деп, салам кучактанып алган уй кижини эзирик өбөгөннүн жаныла өдүп жадала, кыйгырды. — Айылыга жан! Уйуктаар ой туку качап болуп калган!

— Мен барарым! — деп, өбөгөн тура тужуп, айтты. — Мен барарым. Мен кандый да жамылу баштан коркыбазым. Ол меге жаан анайып тыгыбазын; корон соокто улустыг үстүне соок суу уруп амтажып калган. Онын учун тумчугын канкайтып жат! Не, баш, баш! Мен бойыма бойым баш! Мени бу ла турган жериме кудай өлтүрө согуп ийгей! Кудай мени өлтүргей! Мен бойыма бойым баш. Шак андый. — Ол, жолында учураган башталкы ла туранын жанына базып барала, көзноктун одожына токтой тужуп, эжиктин тутказын бедреп, көзноктун шилин сыймалады. — Эмеен, ач! Турген, ач тийдим, кулугур! Козактын уйуктаар ойи жетти.

— Слер кайдаар албаланып туругар, Каленик? Бу өскө кижинин хатазы ине! — дежил, ойынып жанып брааткан кыстар, онын кийинше тура тушкилейле

каткырыжып, кыйгырыштылар. — Айылыгарды көргүзүп берели бе?

— Көргүзүп беригер, жалакай жаражайлар!

— Жаражайлар? Уктаар ба, кыстар? — деп, кыстардын бирузи каткырды. — Каленик кандый жалакай болуп калган! Андый жакшы кылыгы учун айылы-журтын көргүзүп берели. Жок, ол озо баштап бир эмеш бижелеп ийзин!

— Бижелезин дежедер бе? Эх, кандый саг башка кыстар болотон! — деп, Каленик, сабарыла кыстарды кезедип, тескерилеп, чөйбө айтты. Ненин учун дезе, жагымсыз жерге түс турар аргазы жок болгон. — Окшоорго жөн береригер бе? Ончогорды окшоорум, ончогорды!.. — ол, кыстар жаар таралжый-маралжый, тап этти.

Кыстар кыйгырыжып, чагырыжып, ары болдылар, же Калениктин ыраак жер алып болбозун көргүлөп ийеле, оромды кече жүгүрүп, кыйгырыштылар.

— Турагар бу туру! — олар журт жердин бажы болуп турган козактын туразын көргүзүп бердилер. Каленик, башты жузун-жуурлеп талап, оноор уккур база берди.

Же бу жузун-жуурледип айттырып турган баш не кижин болотон? О, баш журт ичинде жаан жамы эмей. Каленик бойынын жолынын учуна жеткенче, баш керегинде бир эмеш куучындап ийели. Журтта жаткан көдүрө калык-жон оны көрүп ле ийгенде, бөрүктөрүн сууратан, иинт кыстар дезе, ого жабыс бажырып, эзендежетен. Иинт уулдардын кемизи баш болорго кууизебейтен эди! Башка кайдаар да жол ачык. Туудый эр кижин, баш бойынын жаан, арзак сабарларын онын калтазына суга салып, тагкыны барбайта ууштап алганча, онын алдына бөрүгүн уштуп алган, бажы салактап калган турар. Баштын жамызы, колында жагымсыз эмес те болзо, ол, жуун болгондо, ончо улусты акалап чыгар, бойынын кууинле кемди жол түзедерге, кемди кашава казарга ийип ийер. Баштын чырайы соок, кебери катуу, бойу көп эрмек айдарын суубес. Туку өткөн чакта, улу абакай каан Екатерина тирүү жүрөп тушта, каан Крым жаар барарда, баш оны уйдежип жүргөн, экин күннин туркунына абакай кааннын унаачызыла да коштой отурган. Оноп ло бери баштын чынааркаары тыгыган. Ол желбер кабактарынын алдына кылайып көрүп, саг-төмөн түжүп калган эрин-сагалын араай толгой түдүп сый

ман турарына үренип алган. Кандый ла куучын болгондо, баш каанын унаачызыла коштой отуруп жоруктаганын куучындабаанча, токынабас боло берген. Баш кезикте түлей кижги болуп аралана берер. Анчадала угар кууни жок неме керегинде айтсаң, ол торт ло укпай барар. Баш анчадала кееркек, седеккек улусты суубес: бойы суре ле кара чекпенду, түктен тууген курлу жүрер. Жагыс ла абакай каанды Крым жаар уйдежип жүрер тушта көк жупанду болгон дежет. Ле ол өйлөрдн журтта жаткан улустын кемизи де жакшы билбес; көк жупан десе бек сомокту кайырчактын түбинде дежип айдыжат. Баштын үйи өлүп калган. Ле онын айылында уйнинг сыйышы жүрүп жат. Ол казан азат, айылдыг ичин жалмайт, түк ирип, башка жылу чамчалар тууп берет, бастыра туранын ичин башкарат. Ол келин баштын кандый да төрөөни эмес те дежип журтта айдыжат. Ле олардын сөстөрине бүдерге болбос, ненинг учун десе башты көрбөй, оны коптон, жамадап турган улустын тоозы ас эмезин бис бойыс көргөнис. Качан баш аш кезин турган жалыг жаар барганда, эмезе жинт кысту козактын айылына киргенде, онын айылында жүрген келин мыны сурекей жаратпай туратанынаг бу куучын башталды эмеш пе? Баш сыңар кысту. Ле онын сок жагыс көзи, ыраакта жүрген жинт келинегешти жастыра аябай, көрөр. Кандый бир жаражай жаар көрөрдөг озо, баш, жүрчө келин көрүп ийбезин деп, ары-бери аыктанып турар. Ле баш керегинде билерибисти түгезе куучындап салдыс, Эзирик Каленик десе жолдын талортозына да жетпеген, ол жүк те арайдаг ээлип турган тилине келген сөстөрдө башты жууун-жүүрдөн талап, оны не-немеле азырап браады.

III

Жагыту жөптожу

— Жок, уулдар, болор, кууниме тийди! Бу учы-бажы жок не жыргал! Куундереерге канайып тийбейт? Тегин де шокчыл, кутус ады-жолыбыс албаты-жоннын ортозында жарлу боло берди. Жанып уйуктагар! — деп, Левко, оны божотпой, база кандый бир каткымчылу неме эдип

ийели дежил, жөптөн турган нөкөрлөрине айдып турды — Якшы болзын, карындаштар! Айылыгарга барып, амыр уйуктагылагар! — Левко оромло турген-турген база берди.

«Мениң жылдыс көстү Ганнам уйуктап жадыры не?»— деп, ол вишня агаштарга курчаткан таныш хатага жууктап клеедип, сананды. Тымыктын ортозынаң улустың араай куучындашканы угулды. Левко тура тушти. Агаштар ортозында чамча агарат... «Бу не атазы болотон?» — деп, Левко, ичкери жууктай өңгөлөп, агаш ажыра жажынып, сананды. Кенетийин кыстың чырайын булут ары жанынаң чыгып келген ай жарыдып ийди... Бу Ганна туру ине! Же ары көрүп турган узун сынду кижин кем болотон? Левко оны танырга тегин ле жерге чырмайды. Оны бажынаң ала будына жетире агаштын карануй көлөткөзү бөктөп турды. Айдын агаштын жалбырактары өткүрө сееп турган суйук жарыгы онын чырайын бозорто жарыдып туру, ошкош; же оны житкезинен канайып танырын? Ичкери бир ле алтам эдип ийген, сескилеп ийерден айабас. Агашка араай жөлөнүп, Левко жаңыс жерде кыймык жок турар деп шууп алды. Нени куучындажар эмеш? Кыс онын адын чокум ла арт адады.

— Левко дейзинг бе? Левко чимириктү уулчак ине! — деп, ары көрүп турган узун сынду кижин тунгак уни ле араай шымыранып айтты. — Качан бир онын сеге келгенин көрзөм, чүрмежинен тудала, искеерим...

— Бу мени сойорго турган кандый жыдымар болотон! — деп, Левко шымыранып ийеле, оноң ары бир де сөс айтпаска албаданып, мойынын ичкери сунды. Же таныш эмес кижин та нени айдып турган, аайлаарга куч болды, нениң учун дезе ол угулар-угулбас кимиренип турган.

— Бу сениң уйалбазыңды! — деп, Ганна ол кижин эрмектенип божой берерде, кородоп айтты. — Сен төгүндөп, сен мени мекелеп жадын. Сен мени суубей жадын. Сениң сууп турум деген сөстөрине мен качан да бутпезим!

— Билерим — деп, узун сынду кижин айтты, — Левко сеге эң кереги жок немелер айдып, бажыңды айландырып салган. (Таныш эмес кижин бу сөстөрдү айдып ийерде, онын уни таныш кижининг униндий угулды, бу

унди Левко суре ле угуп турган эмес беди). — Кем болгонымды мен Левкого көргүзөрем! — деп, таныш эмес кижини оң ары айтты. — Мени эш неме көрбөй турган деп, ол сананып турган, ошкош. Менин жүдруктарым кандай «тату» болгонун ийттиң уулу амаар.

Бу сөстөрдү угуп ийеле, Левко кородогонун бойун гудунып болбоды. Ого үч алтам кирези жерге жууктап келеле, бар-жок кучиле узун сынду кижинин кулагына жүрс берип аларга, жүдругун талайды; Левконун алдында турган кижини чыйрак, ийделүү де кижини болгон болзо, онын жүдругунан тоолоно до берер эди, же ол ло тарый таныш эмес кижинин чырайын ай жарыдып ийерде, Левко, адазын танып ийеле, кыймык жок тура берди. Ол тагыс ла бажын билдирер-билдирбес жайкап, кайкаганына ла алаатыраганына араай сыгырып ийди. Тууразында не де шылырт эдип калды; Ганна, хатазына элес эдип кире конуп, эжикти калырт эттире жаап ийди.

— Жакшы болзын, Ганна! — деп, бу ок өйдө кем де кыйгырып ийеле, башты кийин жанынаг кучактай ала койоло, онын кату сагалына колы тийе берерде, багырып ийеле, туура калды.

— Жакшы болзын, жаражай! — деп, экинчи уул кыйгырды, же баштыг уур жүдругуна учурайла, тонкос эдип тоолоно берди.

— Жакшы болзын, жакшы болзын, Ганна! — дешип, бир канча уулдар кыйгырыжып, баштыг мойнына селбектенгилей бердилер.

— Ары кедери тайылгылаар, каргышту тагмалар! — деп, баш, аайы-бажы жок алгырып, уулдардын кучагынаг айрыларга октолып чыкты. — Мен слерге Ганна эмезим! Адалараардын кийининен ары алтыгы ороонго жүжүгөр, көрмөстөрдүн балдары! Учкандар торт ло мөткө жапшынган чымылдар ошкош! Мен слерге берерим Ганнаны!

— Баш! Баш! Бу баш туру ине! — дешип кыйгырыжала, уулдар туш башка жүгүргилей бердилер.

— А адабыс болзон база — деп, Левко арбанып, калактап барып жаткан адазын кийининен ары көрүп, жагы ла уйкудан ойгонып келген кижини чилеп, эрмектенди — Сен кутустанып, кейтип жүретен күлүк турбайың! Макаду! Айылду-уртту ла болодым деп эрмек айткамда, түлей кижини болуп араланып, уклаачы боло бере-

тенин, айла, кайкап жүрөтөм. Акыр да болзын, карган шилемир, иит кыстардыг көзпөктөрүннүг алдыла шал-быгдап базатаны, иит уулардыг сыргалжыларын блаа-жатаны кандый эмеш, көрүп аларыг! Эй, уулар! Бери, бери келигер! — деп, Левко кыйгырып, жангыс жерге ойто ло жуулыжып келген ууларга колын жангыды. Бери келигер! Мен слерди барып уйуктагар деп жакыган эдим, же энди слерле кожо таг атканча да болзо, ойноп базарга мен белеп.

— Макалу! — деп, жалбак жарынду, байалгак сынду, ойноорын-жыргаарын сууитен уул айтты. — Ойнококыр жогынан жүрзөм, кандый бир каткымчылу шок этпезем, меге сүрекей кунукчыл; меге не де жетпей турган немедий, бөрүгимди эмезе канзамды жылыйтып салгамдый, козак кеберим жылыйып калгандый.

— Бүгүн башты жазап туруп атыйландырарга слер жөп пө, уулар?

— Башты?

— Ээ, башты. Чындап та, ол андый не болгон! Ол бисти торт ло кандый бир гетьман чылап бийлеп жат. Бисти бойынын жалчылары эдип алганы ого ас, ого үзеери шилемир бистниг кыстарысты блаап аларга ченежет. Мен бодозом, бу журттын ичинде кийининнег ары баш жүгүрбеген бир де жараш кыс жок болор.

— Онызы чын, онызы чын — дежип, уулар бир унде кыйгырыштылар.

— Уулар, бис ого жалчылар ба? Бис онын бойы ла ошкош улус мезибис не? Кудайга алкыш, бис жайым козактар инебис! Жайым козактар болгоннысты ого көргүзели, уулар!

— Көргүзели! — дежип, уулар кыйгырышты. — Башка тийер болзо, писарьды да артыспас керек!

— Писарьга база амыр бербезис. Мен баш керегинде сүрекей жакшынак кожон сананып таап алгам. Оны барып уренип алалдар — деп, Левко, бандуразынын кылдарына жангырт эттире согуп, айтты. — Жангыс да бери угугар, ончогор кижн таныбас эдип кийинип алыгар!

— Лырга, козак! — деп, терек ошкош бийик сынду уул, жерге тирс эттире тееп, алаканын тарс эттире тажып айтты. — Бу кандый жыргалду жүрүм! Бу кандый тату жайым! Кутустанып, куйундалып турзап, өткөн ойлөр санаага кирер. Эй уулар! Эй, жыргагар!..

Уулдар жинлежип, иркирежип, оромды кууй алдылар. Кудайзак эмеендер, тал-табышка ойгонып келгилейле, козпөкторин ачкылап коргулейле, эстегилеп крестенгилейт. «Же, уулдардын кутустанып баштаганы бу туру!» дежип, ургулеп эрмектенгилейт.

IV

УУЛДАР ЫРГАПТ

Дурттыг учында сок жагыс хатанын көзюги жарыйт. Бу баштыг туразы. Баш туку качан ажанып алган, эмди ол терег уйкуда жадар эди, оннызында кичинеке те алаңзу жок, же онын туразында айылчы кижин бар болгон. Бу кижин помещиктинг аракы азаачызы. Онын тын бай эмес бир помещик жайым жаткан козактардын ортозында аракы жазаар жер тозоонин деп бери ийген. Чатпак сынду, чербек ичту, суре ле кулумзиренип жүрер көсту айылчы кижин төр бажында отурды. Ол, кыскачак сорулду канзазын маказырап сооруп, таңкызынын когын эргегиле ныкый базып, суре ле шыйт эттире чыкырып салат. Таңкынын ыжы онын үстуне тумандый жайылып, оны чагкыр ышла ороп ийди. Онын бастыра балбайып калган кебери кандый бир аракы жазаар заводтын ыжы үзүгү жок бырыксып чыгып турган трубазына тунгей болды. Ол труба ары-бери калчып базып жүреле, баштыг туразына кирип, төргө белбейе отура бергендий көрүнип турды. Айылчы кижининг тумчугынын алдынан кичинеке кара сагалы атырайыжат. Же бу сагал таңкынын ыжы өткүре кискенин оозында тырлаңдап турган боро чычкандый билдирер-билдирбес көрүнөт. Айылдын ээзи кеденненг эткен элбек штанду, чамчачан отурды. Муркуттинг көзи ошкош сыңар көзи, ажып брааткан кун чилеп, там ла кичинекеп, өчөмүктелин браатты. Столдын учында баштыг колтукчызы болуп турган журттын десятскийлерининг бирузи таңкылап отурды. Ол, айылдын ээзиненг жалтанып, чекпенин чечпей отурды.

— Аракы жазайтан заводыгарды качан будуре турдарга туругар? — деп, баш, аракы азаачы жаар бурылып, эстеерде арбайа ачыла берген оозын крестеп ийсе, сурады.

— Кудай болушса, бу жыл күс кирезинде бүде берер болбой. Баштапкы кар тушкен кирезинде господин баш бистинг винокурнядан буттарыла немецкий крендельдер чийип, жанар деп, маргыжып турум. Бу сөстөрдиг кийинде аракы азаачынын көстөри чек жылыа берди; көзи болгон жерден кулактарына жетире тоозы жок чийулер тартыла берди, ол каткыга бастыра бойы селендеп тес-тендеп отурды. Керек десе ышталып турган канзасын да оозынан туура алып салды.

— Кудайга баш — деп, баш, жүзин күлүмзиренген айылу чырчыйтып, унчукты. — Эмди аракы эдип турган жерлердинг тоозы да жок. Озодо, качан мен Перяславский жолло абакай каанды үйдежип турарымда, качан Безбородько эзен жүрер тушта...

— Же куда, база ла озогызын коскортып келдинг бе! Ол тушта Кременчугтан Роменге жетире жүк ле эки винокурня бар болгон. Эмди не... Каргышту немецтер не ни сананып тапкан, сен уктын ба? Удабас аракыны одынодырып аспай, кандый да көрмөстинг изу буузыла азатан дежет — деп айдала, аракы азаачы, нени де сананып, столдын үсти жаар көрүп алган отурды. — Кандый буула кайнадып турган, кудай кересчи, билбезим!

— Бу немецтер деп немелер кандый тенектер болотон, кудай ла дезенг база! — деп, баш унчукты. — Мен болзом, ийттинг уулдарын топокло согор эдим! Буула неме кайнадар деген эрмекти кижичи качан бир угуп жүрген бе? Шак ла онын учун изу боршту калбакты ооско тийдирерге жетпес, кижининг эрдин өртөп ийер...

— Сен, куда, — деп, баштын айылында жүрген жүрчизы айтты. — мында сүре ле үй кижичи жок жүретең бе?

— А мен оны кайдатам? Онду неме болзо кайтсын, ол тушта куучын да өскө болор эди.

— Жараш болбой? — деп, баш аракы азаачыны сынар көзиле кезе көрүп, сурады.

— Сүрекей жараш! Торт ло карган көрмөс ошкош. Чырайы чырчыйа кадып калган баштыкка түней! — Аайы-бажы жок тын каткыдан аракы азаачы, бастыра бойы селендеп, чайкала берди.

Бу ла тушта эжиктинг жанында кем де кармадаанып, тырмактанганы угулды. Табышты ээчий эжик кайра ачылып, эзирик өбөгөн кирип келди. Ол бөрүгин де уш-

тыбай, хатанын тал ортозына базып келеле, тура тўжуп, оозын арбайта ачып, канкайып, нени де сананып тургандый бир эмеш ойгө унчукпай потолокты азыктап турды. Бу биске таныш Каленик болгон.

— Же, карын, айылыма жеттим! — деп, ол тактага табыланып отурып, турада отурган улуска кичинек те ажару этпей, айтты. — Көрэон дө тагманы, шайтаннын уулын, жолды кандый узада чөйбө тартып салган! Барып ла жадарын, барып ла жадарын, жолдын учы да жок, бажы да жок! Будымды кем де сындырып салгандый, оорып жат. Эмесн, менин кой тере тонымды алала, меге төжөп бер. Мен бугун сенин жаңыга жадарга печке өрө чыкпазым, уктын ба, чыкпазым! Буттарым оорып жат! Тон ол торгө жуук жадыры, капшай алып бер, жаңыс анда кертип койгон таңкыны антарып ийдинг, чебер тудун! Акыр, тийбе, тийбе! Сен бугун эзирик болорын... Мен бойым да алып алайын ла!

Каленик өрө турарга ченешти, же онын уучазы, уур чойдый, көдүрилбеди.

— Мындый немени сүрекей сүүйтен эмес бедим! — деп, баш айтты. — туш кижинин айылына кирип алала, бойынын айылында отурган чылап, жакарып отурап! Тагманы амырынча ла чыгара сүрүгер!

— Тийбе, куда, ары кедери амырап ла алгай! — деп, аракы азаачы. баштын жегинен ала койып, айтты. — Бу тузалу кижини. Шак мындый улус көп болгон болзо, аракы бадырар жер табылар эди ле...

Же мыны ол Каленикке килеп айткан эмес. Ол, турага кирип келеле, тактага отура берген кижини чыгара сүрүп ийзе, коомой темдек болордон айабас деп коркыган.

— Јаш једин, карый берзе, не болор!.. — деп, Каленик тактага сүнаадап, арбанды. — Эзирик болзо кайдар, айдарга да јакшы, же мен эзирик эмезим ине! Кудай кереечи, эзирик эмезим! Төгүн немени мен не айдарым! Мен баштыг бойына да мынайда айдарым. Же баш меге неме беди? Ийттин уулы ичи јарылып өлзин! Мен онын јузине түкүрип ийерим! Сыңар көстү көрмөстинг үстүле кошту абра ашкай! Ол улустын үстүне кышкыда соок суу урган...

— Эге! Чочко турага кирип келеле, колы-будын база столдын үстүне саларга ченежип туру ба! — деп, баш, отурган јеринен өрө туруп, күкүрт чилеп күзүрөп

чыкты, је бу ла ойдө көзноктинг шилдери, кангырт-мангырт эдип, баштың будының јанына јудрукча таш келип тушти. — Бу ташты мергедеген немени мен тудуп алган болзом, — деп, баш, будының јанында јаткан ташты өрө көдүрип, айтты, — таш чачарына јазап туруп үредер эдим! Аар-алмыс тагмалар! — оның сыңар көзинен көк чедирген чачылып турды. — Шилемир бу ташка карылып өлгөй...

— Токто, токто! Кудай сени корыгай, куда! — деп, аракы азаачы, чырайы тостый кугарып, кыйгырды. — Бу да, ол до јерде, кудай сени корыгай! Качан да мынайып арбанбай јур!

— Адаан алатан кижн табылган ла эмтир. Кайдалык, тагманың балузы баткай ла!

— Анайда айтпа, куда! Мениң кайын энемле не болгон, сен, байла, билбейтен туруң!

— Кайын энемле?

— Ээ, кайын энемле. Эңирде бу ла киреде бе айса мынаң эрте бе ойдө јада калган кайын энем ле кайын адам, јалга јүрген эмеен-өббөн эки кижн, беш балам ажанып отурганыс. Кайын энем, казандагы галушкалардан аякка урала, артканын сообозын дел, казанда артырып салган. Ишке-тошко јуруп аштап калган улус, галушкалардың соорын сақыбай, турген ажана бергенис. Кенетийин кандый да бир кижн кирип келеле, кожо ажаныжайын ба деп сураган. Та кажы јердин кижизи, та не кижн, кем де билбес. Је аштап јүрген кижини азырабаң канайып чыгарар! Айылчы, калбакты алган ла бойынча, эбире отурган улус бир галушкадан јириге јеткелекте, аякта галушкаларды ончозын јип ийген. Экинчи калбакты сузарга карбас эдер болзо, аяктың туби килен. Кайын энем аштап калган айылчы, эмди тойоло, ас јиир болор бо деп иженип, казандагы галушкаларды ончозын аякка урала, тургузып ийген. Је ары көрөлө, ойто бери көрөргө јеткелекте, айылчы кижн галушкаларды тубине јетире јудуп брааткан. «Галушкага карылгай тагма!» — деп, аштап калган кайын энем сананып ла ийерде, кенете айылчы карылала, јерге куч ле келип тушкен. Ала койып, ары-бери тартып турганча, кижн божей берген

— Ачына шилемирге андый керек! — деп, баш айтты.

— Андый болзо кайтсын, же керек чек оскөрө берген ине. Ол до күннег ала кайын энем амырын жылыткан. Түн ле кирзе, өлгөн киж и једип келер. Каргышту таңма галушкадан тиштенип алала, кара трубаны айра минип ийген отурар. Туште оноң бир де сыру јок, же караңуй әңир кирип ле келзе, ийттиг уулы, кара трубаны айра минип ийген турар.

— Галушканы тиштенип алган ба?

— Тиштенип алган.

— Кайкамчылу ла неме эмтир, куда! Мен шак мындый куучынды абакай каан керегинде уккан ошкош эдим... Баш куучынын токтодып ийди. Көзнөктин алдында улустың тизиреде бијелеген табыжы угулды. Онон бандураның кылдары араай јангыланып, чөйбө тарткан кожон башталды. Кылдар өткүн јынгыража берерде, бир канча үндер кожонды биийик көдүрип, ойлодып чыктылар:

Баштарыс бистиң бек эмей.
Эй, уулдар, эй, эй, эй!
Сыңар көстү баштыйыңдын
жарык эмес, эй, ай, эй!
Темир согор ус кижя,
Темирле бажып курчап сал.
Кайыш камчыны алала,
Карамдабай, сойып сал!
Сыңар көстү буурыл баш,
Сыраңгай төвөк неме эмтир,
Кыстар көрө, эчпикпес,
Кертөңдөгөн неме эмтир.
Јазы једип карыырда,
Јараш кыстар бедирейт!
Көрмөс чилеп әңирде
Көлөткөдө элбендейт!..
Уулдарга качашпай,
Үйуктап јатсаң, торт болор!
Тенек баш, тенек баш,
Тенеерибезең, торт болор!

— Јакшы кожон болуптыр, куда! — деп, аракы азаачы, кайкаганына оозын ачала, кыймык јок турган баш јаар бажын бурып, айтты. — Сүрекей јакшы кожон Јаныс ла бу кожондо сени эби јок, уйатту сөстөр-лө адап турганы коомой... — Ол, ойто ло эки колын столдың үстүнө салып, көстөрн айдары јок тату суркурап, кожонды база ла катап тыңдаарга белетенип алды. нениң учун десе, көзнөктин алдында тал-табыш сери-

бей, «база! база!» деген кыйгылар угулып турды. Немени өткүрө көрүп билер кижини башты көргөн болзо, ол тегиндү эмес кыймык жок турганын тургуза ла сезип ийер эди. Сумелу карган кiske чычканнын ары-бери мантаганын көрүп, онын ичеен жаар баратан жолун туй аларга белетенип, бир кезек бйгө сүмезин шүүп, чычканга тийбей, кыймык жок отуратан. Баштын сыгар көзи көзнөктө, же ол колыла десятскийди эжиктин жанына барып белетенип ал деп имдеп жат. Кенетийин тышкары кыйгы-кышкы угулды. Аракы азаачы, кангазына толтыра танкыдан тыгып, кангазын камызып алала, ичи энчикпей турадан чыга конды, же аар-алмыс күлкүтөр туш-башка жүгуришкилей берген эмтир.

«Жок, сен менин колымнан уштылып болбос туруң!» — деп, баш, кой тере тонын антара кийип алган кижини сүүртеп, кыйгырып турды. Бу улустын амырын бузуп турар кандый кижини болотон деп, онын чырайы-башын көрөгө, аракы азаачы онын жанына базып келди, же узун желбер сагалду, кижини корккыыр чылбак чырайлу кижини көрүп ийеле, жүреги шимиреп, тескериледи. «Жок, сен менин колымнан уштулып качып болбос туруң!» — деп, баш кыйгырып, олжого кирген кижини бойынын хатазы жаар апарып жатты. Олжого алдырган кижини десе кичинек те мойношпой, айылына жанып брааткан чылап чиренбей базып браатты.

— Карпо, бу кыптын эжигин ач! — деп, баш десятскийге айтты. — Бис оны карангуй кыпка сугуп саларыбыс! Писарьды ойгозоло, ончо десятскийлерди жууула, бугун ле шокшылдарды ончозын тудуп алала, кангазына ла аңылу буруу бичизрис!

Десятский, сенектин эжигинде илип койгон жаан сомокты калырадып, эжикти кайра ачып ийди. Бу ла бйдө олжодо кижини сенектин карангуйын тузаланып качарга, кенете тап этти.

— Кайдаар? Кайдаар? — деп, баш онын жаказынан ала койып кыйгырды.

— Божот, бу мен! — деген чичкечек ун угулды.

— Онызы сеге болушпас эмей, карындаш! Кадыт кижини болуп араланардан болгой, көрмөстин бойы да болуп араланзан, мени мекелеп болбозын! — деп айдала олжодо кижини баш карангуй кыптын ичи жаар ийде салып ийди. Кижини, жерге куч барып түжеле, эрмек ай-

дып болбой, онтой берди. Баш десятскийле кожо писарь-дын айылы жаар басты. Аракы азаачы, пароход чылап, кангазынын ыжы буркурап, олордын кийининен ары жайбайтып ийди.

Училези, баштары салактагылап, нени де санангылап, унчугышпай барып жаттылар. Карангуй оромго жеткилеп барарда, кснейте мандайларына не де жырс этти. училези бир унле алгырып ийдилер, олорго удур база алгырган ундер угулды. Баш, козин шуурып ийеле, алдында турган писарьды ла эки десятскийди кайкап ажыктап: — Мен сеге барып жадым, пан писарь деп, айтты.

— А мен дезе слерге барып жадым, господин баш

— Кайкамчылу немелер болуп жат, пан писарь.

— Ээ, кайкамчылу керектер, господин баш.

— Неме дейзин?

— Уулдар бош ло жуулген! Ууриле оромдорды бийлен алган. Слердин милостьты жузун-базындап талагылзйт. айдарга да уйатту. Эзирик москаль да бойынын кирлу тилиле мындый состор айтпай жат — деп, чоокыр шалмарлу, аракынын ачыткызы ошкош онду кобискекту, арык сырзак писарь, мойынын ичкери чойип, куучындап гурды. — Эмеш ле ургулей береримде, каргышту тангалар бойлорынын жескинчилу кожондорыла, тал-табыжыла ойгозып ийди не! Шилемирлерди бир эмеш коркыдып ийерге санангам, же шалмарымды ла кобискегимди кийип жатканчам, алмыстар туш-башка качкылай берди, же андый да болзо, камыкты баштаачы кулукти тудуп алгам. Ол эмди керек эткен улустар отуратан турада кожондоп отуры. Шилемирди таныырга чек ле ичим энчикпей турган, же ол жузин не де аайы жок коблуп алган, оны эмди кормос то таныбас.

— Ол кандый кийимду эмтир, пан писарь?

— Ийттинг уулы, кара койдын терезинен эткен тонын антара кийип алган, господин баш.

— А сен тогундебей турун ба, пан писарь? Ол учкан эмди менин кыбымда отурган болзо, не болор?

— Жок, господин баш! Айтканыма ачынба, сен бойунг бир эмеш мекелеп ийдинг ошкожыг.

— Бери жарыткыш беригер! Бис оны короли!

Жарыткыш экелдилер, эжикти ачып ийдилер, баш кыптын ичин жарыдып ийеле, кыйгырып ийди. Кыпта оныг айылында журген журчызы отурды.

— Сен чек ле жууле бердинг бе, шилемир? — деп, эмеен атыланып чыкты. — Сыңар косту бажыгда бир тамчы мее артты ба, айса жок по? Мени карануй кыптын ичи жаар не ийде салдыг, айт? Ырыс болуп бажымла темир курчекке суспегеним баш болзын. Бу мен деп, мен сеге кыйгырбадым ба? Айу ошкош курум, кижини темир табаштарыла кабыра тудала, мергедеп ийерде, тыныжым чыкпай барган! Ол жерде сени суре ле көрмөс-төр ийде салып тургай!

Калганчы сөстөрдү ол, кайдаар да бойынын керегине барарга эжиктен чыгып жадала, кыйгырды.

— Ээ, бу сен эмтиринг, көрүп турум! — деп, баш, жаңы ла санаа алынып, эрмектенди. — Бу алмыс-шулмус учкан шилемирдинг бойы эмес пе? Ол керегинде сен нени айдарыг, пан писарь?

— Шилемирдинг бойы, господин баш.

— Бу учкандарды ончозын жазап туруп уредип, тузалу иш эттирер ой жеткен эмес пе?

— Жеткен, туку качан жеткен, господин баш.

— Тенектер эмеш тынзына берген ошкош... Бу неме атазы? Тышкары кем де чынгырды, ошкош... Тенектер мени бойыла жажыт уулдый эдип алгандар. Олор мени бойлоры ошкош тегини козак деп бодоп тургылаган ошкош!—баш жөткүрүп, сыңар көзиле эбире аяктыды. Мынаг көргөндө, ол кандый бир жаан куучын айдарга турган ошкош. — Бир мунг... бу каргышту жылдардын тоозын чек ле айдып болбойтон эмес бедим. Же ол тушгагы комиссарга* Ледачийге, козактардыг ортозынаг эн ле шыраңкай, билер, козак тапсын деп, жакару келген. О! — деп, баш оног ары, ус сабарын өрө кодуруп, айтты. — Эг ле шыраңкайын! абакай каанды үйдежетен. Мен ол тушта...

— Мыны незин айдар! ончо улус билетен неме ине, господин баш. Абакай каан слерге ажару эткенин чындапта ончо улус билер. Эмди кем чын айткан эмтир? Антара тонду учканды тудуп алдым дегенеер кей сөс болуп калды, ошкош.

— Антара тонду эдүни тудуп алала, темир кижен-

* *Комиссар*—калан жуурын, солдатка улус аткараарын ла жер бойындагы биско до керектерди башкаратан земский комиссар.

ле кижендейле, кинчектеер керек. Арткандары көрүп, коркызып! Жаңг, жамы деген неме ол не, билгилеп алзын! Эл-жонды башкарзын деп башты каан тургускан эмес пе? Эдуннig бойын тудуп алзам, арткан кучуктер кайда да барбас. Каргышту учкандар маалама бир уур чочко кийдире айдайла, огурчындарымды, капусталарымды үзе жидирип салганын ундыбагам. Ол ло шилемирлер ажымды согужып беригер деп сураарымда, мойногылап ийгенин база ундыбагам.. Же таңмалардын балузы баткай, жаңыс ла антара тонду эдунн тудуп алатан болзом болор. Ол кем ле болбогой? Таңманы танып алатан болзом!

— Капшуун ла кулук болбой кайтсын — деп, аракы азаачы айтты. Онын жаактарына таңкынын ыжы, үзуги жоктон толып, оозынан буртылдап чыгып турат. Торт ло койу тарыла үзуги жок адып турган пушка ошкош. — Андый капшуун кижини аракы азатан jerде гуткажын, кандый jakшы болбос эди. Же жаңыс ла оны бийик теректинг бажына бууп салза, торт болор, кадило чылап, ары-бери калбагдап турзын.

Аракы азаачы мыны коомой эмес кокур деп бодогон, ошкош. Ол, улустынг каткыраын сакып чыдашпай, бойы жаркырада каткыра берди.

Олор анча-мынча болбой чек ле jerге кирип, жемирлерге jeде берген туранынг жанына jedип бардылар. Улустынг сонуркажы там ла там тыгып турды. Писарь, тулкуринг чыгарып, сомокты калырада берди. Же бу сомоктынг тулкури эмес, кайырчактыйы эмтир. Улус энчикпей турды. Карманына колын сугуп, тулкууринг таптай, писарь арбана берди. Онон арт-учында «таптым» деп айдала, шалмарынынг элбек карманынынг тубиненг, ичкеейип, тулкуурди чыгарып келди. Бу ойдо бистинг геройлорыстынг жүректери, жаңыс жаан жүрек болуп биригип, курсулдеде сого берди. Онынг табыжына керек деже татап калган сомоктынг кайырап ачылганы да угулбады. Эжик кайра ачылды... Баштынг чырайы кугара берди. Аракы азаачынынг эди-каны сооп, бажынынг чачы атырайа берди, писарьдынг көстөри уштула бергедий таырайа берди. Десятскийлер бир уула оосторын арбайта ачкылап алган, jerге жаба өскилей бергендий, кыймык жок турдылар. Олордынг алдында баштынг жүрчызы турды.

База чек ле алаг кайкай берген эмеен, бир эмеш унчукпай самаарып турала, билинип келди. Ол эжик јаар базарга кыймыктанды.

— Тур! — деп, баш коркушту униле кыйгырып ийеле, эжикти јырс эттире јаап ийди. — Господалар! Бу шайтанның бойы! От! Қапшаай ла от экелигер! Қазнаның да хатазы болзо, карамдабай ортоп ийедим! Отты капшаай камыс, куйдур, ак-јарыктың устунде көрмөстинг сөбкөтори де артазын!

Јурчызы, бу сөстөрдн угала, аайы-бажы јок коркыганына ачу-корон алгырып, эжикти тоқпоқтой берди.

— Слер нели айдааар, карындаштар! — деп, аракы азаачы айтты. — Кудай-май, баштарыгар кардый кажайып та калган болзо, эмдеенче санаа кирбеен эмтир. Тегин отко шайтанның каты качан да куйбес. Ого јангыс ла қаңзаның одынаң камызып куйдүрген от тыгынар! Чурче ле сакыгар, мен эмди ле отты камызып ийерим.

Аракы азаачы, қаңзанының чоқту когын саламга кагып ийеле, отты көнжудерге, уре берди. Ыштың јыдын алып ийген эмеен, ыйлап-сықтап, јайнай берди. Мен көрмөс тө, шайтан да эмезим, мен баштың төрөбөнн эмеен деп, тышкары улусты бүдүмјилеп турды.

— Токтогор, карындаштар! Тегин јерге бойыска кинчекти не алынарыс. Бу шайтан эмес те болордоң маат јок. — деп, писарь айтты. — Тураның ичинде отурган эмеен крестенип ийерге јөпсинип ийзе, оның көрмөс эмес болгоны јартала берер.

Бу јөпти ончолоры јаратты.

— Кеде-кеде, шайтан! — деп, писарь эжиктиң уйдине эриидерин јууктадып кыйгырды. — Қыймықтабай турар болзон, эжикти ачып ийерибис.

Эжикти ачып ийдилер.

— Крестен! — деп, баш, ары-бери аыктанып, јеткер боло берзе, качатан јолын бедреп, кыйгырды.

Эмеен крестенип ийди.

— Көрмөсти сени! Бу чындап та мениң јурчым эмеен туру ине!

— Сени бу кыпка кандый карануй күчтер экелип сукты, кудагай?

Эмеген не болгонын ыйламзырап куучындап берди. Ол оромго чыгып келерде, уулдар оны, кабыра тудала.

бу туранын ичи јаар козноктон салып ийгендер, көз-
ноктин каалгазын тыш жанынан кадап салган болгон.
Писарь ажыктап көрзө, көзноктин каалгазы чындап ла
кругинен кодорылып калган эмтир. Оны тыштынан
туура агашты кечире салала, туй кадап койгон эмтир.

— Сен база жакшы ла болуптырың, сыңар көстү
шилемир! — деп, эмеен баштын үстүнө жүткүп кыйгырды.
Баш десе эмдеенче ле оноп козин салбай, тескерлеп
браатты. — Сенин сүмөгди мен билерим, учурал боло
берерде, сен мени өртөп саларга сананган. Мен куйуп
калган болзом, сеге жайым болор эди! Бажы кажайа
берген таадак кыстардын кийининен кейтип жүгүрүп
турганын кем де көрбөс эди. Бүгүн энирде сен Ганнага
нени айтканыңды мени билбес болор деп бодоп туруң
ба? О, мен ончозын билерим! Сендий аамай неме мени
төгүндөп болбос. Мен база узак ла чыдажып жадым. Же
соондо бир неме боло берзе, ачынба...

Кыймык жок турган башка эмеен, жүдругын көргү-
зеле, жүре берди. «Жок, бу керекке чындап та көрмөс ки-
рижип турган болор» — деп, баш тобозин тыдырада
тырмап, сананды.

— Тудуп алдыбыс! — деп, кирип келген десятский-
лер кыйгырыштылар.

— Кемди тудуп алдыгар? — деп, баш сурады.

— Антара тонду эдуни тудуп алдыбыс.

— Оны бери беригер! — деп, олжого кирген кижинин
колынан силке тартып, баш кыйгырды. — Слер жүү-
ле берген улус болбойгар! Бу эзирик Каленик туру не!

— Мынызы неме атазы болотон! Антара тонду шай-
тан жаны ла бистин колыбыста болды ине, господин баш
— дежиң, десятскийлер кайкаштылар. — Каргышту
ганмалар, бисти тапчы оромго курчагылап алала, бис-
ти эбиреде бијелегилеп, силке тарткылап, тилдерин
көргүскилеп турган... Көрмөстөрди оны! Олордын орто-
зынан бу каргаа бистин колыбыска канайып кирген
болбогой, мыны, байла, жангыс ла кудаы билер болор!

— Меге берилген жанла ол шокчылды тургуза ла тут-
сын деп жакарып турум — деп, баш айтты. — Оныла
коштой оромдо учураган ла улусты ончозын тудала, бе-
ри экелигер!

— Кудай-май, килезен, господин баш! — дежиң, же-
ре жетире бажыргылап, улустын бир кезиги кыйгырыш-

тылар. — Олордын чырайларын сен көргөн болзон! Энедең чыккаалы, крестенип баштагаалы андый немелерди көргөн болзобус, кудай бисти өлтүргей! Жеткер, кинчек болоры узак беги, пан. Коркынчаак кижилорды көрөлү, жүреги де жарылардан айабас!

— Коркышты мен слерге берерим! Слер не? Менин жакаруумды угар куунигер жок по? Слер, ярт ла ологро болужып турган болбойгар? Слер туймеенчилер! Бу не? Бу не деп, мен сурап турум!! Слер жанга бакпаска ба? Слер.. Мен тургуза ла комиссарга жетиру ийерим! Тургуза ла! Уктыгар ба? Тургуза ла! жүрүгөр, качыгар! Мен слерди.. Слер меге...

Ончолоры туш башка качып жүгүргилей берди.

V

СУУГА ТУЖУН ОЛГОН КЫС

Бу туймеен-каймаанды баштаачы кижиле эш неме керектебей, баштын улузынан коркыбай, эски туранын жанында көөлмөк көличек жаар араай базып браатты. Бу кижиле кем болгонын айтпазам да, кычыраачы танып ийер болбой. Онын кара тереден эткен тонынын топчылары чечилип калган. Бөрүгүн колында тудунган. Уулдын тери суудый агып турды. Айга удур турган клён агаштар улуркап карарган турат. Кыймыгы жок көлдөн серуун салкын сокты. Базып брааткан кижиле, көличектин жанында серуунденип амыраарга отурды. Эбире тымык; жаңыс ла агаш аразынан тоорчыктын кожоңы угулат. Уйку ол уулды торт ло жыга базып браатты. Колдын-буттын тыны чыгып, көс бойыла жумылып турды; бажы салактады... «Жок, мынайып отурала, кижиле бого уйуктап та калардан айабас!» — деп, уул айдала, өрө туруп, көстөрүн жышты. Эбиреде көрзө, сүрекей жараш тун турган эмтир. Айдын жарыгына кандый да саң башка эрке жарык кожулып калгандый болды. Мынды тунди Левко бу журумине качан да көрбөгөн. Мөңгүн туман жаландар устун буркеп ийди. Чечектеп турган яблонялардын ла жүзүн-базын чечектердин жараш ыттары жер устиле жытанат. Левко көлдүн кыймык жок суузы жаар кайкап калган көрүп отурды. Сотниктин

эски туразы, көлдин суузында бажы сан төмөн болуп калган, жап-жаңы немедий турды. Онын көзнөктөринде ле эжиктеринде карангуй, каалга жок эмтир. Шил көзнөктөр суунчилу жалтыражып турдылар. Ару шилдин ары жанында алтындап салган стенелер көрүнөт... Мынайып отурганча, көзнөк ачыла бергендй билдирди. Левко, тыныш та тынбай, кыймык та этпей көлдин суузын түбине жетире өткүрө көрүп ийерге тургандый, көлдин суузынан козин албай кезе көрүп отурды: озо баштап көзнөктөн ак чаканактар көрүнүп келди, оны ээчий чолмон ошкош көстү жараш кыстын эрке бажы көрүнүп келди. Кыс көзнөккө чаканактанып ала-ла, бажын араай жайкап, күлүмзиренип, имдеп турды. Левконун жүреги сыстай берди... Суу араай жымырап, көзнөк жабыла берди. Левко, көлдин жанынан туура басып, сотниктин эски туразы жаар көрди: карангуй каалгаларды кайра ачып салган эмтир; айдын жарыгына көзнөктөрдүн шилдери жалтыражып турдылар. «Улустын сөзине бүдөргө арабас турбай — деп, Левко бойунда сананды. — Бу жаңы тура туру ине. Тураны бүгүн жаңы ла будуган неме ошкош. Бу ээн тура эмес, ээлү тура болбой»... Ол унчукпай туранын жанына жууктап келди, же не де угулбайт. Тымык. Жаңыс ла агаш аразында тоорчыктын жайнап ээрел кожон догоны, онын бирде суунип, бирде комудап турган уни, кайда да аспаннын чыркылдаганы, састын кужы тумчугын шалт эттире суга салганы угулат. Левконун жүрегине кандый да тату ла жайым тымык толуп тургандый билдирди. Ол бандуразынын кылдарына тийип, кожондоды:

Ой, сен, айым, менин айычагым!
Менин жаркынду ылдызым!
Ой, жарытсаар, ол тураны,
Кайда менин жаражайым!

Көзнөк араай ачыла берди Көлдин суузынан бажы көрүнүп келген байагы ла бала кожонды лаптап тындаалап, көзнөктөн чыгып келди. Узун кирбиктерин көстөрүн жарымдай бөктөп турды. Ол бастыра бойы бос ошкош, айдын жарыгы ошкош, ак болды; же бу кандый кайкамчылу, кандый жараш кыс! Кыс араай каткырды... Левконун эди-каны шимирт эдип калды

— Меге кандый бир кожоң кожоңдоп берзең, жиит козак! — деп кыс, бажын бөкөйтүп, узун кирбиктери көзүн бөктөп, араай айтты.

— Кандый кожоң кожоңдоп берейин, мениң чолмон көстү панночкам?

Кыстың жаактары төмөн жаштар араай тоолонды.

— Жиит — деп, ол айдарга болбос эрке униле айтты — Жиит, сен меге мениң бөй энемди таап бер! Мен сеге нени де кысқанбазым. Мен сеге баалу сый берерим. Менде жинжилер де, кораллдар да, алмазтар да, баалу чүмдөгөн уштук та бар. Мен сеге эржинеле кеселеп салган кур сыйлап берерим. Менде алтын бар... Жагыс ла бөй энемди таап бер! Ол тармачы кадыт: ол меге ак-жарыкта жүреримде амыр бербеген. Мени кулданган, кыйнаган. Мениң чырайымды көрзөң дө, ол мениң канымды илби-тармала соорып ичип койгон. Мениң ак мойнымды аяктап көрзөң, оның темир тырмактарының көгөртө туткан орды артып калган: ол эмди качан да чыгара жунулбас! Качан да, качан да! Мениң буттарымды көрзөң, озор көп баскан, же озор кебисле баспаган, изү кумакла, чыкту жерле, тегенекту жалаңла баскан. Мениң көстөримди көрзөң, озор көстин жажына тунуп калган... Оны меге таап бер, жиит, мениң бөй энемди меге таап бер!..

Оның уни кенете бийиктеп жүреле, ойто ло жабызай берди. Жаактары төмөн көзиниң жажы табырап агып турды. Уулдың жүрегине кандый да уур, ачу санаалар бадышпай барды.

— Сеге болуп мен нени ле эдерге белең, мениң панночкам! — деп, уул өкпөбүрүп айтты. — Же мен оны кайдаг табарым?

— Көрзөң, көрзөң! — деп, кыс түргөн айтты: — ол мында!

Ол жаратта мениң кыстарымла кожо ойноп жат, озорло кожо айдын жарыгына жылынып жат. Же ол сүрекей сүмелү. Ол, сууга тужуп, өлгөн кыстың кеберин тартынып алган, же мен оның мындагызын билип, угуп жадым. Меге оноң улам уур, меге изү, жыду. Мен ого туда балык чылап, жайым ла түргөн жүзүп болбой жадым. Сүрө ле чөнүп, малта чылап, сууның тубине туже бердим. Оны меге таап бер, кооркий уул!

Левко жарат жаар көрди. Суйук мөңүн туман өткү-

ре ак кийимду кыстардын элбендешкени көрүнөт. Олордын мойындарында алтын жинжилер, билектер жалтырайт. Же олордын чырайлары тостый ак болды, бойлары айдын жарыгына өткүрө көрүнүп турдылар. Ойноп турган кыстар Левкого бир эмеш жууктап келдилер.

— Кускун болуп, кускун болуп ойнойлы! — дежип, олар чуркуражып турдылар.

— Кем кускун болор?

Кыстардын бирузине кускун болорго келишти. Левко оны лаптап азыктай берди. Онын чырайы да, кийими де ончо кыстардын чырайына, кийимине түнгөй эмитир. Онын кускун болуп ойноор кууни жок болгону жарт көрүнүп турды. Кыстар, ээчий-деечий туруп, канзыркак өштүдөгү качып, жүгүрүштилер.

— Жок, мен кускун болуп болбозым! — деп, кыс арып-чылап калган үниле айтты. — Көөркий куштын бадазын энезинең айрыыр кууним жок.

«Сен тармачы кадыт эмес эмитирин!» — деп, Левко сананды.

— Кем кускун болор куундү?

— Мен кускун болодым! — деп кыстардын бирузи бойы куунзеди.

Левко онын чырайын кезе азыктап турды. Кускун болуп ойноорго чыккан кыс, тургуза ла кыстардын үстүнө чурап, олордын бир бирузин тудуп аларга жүткүп турды. Бу ла тушта Левко кускун болуп ойноп турган кыстын эди-каны өскөлөриндийиндий өткүрө жарыбай турганын көрүп ийди: онын өзөгинде кандый да кара неме бар эмитир. Кенетийин кыйгы чыкты. Кускун болуп турган кыс кыстардын бирузин тудуп алган эмитир. Ол бойынын жемидин жыга басып алала, маказырап суунип, темир тырмактарын чыгарып келгендий көрүндү.

— Тармачы кадыт! — деп, Левко, ол жаар колын уулап, тура жаар бурулып, айтты.

Панночка араай каткырып ийерде, кыстар кыйгы-кышкыла кускун болуп ойноочу кысты суунын түбүн жаар алып бардылар.

— Сеге нени сыйлап берейин, жинт уул? Мен билерим, сеге алтын да, мөңгүн де керек жок: сен Ганнаны сууп жадын, же казыр, жаман кылыктуу адаң сеге оны аларга жобин бербей жат. Эмди ол слер экуге чаптык эдип болбос. Бу бичикти адаңа табыштырып бер...

Кыс ап-апагаш колын ичкери сунды. Онын чырайы кенете кайкамчылу жарык ла жараш боло берди. Левко, дүреги айдары жок тату мыдырап жайнылу сыстап, бичикти ала койоло... ойгонып келди.

VI

ОЙГОНГОНЫ

— Бу мен уйуктадым эмеш пе? — деп, Левко, оро туруп, бойында айдынды. — Торт ло чын ла журумде болгон немедий, чокум, жарт! Кайкамчылу, кайкамчылу неме! — деп, ол, ары-бери азыктанып, база катап бойында айдынды.

Ай уулдын чип-чике үстүндө турды. Айдарда, бу тун ортозы эмтир. Эбире ын-шын тымык болды. Көлдөгү серуун эзин согот. Тонунг үстүндө жабынчызынаг өлгөн өзүп калган, көзнөктөрүн туй кадап салган эски тура жагыскан эрикчелду турды. Уйуктаарда жырсэтире ууштанып алган алаканын жайа тудуп ийерде, анда бичиктү чаазын болды. Левко, мыны көрүп ийеле, кайкаганына араай кыйгырып ийди. «Бичик билетен болзом кайдар!» — деп, Левко, чаазынды жайа тудуп, ончо жанынаг азыктап, сананды. Бу ла тарыйын онын кийин жанында табыш угулды.

— Коркыбагар, кабыра ла тудугар! Неден жалтанып тураар? Он кижн жагыс кижиден коркыыр ба? Бу көрмөс эмес, кижн, маргыжалы ба? — деп, баш бойынын улустарына кыйгырып турды. Олордын кезиктери коркыгандарына тырлажып турдылар. — Коркышту кеберинди туура чач, нөкөр! Улус коркыдарга болор! — деп, баш, онын жаказынаг тудала, эбире тартып, айтты, же уулын танып ийеле, көстөрүн тазырайтып, жагыс жерге кыймык жок тура берди. Онон билинип келеле, — Левко, уулым! — деп алгырып ийди. — Бу сен бе, ийттинг уулы! Көрмөстинг балазы! Мен, бу кандый эдү, кандый шилемир алмыстанып туру болбогой деп санангам! Көрөр болзо, бу сен турун ине! Адаг сенингу изу боткого ичин ортоткөй, жер-желбистелип турган тагманы макалу ла туттыбыс, жескинчилу кожонды сен сананып тапкаг ба? Эге, ге-ге, Левко! Байла, арка-мойынын кычып турган туру! Күлүгер оны!

— Акыр, ада! Бу бичикти сеге берип ий дешкен! — деп, Левко эрмектенди.

— Бичик кычырарга бош жок, көөркийек! Кулугер!

— Акыр, господин баш! — деп, писарь, бичикти жайз тудуп, айтты. — Бу комиссардын колы эмтир!

— Комиссардын?

«Комиссардын? Кижн аайлабас кайкамчылу неме!» — деп, Левко бойында сананды.

— Кычыр, кычыр! — деп, баш айтты. — Комиссар анда нени бичип туру?

— Комиссар нени бичип туру, тындап угалы! — деп, аракы азаачы, оозынан кангазын туура албай, айтты.

Писарь жоткуруп ийеле, кычырып баштады:

«Башка, Евтух Макогоненкого, жакару Сен, карган тенек шилемир, улустаң өткөн жылдын алымын жуурдын ла журтта кату ээжи тургузардын ордына, бош ло жузун-жуурленип база бергенин биске угулган...».

— Кудай-май! — деп, баш унчукты, — кычырган сөстөрнн ди чат ла угуп болбодым.

Писарь ойто ло жагыдан кычырып баштады:

«Башка, Евтух Макогоненкого, жакару. Сен, карган тен...»

— Токто, токто! Керек жок — деп, баш кыйгырды, — мен баштапкы сөстөрдн укпаан да болзом, же олорто терен шуулте, жаан учур жогын билнп турум! Бичиктин эн ле учурлу жерлернн кычыр!

«Шак андый керектерден улам сеге, башка, мынайда жакарып турум. Сен озо ло баштап бойыннын уулына, Левко Макогоненкого, ол жерде жаткан Ганна Петрыченкоа деп кысты алып бер, анайда ок төс жолдогы курлерди жазадып сал, менен жоп жогынан кандый да жаан бийлерге, казенный палатанын бойынан да келген паничтерге, журт жаткан улустын аттарын бербе. Бойым келеле, жакаруум бутпегенин көрзөм, карууны жагыс ла сенен сураарым. Комиссар, отставкага чыккан поручик Козьма Деркач-Дришпановский».

— Андый ба! — деп, баш, оозын арбайта ачып, айтты. — Уктыгар ба? Уктыгар ба дейдим? Карууны жагыс ла баштан сураар! Онын учун ончогор менин сөзимди угыгар! Эрмек те жогынан угыгар! Онон башка, жамаң болор. А сени — деп, баш, Левко жаар бурылып, онон ары айтты. — комиссардын жакарузы аайынча тургуза

ла айылду эдерим. Бу кайкамчылу ла неме, ол мыны кайдаг билип ийген болотон? Же жагыс ла озо баштап мененг чыбык жириг, јарт па? Стенедө илип салган камчыны билетен бедин? Мен оны эртен жагырта јазап койорым... Бу бичикти сен кайдаг алдыг?

Улус, бичикти көрөлө, аайы бажы јок кайкашкан да болзо, бичик колына кайдаг киргеннинг чынын јажырып, канайып канайып сурак болгожын, каруун канайда берерин, сумелу Левко эртедег сананып алган.

— Кече эгирде городко барып јургем — деп, Левко айда салды. — Анда бричкадан тужуп јаткан комиссарга туштагам. Ол, мени бистинг јурттынг кижизи деп улуп ийеле, бу бичикти башка апарып бер, кайра јанып браа дала, чайлаарга тужерим деп айт, деген...

— Ол анайда айтты ба?

— Айткан.

— Уктыгар ба? — деп, баш, соок кеберин тартынып јанында турган улустаг сурады. — Комиссар бойы бистинг карындашка, јартап айтса, меге, чай ичерге келер. О! — Баш, ус сабарын өрө көдүрүп, нени де тыгдап турган кижн чилеп, бажын кыйын салып, бир кезек өйгө унчукпай турды. — Комиссар! Уктыгар ба, комиссар мениг айылыма айылдап келер! Бу тегинду керек эмес, чын ба? Сен, пан писарь, нени сананып туруг?

— Бир де баш комиссарды кундулеген учурал санаама кирбейт — деп, писарь коштонып айтты.

— Болгон ло баш баш эмес ине! — деп, баш тынзынып унчукты. Ол, калын эриндерин тыртыйтып, кайда да ыраакта күкүрт күркүрегенине туней эдип, кыйкылдап, тунгаксу каткырды. — Јаан айылчы келип јадарда, кажы ла айылдаг ого јук бир такаадан јуузын деп јакару берзе, кандый болгой не, пан писарь? А?

— Кайтсын ол, кайтсын ол, господин баш!

— Той качан болор, ајам? — деп, Левко сурады.

— Той? Мен сеге тойды берер эдим!.. Же јаан айылчыга болуп... Эртен слерди абыс мечетке тужурип салгай. Көрмөс слерле! Јакару кандый турген будуп турганын комиссар акту бойынынг көзиле көргөй! Же, уулдар, эмди барып уйуктагар! Айыл-јуртаарга таркагар!.. Бугунги кун мениг санаама туку озогы өткөн өйлөрдн эзетти. — Баш, бу сөстөрдн айдып ийеле, јаантайын јамыркак, соок кеберин тартынып ийди.

— Же, эмди баш база ла абакай каанды уйдежип жүргенин куучындап баштайтан эмтир! — деп айдала, Левко вишня агаштарга курчаткан таныш хата жаар суунчилу базып ийди. «Кудай сени көк тегерининг түбинде өргөөгө алып чыгаргай, көөркий панночка, — деп, ол бойында сананды — Ол жерде сен жажына ла агару ингелдердин ортозында суунчилу учуп жүргейин! Бүгүнгү түнде болгон кайкамчылу кубулгазын керегинде кемге де айтпазым. Сок ло жаныс сеге, Галиум, айдарым. Менге жаныс ла сен бүдүп жадыг. Менле кожо сууга түжүп олгон ырызы жок кыстын сүнеси учун кудайдын алдына мүргүүрин!»

Левко хатага жууктап келди. Көзнөк ачык эмтир. Айдыг сүттий ак жарыгы, көзнөк өткүрө тогулип, уйуктап жаткан Ганнанын чырайын жарыдып турды. Онын жаактары чечектий кызыл болды, изу эриндери дезе онын адын араай адап жатты. «Уйукта, менин жаражайым! Ак жарыктын устунде ончо жакшы ла жараш немелер түжине киргей, же бистинг жүрумистий жараш жүрумди туш те жеринде көрбөзин!» Кысты крестеп ийеле, ол көзнөкти жаап, араай жүре берди. Бир канча минуттын бажында көдүрө журт шык уйуктап калды; жагыс ла жаркынду ай учы-куйузы жок телкем украинский тегерининг түбиле жүзүп браатты. Кудай жайаган жараш ла кайкамчылу тун база андый турды. Кайкамчылу монунле жалтырап жаткан жер андый ок жараш болды; же оны кайкаар кижин жок: бастыра тынду неме уйкуда. Жагыс ла ийттердин жүргени ле хатазын таппай, уйуктап калган оромдорло эзирик Калениктинг калчып, шапжап басканы угулат.

ФИЛОСОФ ХОМА БРУТ

Братский монастырьдын каалгазында илип койгон шаң эртен тура эрте өткүн жыгыраза да, Киев город-тыг ончо талаларынан үренчиктер үүр-ууриле жуулгылаар. Грамматиктер, риторлор, философтор, кудайдын үредүзин үренип турган богословтор* тетрадьтарын кол тыктангылап ийген, самтас-сүмтес баргылап жадар. Грамматиктер ончозы да оок-теек борчоолор. Олор, бой-бойын ийде салыжып, чололожып андыжып баргылап жадар. Олордын үндери чичкечек, кыгылдууш. Ончолорынын кийимдери салмар, кирлү, жүзүн-базын немеге уймалып калган, кармандарына эш кереги жок немелер тыккылап алган. Анда кажык та, бойы жазаган сыгырткыш та, жетире жибеген пирог то, кезикте керек десе кушкаштыг тирү балазы да бар. Класстын ын-

* Грамматиктер, риторлор, философтор, богословтор — духовный семинариянын үрөпчиктери.

шыг тымыгын бирде-бирде олардын бирузи бойыныг чыйкылдажыла бузуп ийетен. Шак мындый кылыгыла ол бойынын ээзин линейкала, кезикте десе чыбыкла азырадатын... Риторлор топ будумду болгондор. Олордын кийимдери де будун, ару болотон. Же жангыс ла жүстеринде жүзун-базын риторический темдектер жүретен: кемнинг сыгар көзи сыкыйа тижип калган, кемнинг эрди жарылып калган ла оного до өскө бир канча темдектер. Олор грамматиктерден сындарыла да, үндерила де башкаланып жадылар. Эрмек те айтканда, кудайдыг сөстөрүн де кычырганда, олардын үндери коо угулар. Философтордын үндери десе олардын үндеринен жоон, күнгүрүш болгон. Олардын кармандарына тагкынын оодыгынан өскө не де токтобойтон. Олор артыктап неме жуубайтандар, колго ло кирген жигедий немени тургуза ла жип койгондор. Ыраакта ла келгилеп жатса, олардон тагкыныг ла аракынын жыды бойлорынан озолоп, жыганып келетен. Онын учун олардын жаныла өткөн аракызык кизи олардын кийиминег ары, ис табатан жытчы ийт чилеп, кейди жыткарып туратан.

Базар бу өйдө жангы-жангы ла кыймыктанып баштайтан. Садуучы эмегендер, каралькаларын, үстү өтпөктөрүн, арбузтын үрендерин, пирогторун жайа салгылап ийеле, жаныла өткөн жакшы кийимдү улустыг эдектеринен ала койгылап, эткен-жазаган курсактарын мактагылап тургулайтан.

— Паничтер! паничтер! бери! бери! — деп, олор ончозы кыйгырыжат. — Сүрекей амтанду бубликтер, вертычтер, макту пирогтор, калаштар! Кудай керелеп туру, чын айдадым, сүрекей жакшы быжырылган! Өзөктөрине мөт салгам, бойым жазагам!

Экинчизи, кандый да узун, тыйрык мыйрык немелерди өрө көдүрүп, кыйгырат:

— Сусулькалар! Паничтер, сусулька садып алыгар!

— Бу эмееннен нени де садып албагар. Көрзөгөр до онын будуш-бадыжын: тумчугу кантыр, колдоры кирлү...

Же садучы эмеендер философтордон ло богословтордон каран жалтанып туратандар, нениг учун десе олор курсакты качан да садып албайтандар, амзаачы-көрбөчү кижи болуп, албан күчле блаап алатандар.

Семинарияга жеткилеп келгилейле, ончо үрлер клас-

стар сайын тарап-таркап жүргүлөй беретен. Класстардын потолокторы жабыс, көзнөктөри кичинек, эжиктери жаан, жабыс такталары чернилага уймалып, чокурланып калган. Класстардын ичи кенете күүлөй-жиилей беретен. Аудиторлор* үрөнчиктеринин урокко каруу бергенин угуп көргүлөйтөн, грамматиктин чичкечек, шаг кылдууш уни, кичинек көзнөктөрдүн шилдерине тийип, жаңыланып, кайра ташталатан. Толукта ритор күнгүрөйтөн. Мындай калын, жоон эриндер, ритордо эмес, жүк ле философто болор учурлу болотон. Онын күнгүрөгөн унинег жаңыс ла «бу, бу, бу, бу» дегени ыраактан угулатан. Аудиторлор, үрөнчиктердин каруу бергенин тыгдагылап, бир көзиле олар жаар көргүлөйтөн, экинчи көзиле үрөнчиктин карманынан көрүнүп келген булка, эмезе пелмен, тыкванын үрени жаар көргүлөп отургылайтан.

Үрөнчиктер урокко эрте жуулганда эмезе профессорлор орой келер деп угулганда, ончо үрөнчиктердин текши жөбиле, жаан согуш башталатан. Бу жуу-согушта бастыра семинария туружар учурлу болгон. Керек десе үрөнчиктерди уура токто деп айдатан, оларды жүрүмнун текши ээжилерине тазыктыратан цензорлор до туружар учурлу болгон. Жуу-согушты канайда өткүрери керегинде эки богослов шуужип, аңылу ээжи жарлайтан. Класс классла согужар ба айса бастыра үрөнчиктер, семинаристтерге ле бурсактарга бөлинеле согужар ба? Же кажы ла учуралда согушты грамматиктер баштайтандар, согушка риторлор до киришкенде, олар жуу-согуштын жалаңынан качкылайтандар, чеденге эмезе кандый бир бийик жерге чыккылап алала, калапту согушты көрүп туратандар. Риторлордын кийининен согушка узун кара эрин сагалду философтор киришкилейтен, арт учында согушка коркушту жоон мойынду, аайы-бажы жок элбек шалмар кийген богословтор киришкилейтен. Мындай согуштарда ончозын богословия жегип салатан, философтор десе, мыкындарын тырмангылап, богословторго кыстаткылап класстарына киргилейтен, такталарында амырагылайтан. Класска кирип келген профессор, азында бойы да мындай согуштарда туружып жүргөн учун.

* Аудиторлор (аудиторлор) — кичинек нокорлоринин билерин шигдеп турган жаан класстардын үрөнчиктери.

уренчиктердин кызарып калган чырайларынан, селмей-ип калган чачтарынан тартыжу коомой эмес болгонун көргөн лө бойынча, билип ийетен. Ол риторлордын са-барларына корбо талла соготон. Экинчи класста десе база бир профессор философтордын колдорына агаш күрегичекле тырсылдада согуп туратан. Богословторды чек башка эп-сүмеле кезеткилейтен. Олорды богословиянын профессору камчыла тешпек учаларына чымылдада сойып туратан.

Јаан байрамдарлу, јыргалду кундерде семинаристтер ле бурсактар наадайла ойындар көргүзип баргылайтан. Кезикте кандый бир комедия ойногылап јүргүлейтен. Киевтин колокольнязы ошкош бийик сынду богослов эмезе философ Иродиаданы эмезе египетский бийдин уйин Пентефрияны* ойноп туратан. Комедия учун олорго бир узум бос, эмезе бир таар тараан, эмезе кайнадып койгон кастын талортозын, оноң до өскө бор-ботко неме бергилейтен.

Семинария бурсаны көрбөс, бурса семинарияны көрбөс, бой-бойыла узуги јок өштөшкилеп турар. Олор ончозы курсагын да азыранып болбос јокту улустардын балдары, ого узеери олор ойинег өткүре тойбос, ачап. Олордын кажызы ла бир ле отурала канча кирези галушка јип турганын тоолоп то болбос. Онын да учун аргалу бай јаткан улустын ас-мас бергени једишпей турганы ол ине. Шак мындый курсак-тамак кызым ой-лөрдө, богословтордон ло философтордон төзөлгөн сенат, грамматиктерге ле риторлорго таарлар береле, олорды баштаар эдип бир философ көстөп береле эмезе олорго бойлоры кожулала, улустын огородторын тоноорго баргылайтан. Јенүлү јоруктын кийининде бурсада да тыквадан эткен каша јайрай беретен. Сенаторлор арбузтарды ла тыкваларды ичтери тастайа көпкөңил лө јигилейтен. Эртезинде урокто аудиторлор сенаторлордын эрмектерин ле ого коштой олордын ичтерине кей аргылып, ичеелеринде күлүрөп, күркүрөп турганын тындагылап отургылайтан. Бурсанын ла семинариянын уренчиктери сүртүкке кеберлеш кандый да узун чекпендер кийгилеп јүргүлейтен.

Семинарияда эн ле јаан сүүнчилу ой — ол јайгы ка-

* *Иродиада, Пантефрия* -- ады библияда адалгандардан.

никулдардыг кундери болотон. Ол тушта ончо айры-
тейри јолдорло грамматиктер, философтор, богословтор
чубажып, тарал-таркап баргылайтан. Айылдулары
айылдарына јанатан, айылдары јокторы нокорлорине
эмесе таныштарына баргылайтан. Философтор ло бого-
словтор дезе аргалу јаткан улустардын балдарын би-
чикке уредерге јалдангылайтан. Ижи учун ологро јаңы
сопок, кезикте дезе суртук те бергилеп туратан. Урен-
чиктер јаан јолло ууриле јаланда конгылап, каша кай-
надып јигилеп баргылап јадатан. Кажызы ла јуктенчик
таарлу, таарында бир чамча, эжер эки оромыш јадатан.
Анчадала богословтор сурекей чеберленкей улус бол-
гондор. Олор сопокторын элетпеске, оны уштып, шал-
марларын тизелерине јетире тургилеп алала, балкашла
бачылдада баскылап брааткылайтан. Јолдог ыраак јок
јурт корунгенде, олор тургуза ла оноор уулангылайтан,
эң ле јараш, јакшы деген туранын јанына баргылайла.
козноктиг алдына јергелей туруп, оосторын аайы-бажы
јок арбайта ачып, кантты* кожондой бергилейтен. Ту-
ранын ээзи, кандый бир карган козак, кознокти ачала,
оныг бозогозына чаканактанала, эки јзагын тайанала
кожонды узак тыгдап отуратан, оног оксоп ыйлапийе-
ле, эмеенине айдатан: «Эмееним! Школярлардын ко-
жонгында кандый да учур бар ошкош. Ологро чочко-
нын јуузын, база бисте бор-ботко не бар, онын устуне
кожуп бер!» Ајакка толо пелмендер таарга урулатан.
анаар ок јенил эмес јуунын јемтиги салынатан, кезикте
дезе каарып койгон такаа да келижетен. Тапкан-јоогон
дориле тойып-канып алгылайла, грамматиктер, ритор-
тор, философтор, богословтор оног ары баскылайтан.
Јол узаган сайын ологордын тоозы там ла астайтан. Ке-
зиктери јолдо тарал-таркап калгылайтан, эң ле ыраак
айылдулары артып, ичкесри барып јаткылайтан.

Бир катап мындыј јорукташ тушта, уч бурсак, јаан
јолдон чыгып, кандый бир хутор корунер болор бо деп,
чол јаар бастылар. Нениг учун дезе, таарларынын
туби какталганынан бери удай берген. Тире улус јат-
кан јердег чайнаар неме, байла, табылар болбой! Бу
барып јаткан бурсактардын бирези богослов Халява.

* *Кант* — кудай керегинде уредуден алган улгерлер.

экинчиси философ Хома Брут, учинчиси ритор Тиберий Горобець болгон.

Богослов бийик сынду, жалбак жарынду эр кижн болгон. Онын жан-кылыгы сан башка: жуугында ла жаткан немени кыйалтазы жогынаг жаба тудуп ийер. Кезикте будуш-бадыжы жер-кара боло берер, эзиргенче аракыдап алза, баргаанын ортозына жажынып калар. Онын учун оны семинариянын ончо уренчиктери бедрегилеп, жук ле арайдан тапкылап туратан.

Философ Хома Брут ойногон-каткырган, омок-жимек кижн болгон. Ол кыйын жадып ийеле танкылаарын суййтен. Аракы ичкенде, кыйалта жогынаг музыканттар жалдап алала, арыганча бижелейтен, жыргайтан. Ол сабалганды да ончолорынаг коп жиген. же ого жаан аяру этпейтен, болотон неме ол качан тубинде болор ло деп, терен шуунип айдатан.

Ритор Тиберий Горобецьтин эм тура сагалын да бс курер, аракы да ичер, канзала танкы да тартар учуры жок болгон. Ол жулуген бажында жаан чурмешту жу ретен. Шак мынаг улам, онын жан-кылыгы учына же тире жарталбаган деп айдарга керек. же ол суре ле класка мандайы чокпойо тижип калган эмезе келтей козн тунуп калган келетенин аяруга алып коргожин, оной жакшынак жуучыл болор деп айдарга керек. Богослов Халаява ла философ Хома, жаан улус болуп, оны суре ле чурмежинен силкигилеп, кандый бир керекке чыгартылу депутат кижн эдин ийип туратандар.

Олор учу энгир кирип клеедерде, жаан жолдон туура баскандар Кун ажып, талортолой корунбей барган, же онын жулузы кейде артып калган турды. Богослов ло философ, канзаларын сооргылап, унчукпай базын брааттылар; ритор Таберий Горобець дезе жолды жакалай бс кон уак блондордин баштарын чыбыгыла узе согул браатты. Жол анда-мында бс кон дуб агаштардын ла бастыра жалагды буркеп койгон жураанын ортозыла барып жатты. Элбек жажыл чолдо каа-жаада жабыс кырлар корунет. Олор саксак тондорго ло церквенин куполдо рына туней болдылар. Анда-мында кезилбеген кырлар жатканы удабас деремне туштаарын керелеп турды. же быжып клееткен ашту кырларды отконног бери бир частан ажа да берген болзо, жолдо бир де журт туштабалы. Карагуй текши койулып келди, жангыс ла кун эжит-

та өчүл калган оошкы тагдактын өчөмүк жаркыны артып калды.

— Бу акыр неме-атазы боло берди! — деп, философ Хома Брут айтты, — удабас ла деремне эмес бир хутор учурагадый болгон жок по.

Богослов, нени де айтпай ары-бери аяктап көрөлө. ойто ло канзазын тиштенип, ичкери базып ийди.

— Кудай-май! — деп философ, база ла тура тужун, айтты. — Эш ле неме корунбейт!

— Мынанг ары кандый бир журт туштаар болор бо — деп, богослов, оозынан канзазын албай, айтты.

Карагуй ла тымык тун турды, ай да, жылдыстар да корунбейт. Жаан эмес кара булуттар тунди там карачкы эдип ийдилер. Тенгери удабас жарый берер деп ай дарга болбос болды. Жолынан азып, жол жок как чөллө баргылап жаткандарын бурсактар сезип ийдилер.

Будынын жанында жол бар ба деп эбире жоктоп көрөлө, философ арт учында турген сурады:

— Жол кайда баады?

Богослов, бир кезек эрмек айтпай сананып турала унчукты:

— Ээ, тун сүркей карануй.

Ритор, туура базып барала, jerле эгмектеп, жолдын сомын бедреп, сыймаланды, je онын колына жагыс ла тулкунинг ичеендери учурап турды. Эбире ээн чөл болды. Бу чөллө бир де кижн жортпогондый билдирет. Жорукчылар база бир эмеш ичкерилеерге ченештилер. Je эбире ээн ле ын-шыг болды. Философ кыйгырды, je онын кыйгызы, бир де жагылгага учурабай, жылыйып калды. Ойто ло тып-тымык боло берди. Je анча-мынча ой откон кийининде, жагыс ла араай бору улугандый, кандый да шаг-маг табыш угулды.

— Уктын ба? Эмди мында не болорыс? — деп, философ айтты.

— А не боло берди? Жаагда ла коно бергейис! — деп, богослов айдала, отыгын алып, канзазын камызарга колын карманына сукты. Je философын бу шуултеге жопсинер кууни жок болды. Ол уйуктаар алдында кардына жарым пуд кире калаш ла төрт мынта даг ажыра жуу тыгып алатанына темигип калган болгон. Эмди десе ол, карды куру болгонуи сезип, чек ле энчигип болбой турды. Бойы омок-жимек, сүүнчилу жаг-

кылыкту да кижн болзо, борүлөрдөн каранга коркып жүрөтөн.

— Жок, Халява, мынайда эдерге жарабас — деп, философ айтты, — тойо курсак жибей, кижн ак жаланга канайып, ийт чилеп, уйуктап жадатан? База бир катап ченежип көрөликтер, кандый бир журт учураар болор бо. Бир чөбчөй аракы да келиже берерден айабас.

Богослов «аракы» деп сөсти угуп ийеле, туура шыйт эттире түкүрүп, унчукты:

— Жаланга артарга жарабас ла, онызы чын.

Бурсактар ичкери бастылар. Кайда да ийттинг шагман ургени угулды. Тура тужуп тыгдап ийеле, олор айдары жок суунгилеп, табыш угулган жер жаар менгедилер. Удабай көзноктинг оды саргарып көрүндү.

— Хутор! Кудай-май, хутор! — деп, философ айтты.

Анча-мынча болбой, олор эки турадан турган журткн једип келдилер. Туралар жангыс чеденнинг ичинде јерге лей турдылар. Олордын көзнокторининг ич јанында очөмик от көрүнөт. Тураны эбире он кирези слива агаштар турды. Бурсактар каалганын јыртыгынан шыгалап көрзө, чеденнинг ичинде тошту абралар турды. Бу бйдө теңериден тоолу жылдыстар суркуражып көрүнүп келди.

— Карындаштар, јана болбой, тартыжыгар! Кандый да эп-аргала болзо конор јер сурап аларга керек!

Бурсактар, каалганы јудруктагылап, бир үнле кыйгырдылар:

— Ачыгар!

Эки туранын бирузининг эжиги чыкырап ачылды, онон бир минут өткөн соңында каалганын јанына јылагашка ла кой тере тон кийип алган карган эмеген базып келди.

— Кем анда? — деп, карган эмеген, тунгак унле сурайла, јөдүлдей берди.

— Јаанак, конорго божотсогор. Јолыстан астыбыс. Јаланда конорго до коркушту, кара карын курузы да коркушту.

— А слер не улус болдыгар?

— Бис јобош, јалакай улус. Бирубис богослов Халява, экинчибис философ Хома, учинчибис ритор Горобець.

— Јарабас — деп, карган эмеген арбанды, — менин айылымда толо улус. Турада кижн де базар јер жок.

Мен слерди кайдаар эдетем? Ончогор сөөк-тайагар жаан, су-кадык улус эмтиреер! Слердий эрлер кирзеер, турам жемириле де берерден айабас. Ого үзеери мен жүзүн-базын философторды, богословторды жакшы билерим. Андый аракызактарды айылына божоткон кижини, айылы журтынан, ак-малынан да айрылардан айабас. Барыгар! Барыгар! Мында слерге јер јок.

— Килезен, јаанак! Крестулердин сунеедери килинчекке кирзе, не болор? Јагыс ла конорго божодыгар. Кайдаар јатыратан эдигер, онызын бойыгар билигер. Бистин бир-бирубис канайыл-канайыл, андый-мынды коомой керек эдип ийзе, онын колы тируге курган калзын, кудай дезе оны карган салзын!

Карган эмеген эмеш јымжай туже берди ошкош.

— Јакшы — деп, ол бир эмеш сананып турала, айтты, — мен слерди айылыма божодорым, је јагыс ла учу уч башка јерде уйуктаарыгар. Слер ончогор јагыс јерде јатсагар, мен уйуктап болбозым.

— Онызы бойыгарда туру, јаанак, бис слерле керипезибис — деп, бурсактар айттылар.

Каалга кыјырап ачылды. Олор ограданын ичинскирип бардылар.

— Јаанак — деп, философ, карган эмегеннин кийининен ары базып, айтты, — акыр, мыны канайтса јакшы болор.. је кудай керечи, бистин кардыбыста калбакча да курсак јок. Таг эртеден ала јук калды тапкай да чайнап көрбөдис.

— Көрзөөр дө, база нени ле тапкылап келди! — деп, карганак арбанды. — Менде кижини не де јок, бу гун кере тужине печкеге от одырбагам.

— Ончо аш-курсак учун, бис эртен тура мөнгун акчанын бойыла төлөөр элибис — деп, философ карган эмегенди сөстөп турды, бойында дезе араай шымыранды: Чорттын бажын да албас эдин, карган тайылга!

— Базыгар! Базыгар! Бу да эткен јакшымды болорзыныгар! Мынды чөрчөктү паничтерди бери кандый көрмөс экелди!

Мынды сөстөрдн угала, философ Хома бош ло кунуга берди. Је кенетийин ол кургадып койгон балыктын јыдын алып ийди. Ол, оныла коштой базып клееткен богословтын шалмарын ајыктайла, онын элбек карманынан је ле деген балыктын куйругы чыгып калга.

нын көрүп ийди. Богослов абрада жаткан балыктардын эн ле жаанын жаба тудуп ийген эмтир. Ол мыны байыыр га да, бойына кандый бир тузалу неме де эдерге алып турган эмес, жагыс темиккен ле аайынча бойы да бил бестенг уурдап алган учун, онын карманын жеңилтип салар туру деп, Хома бойында сананды. Богослов дезе балык керегинде ундып салала, көскө лө көрүнгөн неме ни уурдаар. көлөсөнүн сыныгы да учураза, жаба ту дарга, ары-бери булагдап, базып браатты. Хома, бу ойди тузаланып, нөкөринин карманына колын суга са лып, балыкты «кармактап» алып чыкты.

Карган эмеген риторды туразына, богословты ээн кыпка, философты койдын кажаанына конор этти.

Философ жагыскан артып калала, кургадап койгон балыкты чүрчө ле жуда салып ийди. Онон коштой кып тын жыртыгынан бажын суга салып ийген чочконын тумчугуна тыч эттире тесп ийеле, бир жаына аңданып, кажааннын өрүп эткен стенелерин аяктап жадала, уйуктаарга көзин жумуп ийди. Кенетийин жабыс эжи ачылып, кажаанга карган эмеген кирип келди.

— Жаанак, слерге не керек болды? — деп, философ су рады.

Же карган эмеген, нени де айтпай, эки колын жайг тудуп алган, ого удур келип жатты.

«Эге-ге — деп, философ сананды. — Жарабас туру. өрөкөн! Кары жажын једип калган». Ол бир эмеш тес керледди, је карган эмеген ујады јогынан ойто ло онын жаына јууктай базып келди.

— Уксаар да, жаанак! — деп, философ айтты. — эмди орозонын күндери ине. Меге мун да алтын акча бер зеер, кичкекке кирбезим, мен андый кжи.

Же карган эмеген, нени де айтпай, оны кабыра тудар га, колын талбайтып, ичкери јүткүп турды.

Карганактын көстөри кайкамчылу жалтырт эткенин көрүп ийеле, философтын куйка-бажы јимирей берди.

— Жаанак! Бу слер канайып туругар? Ары кедери барып, амырагар! — деп, философ кыйгырды.

Же карганак, нени де айтпай, узун колдорыла оны кучактай алып турды.

Ол качып барар деп тура југурди, је карган эмеген эжикти туй алып, оны коркушту көстөриле брүмлей кө рүп, ойто ло онын үстүне јүткүди.

Философ оны ийде саларга сананды, је оның колы нениг де учун кӧдурилбеди, буттары база кыймыктабай кӧжий берди. Керек десе уни де чыкпай барды, сӧс айтканына јук ле эриндери кыймыктажып турды. Ого јангыс ла јурегинин согулганы угулат. Оның јанына карган эмеген базып келгени кӧрүнөт. Эмеген, оның ийнинине колдорын салала, оның бажын бӧкӧйтӧ тарта-ла, кiske чилеп турген калып чыгала, оның јардыни отурып алды. Онон јалмуурын алала, оның јалмажына ырс эттире согуп ийерде, ол, ат чылап, карайлап ичкери казалады. Бу керек сӱрскей турген болгон, оның учун философ бир кезек ӧйгӧ нени де ондоп болбой, карган эмегенди јуктенгенче учуртып браатты. Билинин келеле, буттарынын јӱгӱрӱжини токтодорго, ол эки ко-тыла тизелерин кабыра ала койды, је буттары оны ук-пай. черкес аргымактын казалажынаг турген казала-дып браатты. Качан ол, хуторды ӧдӱп, ак јаланга чы-гып келерде, сол јанында кӧмӱрдий кара агаш чӧйнилип барганы кӧрӱнди. «Эге, бу шайтан кадыт турбай!»—деп, ол, јангыс ла мында ончо керектерди ондоп, бойында ийдинды.

Тенериде айдын јемдиги јерди бозомтык јарыдып турды. Тун ортозынын јалтанчаак тагдагы јердин ус-тӱне кӧгӧлтирим јамынчыдый јабылып, амыр ла эрке јада берди.

Јалангар, агаштар, ӧзӧктор кӧстӧрин кӧргӧнчӧ уй-уктагылап јаткандый болды. Эзин ого јук кайда-кайда элбес эдетен болзо кайдат. Туннинг серуунине кандый да јылу ла чыкту неме кожулып калгандый болды. Агаш-тардын ла јыраалардын узун кӧлӧткӧлӧри, элбек ја-лангарга курч баштарыла сайылгылап калган коме-галарга тунгей болды. Философ Хома Брут, мойнына шайтан кадытты миндирип алала, јӱгӱрип турар кун-шак ла мындый тун турды. Кайдый да чылаазынду, эби јок, ого коштой кандый да тату санаалар јурегинде кайнап, оны кинчектеп турды. Ол бажын бӧкӧйтӧ тӧ-мӧн кӧрди, оның алдында јажыл ӧлӧндӱ јаланг эмес, кӧк талай јайканып јаткандый кӧрӱнди. Оның тепсей базып брааткан ӧлӧни суунын терең тӱбинде ӧзӱп тур-гандый билдирет. Керек десе, ол кускӱден кӧргӧндий, карган эмегенди јардында јуктенген бойын суудаг кӧ-рӱп браатты. Сууда ай эмес — кандый да кун кӧрүнөт.

күзүничектий чанкыр чечектер, баштарын бокбөйтп, шыгырашкылап тургандары философко угулып турды. Суунын ээзи кыс (русалка) жыраанын ары жанынан эжинип чыгып келгени ого база көрүндү. Русалка бастыра бойы жалтыркай, эрке, ээлгир ле жараш болды. Суунын ээзи кыс Хома жаар бурулып, кожонгду жараш көстөриле эрке көрөт. Ого жууктап, суунын устуне чыгып клееделе, кенете жалтыркай терезиле бастыра бойы мызыллажып, каткырып, арказына чалкойто ангдана согуп, бастыра ээлгир ле коо бойы толголып, бойына кычырып, суунын түби жаар ырай берди. Ол бастыра бойы тыркырап, эрке суркурап, каткырып барды.

Хома мыны көрүп турган ба айса жок по? Бу чын болуп турган неме бе айса туш жеринде көрүнип турган неме бе? Же анда не? Салкын ба айса музыка ба? Шыгырайт, шыгырайт, эрелип, толголып, жүректинг бойына шыгыруужы жайнылу томылат..

«Бу не?» — деп, философ Хома Брут бар-жок күчиле казалап жүгүрүп браадала, төмөн көрүп сананды. Онын кара тери төгүлүп турды. Ол кандый да коркушту тагу, өкпө-жүректи өдүп турар, этти-канды эрке жылыдып турар сан башка немени сезип, бастыра бойы мылырап, чылаазыны чыгып браатты. Кезикте жүреги үзүлөлө, онын бойынан озолоп учуп брааткандый, ол бойы жүрегин тударга ичкери жүткуп тургандый билдирип турды. Онын ийде-күчи чыгып, ол кудайдыг ончо агару сөстөрүн эске алынып, шылшанып, мүргүп браатты. Ол кара эдүлөрдү жоголотон ончо сөстөрдү эске алынды. Кенетийин онын сын арказы жепилип, сергей берди, жоругу да араайлай берди. Шайтан калыт дезе онын жардынан бек тудунып болбой барды. Койу өлгөн онын жодозына согулып турды. Мында кижиде кайкаар, кижиде корккыр неме жок болды. Тенериде айдын жемтиги жерди жарык эттире жарыдат.

«Акыр ла болзын!» — деп, философ Хома бойында сананала, кудайдын агару сөстөрүн угуза айда берди. Онон карган эмегеннин алдынан, жалкын чылап, туура калыйла, ого чурап келеле, онын мойнына бойы мине сокты. Карган эмеген куйбундеде жүгүрдү. Же онын бу жүгүрүжү сурекей турген болды. Ого атту да кижиде жидишпес. Хоманын тыныжы арай ла болзо буулбай турды. Онын алдыла жер элестелип өдөт. Айдын жарыгына

эбире ончо немелер јарт көрүнөт. Јалан туп-түс болды, је турген јоруктан улам, ол јангыс јерге түрүлүп, Хомага удур шунуп тургандый билдирди. Ол, јолдо јаткан јарчааны кармас эдип ала койоло, оныла бар-јок күчиле карган эмегенди токтокой берди. Эмеген коркушту үниле багыра-огыра берди. Озо баштап онын үни казыр, калју болды, оноң учы јаар там ла там араайлап, јыңырап, шыңырап браатты. Учы-учында оныг үни, кичинек мөнүн күзүнчиктер чилеп, эрке кыңырап гурар боло берди. Философ, мыны тыгдап брадала, «Бу чындап ла карган эмеген эмеш пе?»—деп, бойында баштапкы ла катап алаңзып сананды. «Ох, мынаң ары барып болбозым!»—деп айдала, эмеен чыдалы чыгып, јерге барып түшти.

Хома Брут тура түжүп, онын көстөрине көрди. Бу таң јарып клееткен, Киевтин церквелеринин баштарында алтындап койгон кресттер јалтыража берген ой болгон. Философтын јанында калың торко чачту, узун кара кирбиктү, сүрекеј жараш кыс јатты. Јылангаш ак колдоры, куштын канаттары чылап, талбайып калган, јаш толуп калган жылдыстый чокту көстөриле тенери өрө көрүп алган араай онтоп јатты. Хома, кайыңнын јалбырагы чылап, бастыра бойы тырлажа берди. Ол, кыска килегенине ичи ачып, манзаарып, кандый да јарты јок санааларга бастырып, бир кезек ойгө кыймыгы јок турды. Оноң, оңдонып келеле, бар-јок күчиле турган јеринен качып жүгүрди. Ол, хуторго барбай, ойто Киев јаар бурулар деп шуунип алала, бу кайкамчылу учуралды сананып, Киевтөөн баштанып, түрген-түкеј базып ийди.

Городто бурсактардан бир де кичи јок болды. Он чолоры хуторлор сайын тарап-таркап жүргүлөй берген. Бир кезиги јалга иштеерге баргандар, арткандары айылдар сайын жүрүп, азыранарга баргандар. Малороссиянын хуторлорыла жүрген кичи качан да торолоп өлбөс. Галушкаларды, быштакты, каймакты, тайпак бөрүк ошкөш пелмендерди бир де акча төлөбөй јип аларын. Бурсанын үренчиктери јаткан тура ээн болды. Философ, онын ончо јыртыктарын, јажытту кыптарын сыймалап, эш неме таппады, керек десе калаштын јемтиги де чочконунг жуузынын терези де табылбады. Бурсактар темиккени аайынча, бор-ботконы јажырып ла салатан

болгон. Је Хомага бугун бир де ооско салгадый, чайызгадый неме табылбады.

Бу тубектен канайда чыгатын эп-арганы философ удабай сананып таап ийди. Ол, араайын базарла ары-бери баскындап, оныг эн ле учында ленталарла, мылтыктыг дробыла, колбасолорло садыжып отурган јинт келинле имдежип ийди. Ол ло кун келин оны буудайдыг кулурынаг эткен пелменле, каарып салган такааныг эдиле... јартын айтса, тоолоп болбос курсактарла, столго салатан јузун-базын эдимдерле азыраган, вишнялар бскон садтыг ортозындагы кичинек ак турачагында оны жылыткан, эркелеген. Ол ло кун энирде философты корчмада коргондор. Ол темиккени аайынчатыйрык кангазынын ыжын буркурадып, тактада кыйын јаткан, онын јанында толо аракылу кружка турган, ол дезе ончо улустыг козинче, корчманын ээзи еврейге алтын акча таштап берген. Корчмага кирген улустарды эш неме керектебес, соок коружиле коруп јаткан бойыла болгон коркушту учуралды да эске алынбай ундып салган.

Киевтен бежен берсте туура јерде јаткан сурекеј јаан бай сотниктинг балазы бир кун айылына јарым тынду келген, ол кыс коомойтый берген деген табыш удабай Киевке јайыла берди. Олуми једип келерде, ол сазин айдынып, «олуп калзам, церкведе тургузып койгон сибгимнинг јанына јч тушинг туркумына Киевский семинаристтердинг ортозынаг Хома Брут келип, кудаидын состорин кычырып, мургуп, сунемди аргадазын» деп айткан. Бу табышты философ ректордын кабинетине кирип келеле, укты. Ректор оны бери онотийин бу керекке алдырган эмтир. Бай сотник улустарын ла абразын ийген, тургуза ла соотобой атап деп ректор јакарды.

Кандый коркушту неме боло бергенин сезип ийеле. Хоманын окпо-урегги шимирт эдип калды. Недег улам коркушту чочыганын, философ бойы да јетире ондоп болбой турды. Оны јакшы керек эмес, сурекеј јаман, кара керек сакуп јатканын ол сезип турды. Онын учун керектинг аайын учына јетире шууп корбой до, барбазым деп тургуза ла мойноп ийди.

— Уксаг да, господин Хома! — деп, ректор айтты. (Бир кезек учуралдарда ол сурекеј јалакај кижн боло

беретен. Керек десе бойынаң жабыс та улусла јымжак куучындажып ийетен.) — Барар куунин бар ба айса јок по, сенең бир де көрмөс сурабай јат. Сеге озолодо айдып турум, база ла бир катап сенин өткүре керсе эрмек айдып турганыңды уксам, јаш кайыгың чыр баалдарыла сыртыңның терезин сыра сойзын деп јакылта берерим, ол тушта мылчага да барарга керек јок болор

Философ, бир де сөс айтпай, јиткезин тырманып, ректордоң чыкты. Кандый бир эпту учурал боло берзе, јүгүрүк буттарга ла иженерден башка деп ичинде сананып алды. Кадалгак тепкишти төмөн санааркап калган түжүп браадала, ол ректордын јакару берип турган унин угуп ийеле, бир минутка тура түшти. Ректор бойының ключнигин ле сотниктең элчиге келген кижини јакарып турган ошкош.

— Панга јарма ла јымырткалар учун быян айт — деп, ректор јакыйт, — оның сураткан книгаларын көчүрүп бичип јадылар, белен ле болзо, тургуза ла берип ийерим деп, айткан деп јетиригер. Акыр, мындый немени сен база ундыба, экем. Хутордо сүрекеј јакшы балым бар деп уккам, анчадала осетрина јакшы дежет, аргалу болзо, пан оноң бир эмешти берип ийзе, сүрекеј јакшы болор эди. Мында базарларда садып турган балык коомой до, баалу да. А сен, Јвтух, јинттерге кажызына ла бир чара ајактаң горилка аракы бер. Философты буулап сал, кача берерден ајабас.

«Көрсөң, көрмөстинг уулын! — деп, философ бойында сананды, — узун тумчукту шилемир сезип ийди».

Ол тепкиштең түжүп келеле, эжиктең јанында тал туура турган јабынчылу каретаны озо баштап көчүп јүретен көлөсөлү авин деп бододы. Чындап та, оның ичи, кирпич өртөйтөн печкениң ичи ошкош, терең эчтир. Је бу чүм јок экипаж болгон. Еврейлер мындый абрага тыгылыжып алала, јармарканың ла јыдын алган јер јаар садыжарга мантадып ийетен эди. Экипажтың јанында алты козак турды. Олор ончозы чыйрак, талар как улус болдылар. Кезиктери јажы једе берген улус эчтир. Јукачак сукнодоң эткен кийимдери олордың ээзи аргалу кижиле болгонын керелейт. Олордың јүстеринде үлдүниң изинен арткан терең сорбулар бир тушта олор калапту јуучылдар болгондорын јартайт.

«Канайдар? Же не болзо, ол болзын!» — деп, философ бойында сананала, козактарла жаан унденип, эзен-лешти:

— Эзендер бе, карындаш нөкөрлөр!

— Эзен, эзен, пан философ! — дежип, козактардын бир кезеги удур эзендештилер.

— Айдарда, мен слерле кожо отуратан кижн бе? А абра база жаан ла болуптыр! — деп, ол, бричканын ичи жаар кирип, эрмектенди. — Музыканттар жалдап алала, мында бијелеерге де кем жок эмтир.

— Ээ, элбек ле экипаж! — деп, козактардын бирузи, унаачыга коштой отурып, унчукты. Унаачы бөрүгин кабакка толып, ичип койгон ошкош. Ол бажын кирлү бос-тиг өөниле тагып алган эмтир. Арткан беш козак философтын кийининег ары бричканын, көгдөй куй таш ошкош, ичи жаар кирдилер. Олор кыйын-кыйын жаткан таарлардын үстүнө жадып алдылар. Таарлар көп, айдарда, городтон садып алган аш-курсактын, товарлардын тоозы ас эмес.

— Бу бричкага толтыра түс эмезе темир салза, оны канча ат тартып апаргай не! — деп, философ айтты.

— Ээ, андый уур кошту бричканы тартып апарарга көп лө ат керек — деп, унаачыга коштой отурган козак унчукты.

Мындый жарт ла чокум карууны берип салала, козак жолой бир де эрмек айтпады.

Бай сотник не кижн болгон, онын кылык-жагы кандый, онын кызы керегинде кандый табыш бар деп угарга, билерге философ сүрекей жылбиркеп турды. Онын кызы айылына жарым тынды жапып келгени ле ол коо мойтый бергени чын ба? Эмди олордын журтында не болуп жат? Мындый кайкамчылу керекте түрушсын деп салымымда бичилген тур! Же философтын сурактарына козактардын бирузи де каруу бербей, кангаларын бочулдала сооргылап, унчугышпай жаттылар. Байла, олор ончозы база философтор болгон ошкош. Жагыс ла олордын бирузи унаачыга кыска жакару берди: «Сен, Оверко, оозынды арбайта ачала отурба, айыктанып жорт! Чухрайлонын жолында турган кабакка јелип ле келсен, бричканды токтодып, мени ле өскө дө уйуктап калган күлүктерди ойгозып ий». Жакаруны берип салала, ол жыгырада козырыктай берди. Же мындый

жакаруны ол калас тегин берген эмтир, нениң учун десе тайга ошкош бричка Чухрайлонын жолынын жанында турган кабак ичтен тураның жанына једип ле келерде, ончолоры бир үнле кыйгырып ийдилер: «Гоктот!» Ого үзсери Оверконын аттары кажы ла кабактың жанына тура гужерине темиккилеп калган учун, бойлоры ла тура бердилер. Июль айдын изү күни де турган болзо, ончолоры бричкадан чыккылап, кирлу, жабыс тура јаар бастылар. Кабактың ээзи кара еврей азыдан берри таныштарын көрүп ийеле, оларды суунчилу уткын, киригер деп кычырып турды. Ол коштой кыпка кире коноло, оног чокконың эдинен эткен колбасаны эдегине салып тудунганча, ойто чыгып келди. Колбасаны столго салала, жид-еврей јүзин чырчыйтып, туура көрди. Кудайы јибес, тутпас эдип јайап салган курсактаг јескинип, чекчиркеп турган ошкош. Ончолоры столды эбире отурып ийдилер. Кажы ла айылчынын алдынтотой балкаштан эткен чара кружка тура берди. Философ Хома текши јыргалда туружар учурлу болгон. Малороссиянын эл-јоны эмеш калаганча аракы ла ичип ийген кийининде, ыйлажып, окшожып тура беретен, онын учун удабай ла кабактың ичи ый-сыгытла, мачылдада окшонышкан табышла толо берди: «Спирид, окшожып алалы!» «Бери бас, Дорош, мен сени кучактайла, окшоп ийейин!»

Мында отурган ончо козактардын јаан ла дегени, буурыл сагалду козак ак-јарыктың устунде јаштан ала ада эне јок артып калгам, албаты ортозында өскүс өскөм деп комудап, јаагын тайанып, акту ла јүрегинең өксөп-өксөп ыйлап отурды. Ого коштой отурган чечен тилдү, тилгерек козак оны суре ле токунадып турды: «Ыйлаба, кудайдыг учун ыйлаба! Канайдар база... салымыг андый болгон туру». Олордын бирүзи, Дорош деп атту козак, көп немени тургуза ла билип аларга айдары јок јилбиркей берди, ол философ Хомага јүзүн базын сурак берип, үзүги јок катап-катап мынайда айдып турды:

— Слерди бурсада неге үредип турганын билер кууним бар. Абыстың церкведе кычырып турган алкыштарына ба, айса кандый бир өскө немеге үредип јат па?

— Сураба да — деп, чечеркек козак чойо айдып

ийет, — анда канайда болгон, анайда ла болгой. Канай да эдерин кудай бойы билер, кудай ончозын билер.

— Жок, менин билер кууним бар — деп, Дорош айтат, — ол книжкаларда нени бичип салган, кандый бир өскө неме бичип салган болор бо?

— О кудай-май, о кудай-май! — деп, тилгерек козак калактайт. — Мындый эрмекти не айдар! Кудайдын кууни андый туру Кудайдын бергенин өскөртип болбозын.

— Бичикте нени бичип салган, мен ончозын билер кууним бар. Мен бурсага барып үренерим, чынын айдадым, барып үренерим! Мени үренип болбос деп санагып турун ба? Уренип, ончозын билип аларым!

— О, кудай-май, кудай-май! — деп айдала, улус токунадаачы күлүк, түс отуруп болбой, столдын үстүнө бажын как эттире ычкынып ийди.

Арткан козактар бойлорынын пандары керегинде ле ненин учун ай тенериден жарыдып турганы керегинде куучындажып отурдылар.

Философ Хома, мылкыйыжып калган баштарды көрүп ийелс, эптү ойди тузаланып, качып барар деп санды. Ол, озо баштап ада-энезин эске алынып, эригип, ыйлап отурган буурыл сагалду козакка айтты:

— Сен не ыйлап, кунугып отурун, таайычак, мен бойым да өскүс-жабыс кижин эдим! Мени жайымга божодып ийгер, уулдар! Мени слер кайдатан эдигер!

— Оны жайымга божодып ийели! — дежип, бир кезеги айдышты. — Ол өскүс-жабыс көөркий ине. Кайдаар баратан эди, анаар баргай.

— О кудай-май, кудай-май! — деп, чечеркек козак, бажын өрө көдүрүп, калактады. — Оны божодып ийгер! Амырын алып баргай!

Козактар оны ак-жалакта чыгарала, агыдып ийер дештилер, же байагы ла тилгерек, чечеркек козак, ончолорун токтодып, айтты:

— Тийбегер. Менин оныла бурса керегинде куучындажар кууним бар. Бойым база бурсага барарым..

Же түней ле бу качыштан эш неме болбос эди, ненин учун десе философ өрө турарга сананала, туруп болбоды, буттары оны көдүрүп болбой турды. Ого үзсери туранын эжиктери ого сүрекей көп көрүндү, кажызынан чыгып баратанын билерге күч болды.

Жаңыс ла эниргеери ончолоры эмештег серигилеи, атанып жорторын эске алындылар. Оито ло бричкага отургылап ииле, аттарын камчылагылап, ааны бажы жок кожондожып, мантаттылар, же кожоннын состорин де, учурын да айлаар арга жок болды. Таныш ла жолдон канча-канча катап туура чыгып, азып-тозып, арт учында жук ле тун ортозы кирезинде, кадалгак кырды томон тужуп, элбек озокко једип бардылар. Оруп эткен чедендердинг ле јабызак сынду агаштардын ары јанынан туралардын јабынчыларын философ коруп ийди. Бу бай сотниктинг ээлеген јаан журты болгон. Iун ортозы одо берди, тенери карангуй болды, жаңыс ла андамында кичинек жылдыстар суркуражып турдылар. бир де туранын кознөгинең от коруабейт. Олор ииттерге торсыктадып, јаан оградага кире јортып келдилер. Карангуида салам јамынчылу туралардын ла сарайлардын сомы корунип турды. Ограданын тал ортозында, каалганын одожында турган, оско туралардан аныла нып турган турада сотник боны јадып турган ошкош. Бричка јаан эмес сарайдын јанына токтоды, козактар уйуктаарга бардылар. Философ сотниктинг туразын тыш јанынаг лаптап ајыктап корорго сананды, же ол козин канайып та тазырайта коруп турза, туранын борорып турган сомынаг оско не де корунбей турды. Кезе ајыктап турарда, тура ого айу болуп, онын трубазы дезе бурсанын ректоры болуп корунип турды. Философ, колын жагып ийеле, уйуктаарга јуре берди.

Качан философ ойгонып келерде, турада улус бут бажында болды. Тун ортозынан одуп браадарда, сотниктинг кызы јада калган дежет. Јалчылар ары бери југуружет. Кезик карган эмесендер ыйлажып турдылар. Ичи энчикпестер чындап та нени-нени коруп ийерге турган чылап, чеденнинг тежигинең шыкалап турдылар.

Эдер неме жок болордо, философ тунде коруп болбогон ончо немелерди, эбиреде јерлерди ајыктап коруп турды. Паннын туразы јабыс, јаан, салам буркулу тура эмтир. Озодо Малороссияда тураларды шак ла мында тудатан болгон дежет. Тенери оро коруп алган кос ошкош, чичкечек кознокту, сары будукла будуйла кызыл будукла јарым айлар журап салган, чичкечек бийик фронтон кирнестенинг устунде дуб агаштан эт

кен, кеслеп чертип, кезип салган столмолордын устунде кангайып калган турды. Фронтоннын алдына дезе эки жандай такталар эдип койгон элбек эмес кирнесте болды. Туранын эки жанында жабынчылу база шак ла бу фронтонды тудуп турган столмолор ошкош столмолор турды. Содон башту бийик груша, жажыл жалбыракта-рын шылырадып, туранын эжик алдында араай жайканат. Ограданын ичинде бир канча алмарлар эки рядла жергелей турдылар. Алмарлардын ары жанында, каалганын сырагай ла жанында, салам буркулу уч толукту эки погреб оро турды. Олордын жабыс эжиктерине жузун-базын журуктар журап салган эмтир. Бир эжикте бочконунг устуне белбейе отурган, кружказын бийик кодурип алган козакты журайла, онын алдына «Ончозын ичип ийерим!» деп бичип салган. Экинчи эжикте жузун-базын кружкалар, сулеялар, канзалар, барабандар, буттары сан орор болуп калган ат журайла, онын алдына «Аракы — козактын сооды!» деп бичип салган. Туранын жабынчызынын алдындагы жаан кознок откуре барабандар, жес трубалар корунгилеп жаттылар. Каалганын эки жанында бирден эки пушка турды. Мыны ончозын коргондо, айылдын ээзи жаан жургалдар эдерин сууйтен кижн болгодый. Каалганын ары жанында салкынла айланатан эки теермен турды. Туранын кийин жанында элбек сад жайылат. Жилекту агаштардын баштары ажыра туралардын кара трубаларынын баштары корунет. Жаан журт кырдын элбек ле тус эдегинде турган эмтир. Кунтундук жанында каскак, кадалгак кыр. Онын эдеги сырагай ла ограданын жанына жедет. Алдынан орор коргондо, ол кыр анчадала кадалгак билдирет. Онын кырлак бажында озуп турган кандый да сырзак, тарбыл баргаалар жарык чанкыр тегериге жапшынып калгандый корунет. Онын жанмырдын суулары ыра жип салган, той балкажы кызарып калган будужин корорго до кунукчылду болды. Кадалгак кажуа эки тура турды. Олордын бирузинин жанында жоон казыктарла турткиштеп, тазылдарынын устуне тобрак чокчойто уруп койгон байбак яблоня турды. Салкын согордо, онын жилектери узулуп, кажуны томон тоолонгылап, сотниктин чеденинин сыранай ла жанына тушкулейт. Кырдын бажынан кажулай чала кыйа тушкен жол, сотниктин айылынын жаныва одуп.

журт жаар барган эмтир. Кече калаңы-эзирик козактар бу жолды төмөн түшкенин эске алынып, сүрекей кайкады. Будун тура ошкош жаан бричка бу кадалгак тапчы жолло тунде канайып түшкөн? Эмезе панның аттары сүрекей сагышту аттар болгон, эмезе козактын калаңы бажы сүрекей бек болгон, оноң башка жеткер бордон айабас эди. Философ, жолдоң көзин алып, эбиреде аыктады. Журт кырдың эдегинен ала там ла жабыстап, төмөндөп, ак жаланта жетире жайыла берген эмтир. Журттан ары көс жетпес элбек жалаңдар жайылат. Олордың жажыл өлөңдөри толкуланып жадат. Жирме берсте кирези ыраакта журттар, чанкыр жамынчы жамынгылап алала, ургулеп, уйуктап жаткандый көрүнөт. Жалаңдардың оң жаны жаар жабызак кырлар көрүнөт. Олордың эдегиле чичке лентадый чанкыр Днепр жагырап күйүп жат.

— Эх, жараш ла жерлер база! — деп, философ эрмектенди. — Бу жерде амыр-энчү журтап жаткан кижиге кандый жакшы! Балыктаарга да, андаарга да макалу! Днепрде ле оның туулмектеринде балык көп лө болбой. Мылтыктан жүктенип ийеле, сууның куштарын андаган кижиге! Бу жалаңдарда бөднөлөр дө бар болбой кайтсын. Жилектерди де кургада ла, городко апарып садып, акча-жөбжө иштеп албас па? Же олордоң кабак аракы жазаза, оноң жаан кирелте жедер эди. Жилектен эткен кабак аракыдый жакшы аракы, байла, жок бөдор! Акыр, мынаң кандый эп-сүмеле качарын сананып алза. база да чаптык болбос болбой.

Философ чеденниң ары жанында узун баргаала туй кууп калган чичкечек жол көрүп алды. Ары-бери соотоп базып турала, кижиге көрбөс аразында бу жолго кире конуп, туралар ортозыла жажынып, оноң жалаңга качып барар деп сананала, ичкери алтайын ла десе, кем де ийделу колдорын оның ийинине салды.

Оның кийин жанында кечеги ада-энезин сананып, жаштан ала өскүс өскөм деп ачу-корон ыйлап, кому дап турган буурул сагалду карган козак турды.

— Тегин ле жерге умзанып жадын, пан философ. Ху-гордон качып болбос турун! — деп, козак айтты — Мынаң кижиге белен уштулып баратан жер эмес эмей, ого үзеери жойу кижиге базатан жол база коомой. Эмди

ле панга барзан, торт болор! Ол сени бойының кыбында байдаг берн сакуп жат.

— Же кайтсын... баргайым ла! Мойноп турганым жок — деп айдала, философ козактын кийининег басты.

Буурыл сагалду, жажы јаанай берген сотник ал-саанага тужуп калган отурды. Бу бежен јаштан ажа берген јашту, ачу-коронго бастырган, кунукчылду чырайлу, баатыр будумду эр кижн эмтир. Онын сувничлу, тал-табышту јуруми кенетийин оодылып-сайалып, ачу-коронго алдырып, јажына очуп калганы, кунукчылду косторинен, чырайындагы терен чырыштардаг иле корунип турды. Качан Хома карган козакла кожо кирип барала, оныла кожо јабус бажырып ийерде, сотник, јузин туй тудуп алган колын туура алып, бажыла араай кекиди.

Хома ла козак эжиктин јанына кыймык жок тура бердилер.

— Сен не кижн? Кажы јердин? Келген керегин кандый? — деп, сотник јалакай да эмес, соок то эмес униле сурады.

— Мен бурсактардан, философ Хома Брут эдим.

— Адаг не кижн болгон?

— Билбезим, вельможный пан.

— Энен не кижн?

— Энемди база билбезим. Јазап шууп корор болзо, эне менде јарт ла болгон, је ол не кижн болгон, кажы јерде оскон, кажы ойдо јурген — билбезим.

Сотник унчукпай, анча-мынча ойдин туркунына нени де сананып отурды.

— Сен мениг кызымла канайып танышкан?

— Качан да танышпагам, вельможный пан, орбгн кудай керечи, танышпагам. Бу јурумимде панночкаларла бир де катап билишпегем. Калак, кижн бугун балыр эрмек айдып ийгей!

— Андый болзо, нениг учун ол сени костогон, нениг учун сени алдырган?

Философ колын јайды.

— Мыны канайда јартаарын јангыс ла кудай билерден башка. Кезикте пандардыг сананып тапканым кандый да јаан бичиккн кижн таап болбойтон эмей. Мыны ончо калык јакшы билер.

— Сен тогундеп турган болорыг ба. пан философ?

— Төгүндөп турган болзом, мени бу ла турган јериме күкүрт-жалкын былча согуп ийгей.

— Ол база ла бир минут кирези божобогон болзо — деп, сотник кунукчылду айтты. — Мен не болгонын ончозын билип алар эдим. «Олуп јадым, адам, тургуза ла Киевский семинарияга улус ий, бурсак Хома Брутты экелзин деп јақы. Уч тунге ол менин килнчектү сунемди јеткердег айрып аларга мүргүзин. Ол бойы билер...» — деген. А нени билерин, оны учына јетире айтпаган. Менин куулечегим калганчы сөзин айдала, јалбыш чылап, өчө берген. Сен чындап та јакшы кижил болорын. Ол сенин агару јүрүмнн керегинде, кудайдан јаан алкышту быйанзак јүрегин керегинде, эзсчамыр јүрерде, байла, кемнен-кемненг уккан болор.

— Кем? Мен бе? — деп, бурсак, тескери алтап, кайкаганына көзи тазырайып, айтты. — Мен агару кижил бе? — Ол паннын көзине чике көрди. — Слерди кудай билгей, пан! Бу слер нени айдып тураар! Је эби јок. уятту да болзо, јартын айдайын. Мен орозонын сырапай ла бойында калаш быжыраачы келинге јүргөм.

— Је... Чын да болзо, болгой, кудай анайда тегиндү эмес јайаган ине. Сен бүгүнгү күнненг ала бойыннын керегинди бүдүрп башта.

— Мен слерге мындый неме айдайын дегем,.. је агару бичикти билер кажы ла кижил бу керекти бүдүрер аргалу ла... Анда кижил јалтанар бир де неме јок... јангыс ла онын сүнези учун дьякон эмезе ого јук дьяк мүргүген болзо, јакшы болор эди ле. Олор мүргүүринде, бу керекти канайда эдерин де јакшы билер улус... Менин уним де коомой, ого узесри мен кем, оны көрмөстин бойы да билбес! Будумимде де тоомјы јок.

— Сен канайдатан эдинг, онызы бойында туру, је јангыс ла мен кайран кызымнын калганчы сурагынан качан да кыйа болуп баспазым. Онын берген јакылтазын бүдүрерге болуп, нени де карамдабазым. Бу күнненг ала уч тунннн туркунына онын јанына отурып, кичеснип мүргүзөң, мен сени сыйлаарым, кедерлезең, мени ачындырзаң, көрмөстин бойына көндүрө аткарып ийерим.

Сотник бойыннын калганчы сөстөрүн сүрекей кезем ле чокум айткан учун, философ олордын учурын јеткилинче јарт билип алды.

— Кийинимненг бас! — деп, сотник айтты.

Олор эжиктеги кыпқа чыгып келдилер. Сотник одош-той турган эжикти ача тартты. Философ ненин де учун ол кып жаар эжиктин бозогозын ажыра алтаарынан коркып, төгүне ле чимиреечи кижин болуп, бир минут кирези өйгө айланышып турды. Онон кыпка кирип келзе, онын бастыра полын кызыл китаикала жаап койгон эмитир. Толукта, кудайдын сурлеринин алдында, бийик столдо, алтын чачакту чанкыр килин жуурканнын үстүндө өлгөн кыстын өбөги жатты. Онын будынын ла бажынын жанында баланла чүмдөп ороп салган, мөттин шагынан эткен узун үспекчиндер түштин жарыгында бозомтык куйуп турды. Өлгөн баланын жузи көрүнбөйт ары көрүп отурган, ал санаага бастырган адазынын жалбак сырты оны бөктөп турды. Философ, эбире азык-танып турала, сан-башка сөстөр угуп, кайкады.

— Мени ал-санаага түжүрүп, ачу-коронго бастырып ак-жарыктын үстүнө жангыскандыра артырып салдын жаскы чечектий жаш бойун, жажаар жажыгды жажабай жүрөр жүрүмүңди жүрбөй, өлүп калдын, же мен сенин өлгөнүңгө ачурканып, кородоп турган эмезим, көөркий балам. Сени кем өлтүргенин, менин канду өштуум кем болгонуң билбезиме кородоп, ачурканып турум, менин куулечегим. Сени кем-кем жаман да айдарга сананган болзо, эмезе өөркөткөн дө болзо, мен оны билип ийген болзом, кудайдын алдына чертенип турум, ол мендий карган кижин болзо, бойынын бала-барказын көрбөс эди, жалын жинт жаш кижин болзо, ада-энезин көрбөс эди, онын эди-сөбүгүн бүрте чаап, кушка-куртка жемит болзын деп, куба чөлгө чачып ийер эдим. Же ол кижини мен билбезим, мынын ачу-коронуна канайып чыдажайын, менин чечегежим, менин бөдүнечегим, менин куулечегим, арткан-калган жүрүмүм сүүмжи жок өдөтөн туру, эки жазиминин жажын эдегимле арчып, энчейгенче жүретен турум, менин өштуум десе, ойноп-жыргап жүрөр, карангы карганакты электеп, каткырып жүрөр...

Сотник онон ары эрмек айдып болбой, көзинин жажына тумаланып, өксөп-өксөп ыйлай берди.

Ачу-коронго, ал-санаага бастырган кижинин эрмегин угуп, философтын ичин ачий берди. Онын тамагын кечире не де тура берди. Ол тамагын жарыдып аларга каркылдада какырып, онон ары тунгак жөдулдеп ийди.

Сотник кайа көрөлө, өлгөн кижинин бажы тужуна

тур деп көргүстү. Анда бийик эмес аналой* турды аналойдо бичиктер жатты

«Уч тунди канайып-канайып өткүрүп саларым — деп, философ сананды, — ижим бүтсө, сотник меник эки карманымга экилезине толтыра акча тыгып берер»

Ол, өлгөн кижининг жанына базып келеле, база бир катап жөдүлдөп ийеле, ары-бери көрөринең, өлгөн кижининг жүзи де жаар көрөринең коркып, эки кулагын кычынып, кычыра берди. Сотник чыкты. Шык ла болуп калды. Өлгөн кижининг жүзин көрөргө, ол бажын араай көдүрди...

Онын эди каны жимирей берди. Өлгөн кыс сүрекей жараш кыс эмтир. Андый жараш кыс ак-жарыкта, байла, качан да болбогон болор. Кижининг чырайы бастыра бойы мындый жараш ла эрке болотон туру. Ол тиру кижидий жатты. Жүзи кардый ак, жымжак, монундий жалтыркай, кабактары — тун ошкош караңуй, чичкечек онын учтары бүктөлип калган, олор жумулып калган көстөрдиг устүлө, бийик, омок чийе тартылып калган; узун кирбиктери жүзине түжүп калган, жаактары канду, изу немедий, эриндери кызыл — олор эмди ле күлүмзиренип, ачыла бергендий. — же андый да болзо, онын чырайында кандый да кижин коркыыр сан башка неме бар болды. Философтың жүреги жайнулу сыстап, ойын-жыргал ортозында кем де албатынын шыралу жүрүмү керегинде кожон кожондоп ийгендий оорып, мылырап турды. Кызыл эриндердинг каны кайнап, онын жүрегин изидип, жайнадып тургандый билдирди. Кенетийин өлгөн кижининг чырайы сүрекей таныш боло берди.

— Шайтан кадыт! — деп, ол тунгак униле кыйгырып ийеле, туура көрди, бойы тостый кугара берди. Анаң-кудайдын мургуулду сөстөрүн турген-турген кычыра берди.

Бу тармачы кадытты философ бойы өлтүргөн, онын учун ол мыны жакшы билер. Эмди ол сотниктинг кызы болуп калган жатты.

Күн ажып браадарда, өлгөн кижининг церкве жаар апардылар. Философ бир ийиниле кара межиктинг учунаң жөмөжип браатты. Онын ийинине соок өдүп, межик

* Аналой — церкведе кудайдын сүрлерин эмезе кингалар саалаган усти келген стол.

ого соок тоштыи билдирип турды. Сотник кызынын тапчы туразын оң жагынаг жөмөжип тудуп браатты. Агаш церкве, карара ышталып, жажыл жегестерле өзүп, үч куполы содойыжып, журттын сырагай ла жаказында кунукчылду турды. Мында мүргуул болбогону удай берген ошкош. Кудайдын сурлеринин кажызыныг ла алдында үспекчиндер куйдүрип салган эмтир. Межикти церквениг сырагай ла тал ортозына, алтарьдын одо-жына тургузып койдылар. Карган сотник, өлүп калган кызын база катап окшойло, жерге көнкөрө жыгылып бажырала, философты жазап туруп азырайла, энирде ойтө церквеге жетирип салыгар деп жакыйла, өлгөн кижилу межикти экелген арткан улустарла кожо чыга берди. Межик апарышкан улус ончолору кухняга жуулыжып, колдорын печкеге жылыдып турдылар. Малороссиянын албатызы өлгөн кижичи көргөндө эмезе оны тутканда, жандаган жагы айыныча колын печкеге жылыдып ийетен.

Аштап-торолоп калган философ кухняга кирип келеле, бир каянча өйгө өлгөн кысты ундып салды. Удабай ончо жалчылар кухняга жуулыжып келдилер. Сотниктин туразынын кухнязы клуб ошкош болгон. Онын усады-базында жаткан ончо ишчилер, керек дезе ийттер де берил келгилейтен. Ийттер куйруктарын жайкагылап, кухнянын эжигинде сөөк блаажып согушкылап, кол-буттын ортозына оролышкылап туратан. Кайдаар да ишке бараткан кижичи болзо, ол озо ло баштап бир эмеш танкылап ла кемле-кемле калыражып аларга, кыйалтазы жогынаг кухняга киретен. Сотниктин айылында жүрген ксеркеп, кедендеп ийетен бойдон козактар, сүре ле мында, тактада, печкениг устунде ле өскө до кижичи ле жаткадый этпү жерде жалбакталып калган жаткылайтан. Ого үзеери кажы ла кижичи мында эмезе бөрүгин, эмезе курын, эмезе камчызын ундып койгон турар. Же улус кухняга энг ле көп энирде, ажанар өйдө, качан малчы малын айдап келген, уй кабыраачы уйларын чеденге сугуп салган тушта жуулыжатан. Кухняда отурган улуска тужуне жалагда жүрген, кандый бир керекке барып келген улус кожулатан. Ажанып отурган өйдө сырагай ла көп эрмек айтпас та кижичи энчигип болбой, куучындап ийетен. Мында жузун-базын куучындар болотон. Темдектезе, кем жагы шалмар көктөп алганы керегинде, кем бөрү көргөн керегинде, жердин алдында не бары кере

гинде ле оноң до башка эш кереги јок немелер керегинде болотон. Олордын ортозында бонмотисттер* де көп болгон.

Философ тышкары, кухнянын эжигинде, тегерийте отурып ийген улустын ортозына отурып алды. Удабай кухнядаң изу галушкаларлу көөш тудунган, кызыл жикпелу эмеген чыгып келеле, көөшти ажанарга јуулган улустын ортозына тургузып ийди. Кажызы ла койынынан, эмезе карманынан, эмезе кончынан агаш калбагын чыгарып келди, калбагы јоктор агаштаң калбак эдип алдылар. Көөш јаар калбактар ээчий-деечий сузуп турдылар. Өзөк чыкталып, ашташ эмеш јоголо берерде, улустын чайнаныштары араайлап, эрмек айдары көптөп, табынча куучын көйлөй берди. Куучын өлгөн кижиге керегинде башталды.

Канзазынын кайыш буузына тоозы јок тарылгалар, јес топчылар тагып алган кой кабыраачы јинт уул, калбагын јалап, сурады.

— Паннын кызы эзен јүрерде, көрмөстөрлө билилип туратан деген, бу чын неме бе айса төгүн бе?

— Кем? Панночка ба? — деп, бистин философо таныш Дорош айтты. — Ол шайтанның бойы болгон! Чертенип турум, шайтанның шак ла бойы болгон!

— Болор, болор, Дорош! — деп, кече јолдо келип јадала, ончо улусты токунадып тураачы козак айтты. — Анда бистин керегис јок. Кудай ла көргөй олорды. Ол керегинде незин куучындаар.

Је Дороштын унчукпай отурар кууни јок болгон. Нениң учун дезе, јуукта ла јангы түлкуурлер тудачы кижиле кожо та нени де эдерге ол погребке барып јүрген. Анда ол, бочколорго энчейип, бажырып ийеле, оноң суунчилу чыгып келип, эмди куучыны тыңый берди.

— Сен мени унчукпай отурэян деп туруң ба? Сен андый куунду кижиге бе? — деп, Дорош айтты, — угарга гурган болзон, јартын айдайын, бир катап ол мени минеле, сабап туруп мантаткан, кудай көрүп туру, чын айдадым!

— Таай — деп, кой кабыраачы јинт уул айтты, — шайтан эмегенди кижиге кандый бир темдегинен танып болор бо?

* Бонмотист — курч тилдү, чечеркек кижиге.

— Болбос — деп, Дорош каруузын берди, — канайып та танып болбозың. Кудайдын бастыра да бичикте рин кычырзан, туней ле танып болбозың.

— Сен жастыра неме айтпа, Дорош — деп, токунадаачы козак унчукты. — Танылбай кайда барар ол. Кудай кажы ла немени жайаарда, аңылу танылу эдип тегиндү жайаган эмес! Науканы билетен улус, шайтан эмеендер кичинек кыскачак куйрукту болотон дежет.

— Уй кижн карый ла берзе, шайтан боло беретен — деп, буурыл сагалду козак соок айтты.

— О, бойлороор до жараш ла боло беретен эдигер! — деп, жаңы кайнаган галушкалар экелген эмеен эрмекти бажынан ала койды, — карындары тестейе семиргилеп брааткан айгыр чочколор ошкошторын бодонгылабас.

Явтух деп атту, Ковтун деп чололу, карган козак, эмееннин сөстөрине күлүмзиренген айылу, эриндерин калпыйтып ийди. Байла, эмеенди эмеш каарып ийгенине сүүнип отурган ошкош. Уй кабыраачы дезе, торт ло эки бука мандайларыла сүзүжеле, бир уула огургылап ийген чилсп, күнгүреде каткыра берди.

Сотниктин жада калган кызынын жүрүми керегинде билип аларга философ ичи энчикпей, улустың куучынын жылбиркеп тыгдап отурды. Мындай сүрекей жылбиркегенинең улам, ол куучынды анан ары көндүктирерге амадап, жанында отурган козактаң мынайда сурады:

— Бу ажаның отурган ончо улус нениң учун панючканы тармачы бала деп айдыжып турган, мен мыны сурап угар кууним бар. Ол кемге-кемге жаманын жетирген бе, айса кемди-кемди кинчектеп салган ба?

— Не ле болгон — деп, улустың ортозынан курек ошкош жалбак, килең жүстү кижн каруу берди.

— А ийт азыраачы Микитаны кем билбейтен эди. база..

— А ийт азыраачы Микитала не болгон? — деп, философ сурады.

— Акыр! Микита керегинде мен куучындап берейин — деп, Дорош айтты.

— Жок, мен куучындайын — деп, малчы айтты, — нениң учун дезе, ол мениң төрөөним болгон.

— Микита керегинде мен куучындайын — деп, Спирид айтты.

— Спирид, Спирид куучындазын! — дежиң, улус кыйгырышты.

Спирид мынайда баштады:

— Сен, пан философ Хома, Микитаны качан да корбогөн. Эх, кандый кижн болгон эди! Ол азырап турган ийттериниң жаң-кылыгын ада-эвезиниң жаң-кылыгынаг артык билетен. Эмдиги ийт азыраачы уул мениң кийинимде отурган учинчи кижн болор. Микола оның одуниниң ылтармыжына да турбас. Ол бойының ижин јакшы билер ле, је туней ле, Микитага көрө, ол өөн, јайынты!

— Сен јакшы куучындап јадың, јакшы! — деп, оның куучынын јаадып, Дорош бажыла кекиди.

Спирид оноң ары куучындады:

— Тумчыгындагы тагкының оодыгын арчыгала ында койонды көрүп ийер. «Эй, Разбой, эй, Быстрая!» деп кыйгырала, адына мине согуп, ачу-корон сыгырып, сурт ла эдил калар. Оның жагыс ла элес эткен сыртыя көрүп каларың. Анга ол озо једер бе, айса ийттер озо једер бе — озолодо айдып та болбозың. Бир чара аяк кабакты јык ла берип алала, иени де ичпеген кижн чилеп отурар. Сүрекеј јакшы уул болгон! Жагыс ла бир кезек өйдөг бери паншың кызынаг көзин албас боло берген. Та чындап ла санаа-кууни јеткен, та кыс оны бойына аптап алган, је жагыс ла козак божогон, торт ло каат кижн ошкош боло берген; пфу! айларга да уйатту.

— Јакшы — деп, Дорош айтты.

— Панночка оноор јук ле көзиниң кырыла көрүп ийзе, ол адының тискиниң де ычкынып ийер, ийттерин де јастыра-мыстыра адај берер, бойы да бош јууле берер. Бир катап ол конюшняда ат тарап, арчып турарда, ого панночка келген. Микитка, дийт, сениң үстүге будымды салып көрөйин бе, дийт. А Микиткада не болзын, тенек таңма сууне ле бербей база. Будунды салардаг болгой, бойың да минип алзаң, кем јок дийт. Панночка будын көдүрүп ийерде, Микитка оның жылаңаш, ак, бошпок будын көрүп ийеле, торт ло санаам ычкынып ийгем деп, кийининде куучындаган дежет. Сагыжы јетпес таңма бөкөйип берерде, панночка оның јардына мине согуп албай база, ол дезе оның жылаңаш буттарынаг кабыра тудуп алала, кере ле

түжине ак жалаңла казалап жүрген, кайдаар барып жүргенин бойы да билбес, жаңыс ла энгирде жүк ле тынду жанып келген. Онын ла кийининде ол, эди-каны агып, саргара када берген; бир катап кем де конюшняга келерде, онын турган жеринде жаңыс ла кул жаткан, жанында куру конюк турган; кок болуп куйуп калган. бойы ла куйуп калган. А кандый жакшы ийт азыраачы болгон эди! Андый кижини эмди ак жарыктын үстүнөн бедреп те таппазын!

Спирид бойыннын куучынын божодып ийерде, жада калган ийт азыраачынын жакшы кылык-жаңгы керегинде эрмек-куучын бастыра жанынан төгүлө берди.

— А Шепчиха керегинде сен уккан ба? — деп Дорош Хомадан сурады.

Жок.

Эге-ге-ге! Айдарда, слерди бурсада көп лө немеге уретпей турган турбай. Же, тындап ук! Бистин журтта Шептун деп козак бар. Жакшы козак! Ол кезикте уурданып та ийерин эмезе тогун неме де айдып ийерин сууп жат, же... бойы жакшы козак. Онын айылы мынан ыраак жок. Шак ла бу бистин ажанып отурган ой киреде, Шептун уйиле кожо ажангылап алала, уйуктаарга жаткандар, жылу жакшы күн болордо, Шепчиха тышкары барып жаткан, Шептун уйде тактанын үстүнде жаткан, жок, акыр, Шептун тышкары барып уйуктаган, Шепчиха дезе уйде тактада жаткан...

— Шепчиха тактада эмес, полдо жаткан — деп, эжиктин жанында жаагын тайанып алала, турган казан лааачы эмеген айда салды.

Дорош озо баштап ол жаар көрөлө, оноң жер жаар көрөлө, оноң ойто ол жаар көрөлө, бир эмеш унчукпай отурала, айтты:

— Ончо улустын көзинче тогкойто тартала, тажын ийзем, коомой болор.

Бу кезедүни эмеен огдоп ийди, ошкоч. Ол база бир де катап куучынга киришпеди.

Дорош оноң ары куучындады:

— Хатаның тал ортозында кабайда бир жашту бала жаткан, уул бала болгон бо, айса кыс бала болгон бо, билбезим. Шепчиха тындап жатса, эжиктин ары жанына ийт мантап келеле, эжикти тырмап, кыңзып турала, ачу-ачу улый берген. Эмеен аайы-бажы жок кор

кыган. Уй улус тегин де коркынчак албаты ине, эгирде ологго эжиктин јуртыгынаг тилинди де көргүзип ийзен, јуректери јарыла берер. Је андый да болзо, ийттин тумчугына какпышла туда берип ийзе, ого јук улужы, кыгзыжы токтой берер болор бо деп, эмеен сананала, какпышты ала койып, эжик јаар баскан. Эжикти ол ачарга јеткелекте, ийт онын эки будынын ортозынаг одо коноло, көндүре ле кабай јаар мантаган. Шепчиха ары көрөлө, бери көрөргө јеткелекте, ийт паннын кызы болуп кубула берген. Панночканын кебери ол ло бойы болгон болзо кайдар, база да кем јок болор эди, ненин учун дезе, Шепчиха оны јакшы билетен, је кайкамчылу неме: панночка бастыра бойы көк болгон, көстори, кызыл чоктый, күйүп турган. Ол кабайда јаткан баланы ала койоло, онын сагыдын ойо тиштейле, канын соорып иче берген. Шепчиха јангыс ла «Ох, көрмөс!» деп, чыгырып ийеле, хатадан чыга конгон. Је сенектин эжиги тыш јанынаг бөктү болгонын көрүп ийеле, туранын үстүне чыгып, тенек эмеен, буркунин алдына јажынып алала, бастыра бойы тыркырап отурган. Онон көрүп ле турза, панночка туранын үстүне оны истегенче чыгып келген; ол эмееннин үстүне чуррап барала, оны јыга базаып, учураган ла јеринег тиштей берген. Бастыра бойын көгөртө тиштедип койгон үйин Шептун јук ле эртен тура туранын буркузинин алдынаг чыгарып алган. Бир коноло, тенек эмеен јада калган. Ак-јарыктын үстүнде база не ле болуп јат! Ол пан да кижинин балазы болзо, шайтан бала туру, ол шайтан ла бойы артып калды.

Куучынын божодоло, Дорош панында отурган улусгы чынааркап ајыктады, онон кангазынын удине сабарын суга салала, кангазына тагкызын тыга берди. Шайтан, көрмөс керегинде куучын түгенбес, туузыл-бас боло берди. Отурган улустын кажызы ла ненинени куучынга кожуп ийерге мендейт. Кандый да көрмөс өлөгнин обоозы болуп кубулала, эжиктин сырагай ла јанына једип келгенин көргөн кизи бар, ого кангазын эмезе бөрүгин уурдаткан кизи бар; көрмөстөр көп кыстардын кејегелерин де кезип барган учуралдар бар; бир кезек улустын канын көнөк көнөгиле соорып ичкен де учуралдар бар.

Кейтижип, калыражып отурганча, ой өдүп, ай-кара-

иуи тун кирип калганын жагы ла ондогылап, ончолоры тура жүгүрдилер. Ончолоры конотон жерлери сайын тарап-таркап бардылар.

— Же, пан Хома! Олгөн кижиге баратан бистинг де иибисе једип келди — деп, буурыл сагалду козак, философ јаар бурылып, айтты. Карган козак ла Хомага Спирид ле Дорош бириктилер. Олор, журттын тоозы јок чуркурашкан ийттерине торсыктадып, ийттерди камчыларыла, тайактарыла сүргүлөп, төртү церкве јаар ууландылар. Тудаан ийттер тайактын учынаг арт эдип, ала койып турдылар.

Философ толо кружка кабак та ичип алган болзо, церквеге јууктаган сайын, там ла тыг јалтанып, јуреги тыг согулып, эди-каны сооп турды. Көрмөстөр лө шай тандар керегинде коркушту куучындар онын санаазын там күйбүредип ийди. Агаштар, эмештег астап, карагуй суйуу, ачык жер көрүнип келди. Олор ончозы кичинек, агаш церквенннг чедениннг ичине кирип бардылар. Мында бир де төс жыраа эмезе агаш јок. Ээн. Јагыс ла церквенннг јанынаг ары чөйүнлөп барган јалаңдар карарып јадат. Уч козак Хомала кожо кадалгак кирнестениннг үстүне чыккылап барала, церквенннг эжигин ачып, оны церквеге кийдирип ийдилер. Керектеринг јакшы болгой дејселе, оны церкведе јангыскандыра артыргылап, паннынг јакарузы аайынча, тыштынаг сомоктоп салдылар.

Философ олгөн кижиле кожо церкведе сок јангыскан артып калды. Ол озо баштап эстеп, онон керилип, оног быркырып ийеле, арт учында айландыра ајыктанып көрди. Церквенннг чике ортозында кара межик турды. Кудайдын карара ышталып калган сүрлеринн алдында үспекчиндер өчөмик элбендежип турдылар. Олордын кичинек јалбыштары јук ле сүрлердинг тал ортозын ла рэмдарынынг кырларын јарыдат. Церквенннг араак толуктары шык ла карагуй болды. Элентизи једип калган бийик иконостастынг* кезик жерлеринннг алтынлары түжүп, сыйрылып калган эмтир. Бу туку ла тоогы неме болбой кайтсын. Агару улустардынг чек ле карарып калган сүрлери Хома јаар соок көрүп турды.

* Иконостас - церкведе кудайдын сүрлерин илген стене

райында өлгөнүн бир де темдеги жок. Онын эди-каны кичинек те соорныкпаган, саргарбаган, өчөмиктелбеген. Ол межигинде тирү ле кижидий жатты. Философко онын көстөри де тирүдий билдирди. Онын көстөри жумулып та калган болзо, ол кирбикиери өткүрө көрүп жаткандый болды. Керек десе онын көзининг кирбигининг алдынаг бир болчок жаш агып келеле, жаагына токтой бергенин философ көрүп ийди. Лаптап аяктап турза, бу көстинг жажы эмес, бир тамчы кан эмтир.

Хома Брут, крылостын жанына турген базып барала, киниганы ача тартып, жүрегин ууштай тудуп келген коркымжыдан айрыларга, тыг үнденип кычыра берди. Церквенин узакка ыг-шыг туруп, түлейзиреп калган стенелерин онын коо, өткүн үни ойгозып ийди. Же онын уни кичинек те жагыланбай артып калды. Шык ла эдип калган кыймыгы жок тымыкта жоон уни күйүрөй бергенинен кычыраачы бойы да коркый берди.

«Недег коркор? — деп, философ, кычырыжын токтотпой, бойында сананды. — Ол кудайдыг сөстөринег коркып, межигинег өрө турбас ине. Жаткай ла! Оног коркыйтан мен кандый андый жалтанчазак козак болгом? Байа эмеш көп ууртанып ийген болорым. Калагы кижиге не ле көрүнөр ине. Акыр, тагкы жытап алайын. Эх, кандый жакшы тагкы! Сүрекей жакшы тагкы! Табылбас тагкы!»

Андый да болзо, ол кажы ла страницаны ачкан сайын көстинг кырыла кара межик жаар көрүп салат. «Эмди ле туруп келер! Туруп клеедири! Эмди ле межиктег бажын көдүрүп ийер!» — деп, ары жанынаг кандый да жажытту үн онын кулагына шымыранып тургандый болды.

Же шык ла эдип калган тымык турды. Межик кыймык жок туруп жат. Успекчиндер де сүрекей жарык күйүп турдылар. Тышкары ай-карануй тун, церквенин ичи гүштий жарык, межикте өлгөн кижининг жанында мургүүл кычырып турган сок жагыс кижил!

Ойто ло жүрегин ууштай тудуп келген коркымжыдаг айрыларга, философ жүс айры үнденип кожоңдой берди. Же кажы ла минуттынг бажында ол межик жаар көрүп салат. «Көдүрилип келзе, өрө туруп келзе, не болор?» — деген сурактар санаазынаг чыкпай турат.

Же межик кыймык та этпей туруп жат. Церквенин

ичинде ого јук кандый бир тынду неме бар болзо кайдар. Керек дезе чычкан эмезе сверчок то толуктан ба айса кайдан-кайдаг табыш этсе кайдар! Ыраакта турган кандый бир успекчининг тырс эткени, узи кайылып, каа-жаада полго тыч эдип тушкени араай угулат.

«Је өрө туруп келсе...»

Өлгөн кижн бажын көдүрнп ийдн...

Философтыг көстөри маңдайына чыга бердн. Ол көзнн јыжала, база катап көрдн. Је өлгөн кижн межнгнде отурды. Ол туура көрөлө, чыдажып болбой, ојто ло куйка-бажы јмнреп, межнк јаар көрдн. Олгөн кижн өрө туруп келдн. Көзнн јумуп алала, кемдн де тударга турган чылап, колын талбайтып, алдын јоктоп, көндүре ле философ јаар келнп јатты. Коркыганына арай ла болзо аймый берерге јастаган философ, бойын эбнре тегернк чнйу тартып ийеле, агару кудайдын алкышту сөстөрнн кычыра бердн. Бу сөстөргө оны бойыннг јүрүмннде тоозы јок шайтандар ла көрмөстөр көргөн монах уреткен.

Өлгөн кижн чнйүннг сырангај ла јанына тура гушти. Байла, оны ажыра алтап болбой турган ошкош. Ол өлгөннннг берн удај берген кижн чнлеп, бастыра бойы көгөрө бердн. Хома ол јаар көрүп болбой барды. Онын бүдүмн коркушту эмтнр. Ол, тнштернн тарсылдадып, тын јок көстөрнн ачып ийдн. Је нннн де көрүп болбой салала, казырланганына чырайы там ла көгөрнп, бастыра бойы тыркырап турды. Онон эбнре согуп, экн колын талбайтып, кажы ла толукты сыймап, кажы ла төнөшти кучактай алып, Хоманы бедрей бердн. Арт учында тура түжеле, сабарыла Хоманы кезеделе, межнгнне јада бердн.

Философ бнр кезек өйгө сагыш алынып болбой, бу шайтан баланын тапчы туразын, көстөрнн алырандап, ајыктап отурды. Кенете межнк турган јернннг кодорылып, церквенннг ичнле ары-берн, өрө-төмөн андана согуп, сыгырып, онтоп, кулуреп учуп тура бердн. Је философ межнк тегернк чнйүннг устуле учуп болбой турганын көрүп ийеле, алкыжын, мүргүжнн тыгыдын ийдн. Межнк церквенннг тал ортозына күрс келнп түжеле, кыймык јок јада бердн. Байагызынан артык көгөрнп, куулып калган соок межнгнннг ојто ло туруп

келди. Же бу ла өйдө ыраакта пөтүк эткени угулды. Олгөн кижн куун-куч жогынаң межигине јада берди.

Философтыг жүреги, көксинде октолып, тери жаңмыр-дый төгулип турды. Же андый да болзо, ол таң жарып клееткенине суунип, мүргуулдинг кычырылбаган јерлерин түрген кычыра берди. Таң ыраактан бозорып жарып клеедерде, оны селирге дьячок ло церквенинг старостазы болуп турган буурыл козак Явтух келдилер.

Философ, амырап уйуктайтан јерине једип барала, уйуктап болбой узак јатты, је арыган чылаган боны арт учында бек уйуктап калды. Ойгонып келзе, талтуш болуп калган эмтир. Тундеги болгон ончо коркушту немелер туш јеринде болгондый билдирди. Ого чара аяк кабак аракы уруп бердилер. Ажанып отурала, ол эмеш көкүп чыкты, каткымчылу эрмек те айдып ийди, каарып салган табылу јаан чочконың балазын жаңыскан јил салды, је тунде церкведе болгон немелер керегинде куучындаарга ненинг де учун тидинип болбой отурды. Ол керегинде куучындаба деп кандый да ун оны кезедип тургандый болды. Онын учун сонуркак улустың сурактарына ол «не ле болгон» деп каруу берип салат. Ого үзеери философ тойо курсак јигенде, эрмек айтпай куууга беретен филантроп улустың бирузи болгон. Ол кангазын темиккен аайынча туура тиштешип ийеле, сүрекеј тату көстөриле улустарды ајыктап, узуги јок туура чыкырып јатты.

Обедтиг кийининде философ чек көкүп чыкты. Ол, бастыра јуртты эбирип, анда јаткан ончо улусла таныжып алды. Керек дезе келиндер оны тураларынаң да чыгара сүргендер. Бир кеберкек келинниң чамчазы ла јикпези кандый бостон көктөлгөн деп тудуп көрөргө јүреле, јардына күрекле де соктырган. Же энир јууктаган ла сайын философтың суумјизи јылыыйп, санаазы карангуйлап, жүреги каранга шимиреп турды. Ажандан бир час озо сотниктин айылында жүрген ончо ишчилер, јалчылар јуулыжып, крагли деп ойын ойноп баштадылар. Бу ойын кегли деп ойынга түней болгон, жаңыс ла тегеликтерле ойнобой, узун тайак эмезе казык ошкош агаштарла ойнойтон. Ойноп алган кижн, ойлоттырып ийген кижини минип алала, ары-берн мангада-тан учурлу болгон. Тууразынаң көрүп отуураарга бу сүрекеј јилбүлү ойын болгон. Чек ле чорчыйып калган.

жабыс, арык, чочко кабыраачыны тешпек, семис, торт ло кулурлу таар ошкош уй кабыраачы суре ле минни турды. Каа-жаада уй кабыраачыны Дорош мине согуп. «Joоны тагманын торт ло бука ошкош!» деп кыйгырыш, онын жалмажына жарсылдада тажып турат. Жажы жаанай бергендер кухнянын бозогозында отуратандар. Олор, кайгаларынын ыжын буркураткылап, ойноп тургандарды соок косториле коргулеп, Спиридин чечен собзине жинттер буурлары кожигенче каткыргылап тургандарын тындагылап, кулумзиренбей де отурадылар. Хома ойынга кирижерге темей ле чырмайды. Кандый да карагуй, уур санаалар онын меззине, кадулар чылап, кадалгылап калгандый билдирип турды. Энгирде ажанып отурала, бойын кокудерге канча да кирези албаданза, онон эш ле неме болбой турды. Жердин устуле карануй койылган ла сайын онын журегине коркымжы толуп турды.

— Ле барар ой жетти, пан бурсак! — деп, философко таныш буурыл сагалду козак, Дорошло кожо столдон брө туруп, айтты, — ижибиске баралы.

Хоманы, база ла кечегизн чилеп, церквеге апарып салдылар: база ла жагыскандыра артырып, тыштынан сомоктоп койдылар. Жагыскан артып калала, коркымчаны там ла там тынып турды. Ол ойто ло жалтырап турар рамаларда кудайдын кара сурлерини, церквенин тал ортозында турган кара межикти, кыймык жок, ыг-шын болуп калган церквенин ичин ажыктап турды.

— Канайдар база — деп, ол унчукты, — эмди мени олор кайкадып, чочыдып болбос эмей. Ол баштап ла тарый корордо, коркымчылу цеме ине! Ээ, баштап ла тарый корордо, эмеш коркымчылу, темиге берзег, ол коркымчылу эмес боло берер, бир де коркымчылу эмес боло берер.

Ол, крылоско мендеп чыгала, бойын эбире тегерик ийидеги тартып ийеле, бир канча алкыштарды шыпшанып ийеле, бичигин ача тартып, бичиктен кости кодурбес ле ары-бери корбос деп шуунип алала, тын унденип кычыра берди. Бир частын туркунына кычырала, арт учында арып-чылап, араайынаг жодулдеп турды. Ол, карманынаг калтазын чыгарып келеле, тагкыны тумчугына экелип жытаардаг озо, жалтана-жалтана межик жар корди. Онын журеги оозына чыга берди.

Олгон кижини онын жанында, чийунин сырангай ла

бойында, көгөрө жыдып брааткан кестөриле тазырайта көрүп алган турды. Бурсактын эди-каны соой тушти. куйка-бажы жимрей берди. Ол, бичиги жаар көрүп, кудайдын сөстөрүн, мургуулдерин турген тыг кычырып, бу ок ойдо өлгөн кижинин тиштери тырсылдап турганын, ол оны тударга колын талбагандадып турганын угуп турды. Же ол, көзинин кырыла кылчайып, өлгөн кижини оны өскө жерден бедреп турганын көрүп ийди. Ол, байла, онын кайда турганын көрбөй турган ошкош. Өлгөн кижини, тунгак унине кимиректенип арбанала, тыны жок эриндериле кандый да коркушту сөстөр айдып, нени де шыпшап, илбилеп-тармадап тура берди. Онын кежиринде не де кыркырап, койтылдап, мыжылдайт. Та кандый сөстөр айдып турган, аайлаарга да болбос, же ол сөстөрдүн учуры коркушту болгонында алаңсуу да жок болды. Арт учында философ өлгөн кижин көрмөстөрүн, эдүлерин кычырып, алдырып турганын билеп ийди.

Ол сөстөрдүн церквеннн ичинде салкын салкындады, тоозы жок канаттардын тилирешкени, шуулашканы угулды. Көзнөктөрдүн шилилерине ле темир рамдарына канаттар жүтүрежип согулат, не де ачу чыгырып, курч тырмактарыла көзнөктин ле онын темирин тырмайт, кандый да кара күчтер эжиктин күрк темирин кодоро гартып, церквеге кирерге албадангылайт. Философтын жүреги типилдеп, үзүлө, уча берерге тургандый, октолып турды. Ол көзин жумуп ийеле, мургуулдин ле алкыштын сөстөрүн үзүгү жок кычырып турды. Арт учында ыраакта пөтүктүн эткени угулды. Ал-чагы чыгып калган философ кычырыжын токтодып, тыныш алынарга, бир кезек ойго кыймык жок турды.

Селичи улус церквеге киргилеп келерде, философ жүк ле тынду болды. Ол, сыртыла стенеге жапшынып, көзин тазырайта көрүп алган, козактарды таныбай, кыймык жок турды. Оны козактар церкведен жединип чыгарала, эки жанына колтыктап экелдилер. Философ, билинип келеле, кабак аракы сурады. Ого чара аякка толтыра кабак экелип бердилер. Кабакты ичип алала, ол бажынын чачын сыймап, айтты:

— Жер үстүндө жескимчилү немелер көп лө база! Коркушту немелер болуп жат... — Ол, бу сөстөрдү айдала, колын жаңыды.

Мындай сөстөрдү угуп, оны эбине отурган улус

ончозы төмөн көрдилер. Кажы ла кижинин жүзүн-базын айбызына жүретен, кайдаар ла нйзе, барып жадаган, кажгаан арчыйган, суу тажыйган, омок-жимек, тил-герек уулчак та, оозын арбайта ачып алган, кайкап турды.

Жүзүн ле базын немени кийимине тагынып ийер, лента, чечек, керек десе чаазын да тагынып ийген жүрер-кесеркек, седеккек, орто јаштан ажа да берген болзо коо сынду, жараш, эди-канынын эптузин көргүзип турган тар кийимдү, казан азаачы карган эмегенниг болушчызы келин бу ок өйдө жуула чук отурган улустын јаныла өдүп брааткан болгон.

— Јакшы ба, Хома! — деп, ол, философты көрүп ийеле, айтты: — Ай-ай-ай! Бу сен канайып калган! — деп онон ары кыйгырып ийди.

— Не болды, тенек эмеен?

— Ай, кудай-май! Бу сениг чачын бастыразы буу райып калган туру ине!

— Эге-ге! Эмеен чын айдып турган турбай! — деп. Спирид, философтын чачын лаптап, ајыктап турала, унчукты. — Сен чындап та, бистинг карган Јавтух чылап буурайып калган эмтиринг.

Философ, бу сөстөрдү угала, кухня јаар жүгүрди. Анда, стенесе, чымалдар былжап салган күскүниг үч толукту сыныгы турган. Оны эбире жүзүн-жуур чечектерле кеелеп салган. Бу, байла, седеккек келинин јазанатан, јаранатан күскузи болбой кайтсын. Хома Брут күскүниг јанына жууктап келеле, чачын ајыктап көрди: чындап та, чачынын талортозы кажайып калган эмтир.

Философ, бажын салактадып, санааркай берди.

— Панга барала, ончозын јартап айдып бередим. мургууринен ле кудайдын сөстөрин кычыларынан мойноп ийедим — деп, ол бойында шуунди. — Мени тургуза ла Киев јаар аткарзын.

Мындый санаазын сананганча, ол сотниктингу туразынын кирнестезине чыгып барды.

Сотник бойынын кыбында кыймык јок отурды. Ол азийгы ла ал санаага тужул калган, ачу-хоронго бастырып койгон бойы эмтир. Јаактары десе алдындагызынан терөң калшыйып калган эмтир. Ол курсакты сүрекей ас јип турган эмес, оозыла чыкту неме салбай турган ошкош. Онын череттий ак-куу чырайы таштан кезип эткендий кыймык јок, соок болды.

— Јакшы ба, пан' философ — деп, боругин тудунып алала, эжиктин жаагында турган Хоманы көрүп ийеле сотник унчукты. — Керектерин кандый? Ончозы јакшы барып јады ба?

— Барарын јакшы ла барып јат. Јангыс ла көрмөстөрдүн, шайтандардын көби коркуш, торт ло качып жүгүрөргө буттарын энчикпей суранып турар.

— Неме дейдин?

— Пан, слердин кызыгар... јазап шууп көрөр болзо, ол пан кижинин балазы, андый эмес деп кем де блаашпай јат, јангыс ла слер ачинбагар, кызаардын сүнезин кудай корыгай...

— Кызым канайтты?

— Көрмөстөрлө, жүзун-базын шайтандарла биригин алган. Кижинин куйка-бажы јимиреер, коркушту немелер эдип јат, кудайдын агару сөстөрүн де кычырзам неме болбойт.

— Кычыр, кычыр! Ол сени тегиндү эмес алдырган. Көөркий балам, бойынын сүнези керегинде санаган. Сенин бажырганыңды кудай тындап угала, баламнын сүнезин кирден-тордон, килинчектен айрыр болор бо деп бодогон. Мүргү, карындаш, мүргү.

— Јаң слердин колоордо, пан! Је өрөги кудай көрүп туру, чыдалым јок!

— Кычыр, кычыр! — деп, ол ло үреткен аайлу униле, сотник онон ары айтты. — Эмди бир ле тун арткан. Сен кудайга јарамыкту керек бүдүрүп саларын, меп дезе сеге јаан кайрал берерим.

— Кандый да јаан кайрал болотон болзо... Пан, канайдатан эдигер, онызы бойыгарда туру, је мен кычыр-базым — деп, Хома јана болбой айтты.

— Философ, берн ук! — деп, сотник казыр ла кезем униле айтты, — төгүн неме айдатан улусты мен суубейтем. Сен бу немени бурсада куучында. Мен сеге бурса эмезим! Мен сени, ректор чылап, корбо талла чыбыктабас турум. Јакшы кату кайыш камчы деп неме не ол андый, билетен бедин?

— Канайып билбейт! — деп, философ унин јабыздадып, унчукты. — Кайыш камчыны кажы ла кижн билер тоозы көптөй бергежин, кижн чыдажып болбос неме эмей.

— Ээ. Менин кулуктеримнин сойыжын сен эм тура

билбезин, экем! — деп, сотник өрө туруп, бийиркек ле казыр кеберин тартынып, кату униле айтты. Бир кезек өйгө ал-санаага тужуп, јобожой берген калју кылык-јангы ойто ло ойгонып келди. — Мениң кулуктерим озо баштап теренди сыйра сојор, оноң кызыл эдинге кабак аракыдаң букуруп ийер, оның кийининде база катап сојор. Бар, бар! Бойынның көрегинди будур! Будурбе-лең — өрө турбазын, будурзең — бир муң он салковой сенде болор!

«Ого-го! Кулук ле эмтир! — деп, философ, комната-дан чыгып браадала, сананды — Оныла кокурлаш јок! Акыр, акыр, најы, ары ла болуш качсам, југурук ийтте-рингле де једишпес болбойың».

Хома кыйалта јогынаң качар деп бек шуунип алды. Ол обед өдөрин энчикпей сакып турды, нениң учун де-зе, обедтиң кийининде сотниктин айылында јурген ончо улус абра-чанақтың, сарайдың алдына кирип алала, аайы-бажы јок козырыктагылап, уйуктагылап јадатан. Олордың тумчугы-оозынан чыгып турган табышты уккан кижи, мында кандый бир фабрика иштеп турган болор деп бодойтон. Сакыган өй једип келди. Ончо улус уйук-тап јатты. Керек дезе Јвтух та, кунге изидинип, көзин јумуп ийди. Философ коркып турганына бастыра бойы калтыражып, панның сады јаар басты. Сад ажыра ээн јаланга качып чыгарга сүрекей эпту болгон. Садты кем де кичебей турган, оның учун ол өлөң-баргаала туй өзүп калган, садта айыл ижи керегине јуруп турган сок јанш такталып калган јол бар болгон. Садтын агашта-ры бой-бойыла тудужып, јажыл куманакка ороткылап койгон. Садтын чедениниң ары јанында койу ла бийик баргаа өзүп турган. Ол баргааны кем де чабар деп са-нанбаган. Чалгынын мизи ого тийзе ле, оодыла, сайала берер эди. Олор канча јылга туруп, агаш чылап, кадып калган.

Качан философ чеденди ажыра алтаарга турарди, оның тиштери калтыраганынан улам тарсылдажып, ју-реги октолып согулып турды. Ол јурегиниң мындый со-гужынан бойы да коркый берди. Узун чекпениниң эдек-тери јерге јапшыкып, оны јерге јаба тартып тургандый билдирди. Качан ол чеденди ажыра алтап јадарда, кем де ачу-корон сыгырып, «Кайдаар, кайдаар барыл ја-тын?» деп, кыйгырып тургандый болды. Философ, туй

оэуп калган садтын ортозына кире коноло, узун чекпеннинг эдегине будурилип, арсак будактарга атпактай туттуруп, алдына учураган момондорды балбара базып. Тутуруп браатты. Мынаг ла чыкса, жаан эмес жалаг, ол жалагды кечире тутурзе, койу жыраалар, ол жырааларга жедип алза, кем де тудуп болбос, оног ары Киев жаар барган жол ыраак жок. Мыны философ кин эртедег коруп салган. Ол, жалагды кечире тутуреле, койу жыраалардын ортозына кире конды. Жыраалар ортозыла бдул браадала, ол жаан эмес калан толоди: онын чекпенининг узуктери тегенектерде калбандажып артып калды. Арт учында ол жаан эмес кырлагнын учындагы кичинек агычакка чыгып келди. Мында будактары жерге тийип калган байбак тал турды. Кичинек тогмок кара суу, монун чилеп, жалтырап жатты. Озо ло баштап философ жада тужуп, соок суудан маказырап иче берди, нениг учун дезе, ол айдары жок суузап, бош ло каны кадып брааткан болгон.

— Жакшы суу болуптыр!— деп, ол оозын ачып, унчукты. — Мында бир эмеш тыштанып та аларга кем жок.

— Жок, калшай качалы. Удабас жедишкилеп келер!

Бу состор философтын сырагай ла кулагынын жаанында угулды. Кайа корзо, онын жаанында Явтух турды.

«Кормостинг Явтухы! — деп, философ кородоп санады. — Сеге мен берер эдим... Жыга базала, жескимчилу жузинди, бастыра бойынды, кайынг токпокло улдай токпоктоп салар эдим».

— Тегин ле жерге жолынды узаттыг — деп, Явтух оног ары айтты, — мениг келген жолымла келген болзон, торт болор эди. Ол жол аттыг чедениниг жаыла кондуре бери келип жат. Ого узеери чекпен де карам. Жакшы сукнодог коктогон эмтир. Бир кулажы учун канчадан толодинг? Акыр, амыраган, калчыган, эмди болор, жанар ой жеде берди, ошкош.

Философ, житкезин тырманып, Явтухтын кийининег урбедеп базып ийди. «Эмди шайтанныг балазы мениг улуумди беретен эмтир — деп, ол бойында сананды. — Акыр, бу чындап та, мен канайып тургам. Недег коркып тургам? Мен козак эмезим бе? Эки тун кычырдым ине, кудай болушса, учинчи де тун кычырып ийерим. Онын жаанын кормостор, шилемирлер анайып айрыл-

бай турганда, байла, каргышту шайтанның балазы көп ло кинчектер эткен туру».

Бу санааларын сананганча, ол панның јуртына једип келди. Бойын токунадыл аларда, санаазы эмеш јарый берди. Дорошты, тулкуур тудунаачыла эпту нөкөр болгон учун, панның погребинен бир көнөк аракы экел деп, философ ийди. Погребтен экелген јарым көнөк аракыны экү, сарайдын алдына отурала, ичип алдылар. Эзириги јаандай берген философ кенетийин тура јүгүрүп, кыйгырды: «Музыканттар кайда? Ойногор, музыканттар!» Бойы дезе, музыканттардын ойноорын сакыбай, эки колын чабынып, ийиктелип бијелей берди. Ол сүрекей узак бијелеген. Бу өйдө панның ажанарга келген ончо јалчылары оны эбире курчап ийген турдылар. Је онын бијелеп божоорын сакыгылап болбой. «Бу кандый узак бијелеп турган кижил!» — дежеле, тукургилеп ийеле, ажанарга јүргүлей бергендер. Учы-учында философ, бијелеп турган ерине куч келип түжеле шык уйуктап калды. Эңирде ажанардын алдында онын устуне бир көнөк соок суу уруп јадып, ойгостылар. Ол, ажанып отурала, козак ак-јарыктын устунде неден де јалтанбас учурлу деп, куучындап отурды.

— Ой тетти — деп, Явтух айтты, — баралы.

«Тилиге балу чыксын, курум!» — деп, философ бойында арбанала, өрө туруп айтты: — Баралы.

Философ, јолой узуги јок ары-бери ајыктанып, оны үйдежип брааткан козактарла куучындажарга бир канча катап ченешти. Је карган Явтух унчукпай базып браатты: Дорош то эрмек айтпай базып браатты. Ат кулагы көрүнбес ай ла караңууй тун турды. Ыраакта уурлу бөрүлер улыжат. Ииттердин де ургени кандый да санг башка коркымчылу болды.

— Бу неме атазы улыжат? — деп, Дорош айтты, — ундерин тындазам, бөрүлердин унинең башка ошкош.

Явтух унчукпады. Философ база айдар неме тапнады.

Олор шалтырап калган эски церквеге једип келдилер. Пан кудайды да, бойынын сүнезин де кичедебей турганын бу церквенин јемирлерге једип брааткан стелелери керелеп турдылар. Явтух ла Дорош азыйдагы та аайынча јүре бердилер, философ дезе јангыскан артып калды. Эбире ончо немелер алдындагы ла таныш

бойы болды. Философ тура тушти. Церквениг тал ортозында өлгөн кижининг межиги кыймык жок турды. «Коркыбай жадым, кудай көрүп туру, коркыбай жадым!» —деп айдала, философ, бойын айландыра тегерик чийүлө чийе тартып ийеле, кудайдын ончо алкыш сөстөрүн эске алынып баштады. Церкведе коркушту тымык болды. Успекчиндердинг жалбыштары, өчө бергедий, элбирежип турды. Философ бир листти ача тартты, оного экинчи листти ача тартты, оного кычыратан немени кычырбай, сан тескери неме кычырып турганын сезип ийди. Ол тарый-тарый крестенип ийеле, кожондоп ийди. Кожон оны эмеш көдүрүп, санаазын жарыдып ийерде, ол листтерди ээчий-деечий ача тартып, кычыра берди. Кенетийин... шык ла эткен тымыктын ортозында кара межиктинг темир какпагы күзүрт эдип ачылып, өлгөн кижини өрө туруп келди. Онын будош-бадыжы азындагызынаг коркушту болды. Тиштери тарсылдажып, эриндери тартылыжып, ачу-ачу чыгырып, көрмөстөрүн, эдүлерин кычырып, алкана берди. Церквениг ичинде куйун көдүрилди, кудайдын сурлери, көзпөктинг шилдери полго калыражып, шыгыражып тушти. Эжиктин куруктеринг кодоро тартып, кудайдын өргөбозине жер алдынаг көрмөстөри, шайтандары, шилемирлери толуп келди. Олор, аайы-бажы жок табыштангылап, канаттарыла талбыгылап, тырмактарыла тырмагылап, церквениг ичине жүгүрүжип, айланыжып, философты бедрегилеп турдылар.

Калганчы калагызы чыгып, Хома чек серий берди. Ол тагыс ла узуги жок крестенип, кудайдын агару бичигиндеги оөстөрдүн жастыра-мыстыра айдып турды. Онын үстүнө жүзүн-базын жескимчилү немелер учкулап, канаттарынынг учула эмезе жалжыркай куйруктарыла ого арай ла болзо тийбей турганын ол база сезип турды. Олор жаар ол тидинип көрүп болбой турды. Же бастыра стенени бойыла туй бөктөп койгон, желбер чачына оролып калган, бийик желбер кабактарынынг алдынан коркушту көстөриле көрүп турды. Устунде мунг кыскаштар ла жыланнынг чактырмаларын илип койгон кандый да куук ошкош неме көдүрүп алган неме философко көрүндү. Агару чийунинг ортозында турган Хома кычкылап болбой, оны церквениг ончо толуктарынан бедрегилеп турдылар.

— Вийди экелигер! Вийди барып экелигер! — деп, өлгөн кижги кыйгырды.

Кенетийини церквенин ичинде тып-тымк боло берди. Удабай борунин улыганы угулды, онын кийининде церквенин ичине жаңыланып турар уур базыт угулды. Философ көзининг учыла кылчас эдип көрзө, көрмөстөр кандый да талтак буттарлу, жакпк будумдү таларкак кижини колтуктап экелип жаттылар. Ол бастыра ла бойы кара жер болды. Онын арсак тазылдар ошкош колдоры ла буттары жер-женесле туй бүркелип калган эмтир. Ол, уур алтап, сүре ле будүрилип турды. Көзининг жыкпкытары жерге жетире салактап калган эмтир. Онын жүзи темир болгонын коруп ийеле. Хома коркыганына арай ла багырып ийбеди. Оны јединип экелеле, Хоманын јанына, чике одожына, тургузып койдылар.

— Коруп болбой турум! Жыкпкытарымды көдүригер! — деп. Вий күнүрууш униле айтты. Ончо көрмөстөр онын жыкпкытарын көдүрерге тап эттилер.

«Көрбө!» — деп, кандый да ун философко шымыранды. Је ол энчигип болбой, көрүп ийди.

— Ол бу! — деп, Вий кыйгырып ийеле, темир сабарын ого уулады. Ончолоры философко чурап келдилер. Ол, коркыганына јереги жарылып, полго куч келип түштү, сүнези онын көксинег чыгала, тегери өрө уча берди.

Пөтүктинг кыйгызы угулды. Бу онын экинчи кыйгызы болгон. Оны ончозынан озо жер алдынын ээлери уккандар. Көрмөстөр, шайтандар, шилтилер ле онондо өскө јескимчилу немелер, таң адып клсеткенин сескилеп ийеле, церквенин эжиги, көзнөктөри јаар тап эттилер. Је онон чыккылап болбой, кысталыжып, камдалыжып тургулап калдылар. Өлгөн кижининг сөбгин јуурда, мургуул өткүрерге келген абыс, кудайдын өргөзүн јескимчилу немелер быртыдып койгонын көрөлө, мындый жерде мургуул өткүреринег мойноп ийди. Ол церкве эжиктеринде ле көзнөктөринде кысталып калган көрмөстөриле ол ло бойы артып калган, јажынарга ундылган, эмди оноор барган јолды бир де кижги таппас.

Бу коркушту учурал керегинде табыш Киевке једип барарда, богослов Хаява философ Хома кандый өлүмле өлгөнни угала, бир частын туркунына санааркап калган отурды. Кыска өйдин туркунына онын јүрүминде јаан солунталар болгон. Кудай керегинде нау-

БАЖАЛЫКТАР

Коркушту 6ч	3
лайгы тун	51
Философ Хома Брут	84

Н. В. Гоголь

СТРАШНАЯ МЕСТЬ

На алтайский язык перевел
А. Адаров

Редактор *Н. М. Тодошева*
Художник *И. И. Ортоңулов*
Художественный редактор *А. М. Кузнецов*
Технический редактор *М. И. Тухтееков*
Корректоры *Н. Н. Параев* и *А. И. Тодошев*

Сдано в набор 23 VIII 1962 г. Подписано в печать 31/X 1962 г.
Бумага 84×108^{1/2}. Физ. п. л. 4,062. Усл. п. л. 6,67. (Уч.-изд л. 6,7).
Тираж 1000 экз. Заказ № 2343. Цена 35 коп

Горно-Алтайское книжное издательство
Типография № 15. г. Горно-Алтайск,
проспект Коммунистический, 29.

Бааэы 35 ақпа